

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

મેસર્સ અશોકા સ્મોકલેસ કોલ ઈન્ડ. પ્રા. લિ. અને અન્ય

વિ.

ભારત સંઘ તથા અન્ય.

ડિસેમ્બર ૧, ૨૦૦૬

[એસ.બી. સિંહા અને પી.પી. નાઓલેકર, ન્યાયાધીશો]

કોયલો—ભાવ નિર્ધારણ—આવશ્યક ચીજવસ્તુ (કોયલો) સંબંધે—કોર્કિંગ કોલ ખાણો અને કોયલા ખાણોનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવામાં આવ્યું—ત્યારબાદ સરકાર દ્વારા તેના ભાવ અને વિતરણનું નિયંત્રણમુક્તકરણ કરવામાં આવ્યું—ભાવ નિર્ધારણ કોયલા કંપનીઓ પર છોડી દેવામાં આવ્યું—ઈ-હરાજી યોજનાનો પ્રારંભ—કેન્દ્રીય સરકાર અને રાજ્ય સરકારોની એજન્સીઓને ઈ-હરાજીના કાર્યક્ષેત્રમાંથી બહાર રાખવામાં આવી—વિશેષ ધૂમ્રવિહોણા ઈંધણના ઉત્પાદનને પ્રોત્સાહન આપવા માટે, તે જ વસ્તુનું ઉત્પાદન કરવા ઈચ્છુક

ઉદ્યોગસાહસિકોને આમંત્રિત કરતી જાહેરખબરો આપવામાં આવી, જેમાં તેમને કોયલો અને ઉત્પાદન ટેકનોલોજી ઉપલબ્ધ કરાવવાની ખાતરી આપવામાં આવી —તેના અનુસંધાનમાં, ધૂમ્રપિહોણા કોયલાનું ઉત્પાદન કરવા માટે કારખાનાઓ સ્થાપવામાં આવ્યા—ઈ-હરાજી યોજનાની માન્યતા—નિર્ણિત: ઈ-હરાજીના બોલીદારને કોયલાની ફાળવણી માટે અપનાવવામાં આવેલી પદ્ધતિ અસમાનતાપૂર્ણ, અતાર્કિક અને સંયોગાધીન છે—કેન્દ્રીય સરકાર, કોલિયરી નિયંત્રણ આદેશ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે, ઈ-હરાજી દ્વારા કોયલાના નિકાલના બહાને એવો કોઈ નિર્દેશ આપી શકતી નહોતી—કોયલા કંપનીઓ પર યોગ્ય ભાવ નક્કી કરવાની બંધારણીય ફરજ હતી—અનિવાર્ય જથ્થા અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર ન્યાયસંગત અને યોગ્ય ભાવ નક્કી કરતી વખતે, ભાવ વાસ્તવમાં નક્કી કરવો આવશ્યક છે અને તેને પરિવર્તનશીલ રાખી શકાય નહીં—આવશ્યક ચીજવસ્તુના ભાવ નિર્ધારણનો કસોટીપથ્થર જાહેર હિત છે—કોયલાના ભાવ નિર્ધારણની પદ્ધતિ, સ્થિર કે પરિવર્તનશીલ, અંગે નીતિ-નિર્ણય અપનાવતા સમયે, કોયલા કંપનીઓ માટે મામલાના સામાજિક અને આર્થિક પાસાં ધ્યાનમાં રાખવા બંધનકારક હતું—યથોચિત નફો મંજૂર હોઈ શકે, પરંતુ અતિનફાખોરી મંજૂર ન થાય—ઈ-હરાજી યોજના અનુચ્છેદ ૧૪નું પણ ઉલ્લંઘન કરે છે—કેન્દ્રીય સરકારને કોયલા કંપનીઓના સહયોગથી એવી નીતિ ઘડવાની મુક્તતા રહેશે, જે જાહેર હિત અને કોયલા ઉપભોક્તાઓના હિત વચ્ચે સમતુલા સાધે—કેન્દ્રીય સરકારને ધૂમ્રપિહોણા કોયલાનો સમાવેશ થાય તે રીતે કોયલાની વ્યાખ્યા વિસ્તૃત કરવાની સલાહ પણ

આપવામાં આવી—કોલિયરી નિયંત્રણ આદેશ, ૧૯૪૫—કોલિયરી નિયંત્રણ આદેશ, ૨૦૦૦—અનિવાર્ય જથ્થા અધિનિયમ, ૧૯૫૫—કોકિંગ કોલ માઈન્સ (રાષ્ટ્રીયકરણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨—કોલ માઈન્સ (રાષ્ટ્રીયકરણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૩—ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦—ભાગ ૪ અને અનુચ્છેદ ૧૪ તથા ૧૯(૬).

ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦:

ભાગ ૪—અનુચ્છેદ ૩૮(બી)—રાજ્યના નીતિનિર્દેશક સિદ્ધાંતો—ઉદ્ધંધન—તેનો પ્રભાવ—આવશ્યક ચીજવસ્તુઓના ભાવનિર્ધારણ અંગે—નિર્ણિત થયું: રાજ્યના નીતિનિર્દેશક સિદ્ધાંતોનું ઉદ્ધંધન સત્તા બહારનું ગણાશે નહીં, તેમ છતાં આવશ્યક ચીજવસ્તુના ભાવનિર્ધારણના પ્રશ્નના નિર્ધારણ માટે તે પ્રાસંગિક વિચારણા બનશે।

નિર્દેશાત્મક સિદ્ધાંતો—ભૂમિકા—એવું ઠરાવવામાં આવ્યું: તેઓ નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારો તેમજ વૈધાનિક અધિકારોના અર્થઘટન માટે માર્ગદર્શન પ્રદાન કરે છે.

ન્યાયિક પુનર્વિલોકન—ની સ્વીકાર્યતા—નીતિગત નિર્ણયના કેસોમાં—ઠરાવાયું: નીતિગત નિર્ણય ન્યાયિક પુનર્વિલોકનનો વિષય છે—પરંતુ કેન્દ્રીય સરકારની કાર્યપાલિકા તરફથી આવી નીતિનું ભારતના બંધારણ, ૧૯૫૦ના અનુચ્છેદ ૭૭ની શરતો મુજબ કડક અર્થઘટન થવું આવશ્યક છે—ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦—અનુચ્છેદ ૭૭.

સિદ્ધાંતો:

વૈધ અપેક્ષાના સિદ્ધાંતની લાગુપાત્રતા.

વાજબીપણાનો સિદ્ધાંત— તેની લાગુ પડતાશ.

પ્રતિજ્ઞા આધારિત એસ્ટોપલનો સિદ્ધાંત—તેની લાગુ પડતાશ.

જાહેર આવશ્યકતાનો સિદ્ધાંત—તેની લાગુ પડતાશ.

શબ્દો અને પ્રયોગો:

‘વ્યવસાય’—નો અર્થ.

કોલસાના ઉત્પાદન, વિતરણ, પુરવઠા અને ભાવનો નિયંત્રણ તથા વિનિયમન ડિક્રેન્સ ઓફ ઇન્ડિયા રૂલ્સ હેઠળ ઘડવામાં આવેલા કોલિયરી કન્ટ્રોલ ઓર્ડર, ૧૯૪૫ હેઠળ કરવામાં આવતું હતું. આ ઓર્ડર આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૫ હેઠળ ચાલુ રાખવામાં આવ્યો હતો. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૮(બી) ની જોગવાઈઓને અમલમાં મૂકવાના હેતુથી કોકિંગ કોલ માઈન્સ (નેશનલાઈઝેશન) અધિનિયમ, ૧૯૭૨ અને કોલ માઈન્સ (નેશનલાઈઝેશન) અધિનિયમ, ૧૯૭૩ મુજબ કોકિંગ કોલ માઈન્સ અને કોલ માઈન્સનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવામાં આવ્યું હતું.

રાષ્ટ્રીયકરણ પછી, કોલસાના ઉપભોક્તાઓને મુખ્ય ક્ષેત્ર અને ગૌણ ક્ષેત્ર એમ વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા. પ્રારંભમાં મુખ્ય ક્ષેત્ર માટે અને ત્યારબાદ ગૌણ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓ માટે પણ લિંકેજ પદ્ધતિ વિકસાવવામાં આવી હતી.

લિંકેજનો નિર્ધારણ કોલસાની ઉપલબ્ધતા, રાજ્ય દ્વારા પ્રમાણિત કરાયેલા દરેક ઉદ્યોગ સંબંધિત તેની આવશ્યકતાઓ અને કોલસાના પરિવહન માટે રેલવેની ક્ષમતાના આધારે થવાનો હતો. સરકારે સમયાંતરે અનેક અધિસૂચનાઓ જારી કરી, જેના પરિણામે કોલસાના ભાવ અને વિતરણ બાબતે નિયંત્રણમુક્તિ તરફ પ્રવૃત્તિ થઈ. કોલિયરી કંટ્રોલ ઓર્ડર, ૨૦૦૦ દ્વારા, ૧૯૪૫નો આદેશ રદ કરવામાં આવ્યો અને તેના પરિણામે ૧૯૪૫ના આદેશ હેઠળ પ્રચલિત રહેલું કોલસા ઉપરનું નિયંત્રણ અને નિયમન સમાપ્ત કરવામાં આવ્યું. ૨૦૦૦ના આદેશના કારણે, કોલસા નિયંત્રક દ્વારા કરવામાં આવનાર કેટલીક અન્ય વૈધાનિક કામગીરીઓ ઉપરાંત, કેન્દ્રીય સરકારે કોલસાના જથ્થાના નિકાલને નિયમિત કરવા માટે દિશાનિર્દેશો જારી કરવાની સત્તા જાળવી રાખી. કોલ ઈન્ડિયા ભાવ નક્કી કરવા હકદાર બન્યું. કોલસાની માંગ અને ઉપલબ્ધતા વચ્ચેના અસંગતતાના કારણે, કોલ ઈન્ડિયાએ ગૌણ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓને નવા લિંકેજ આપવાનું બંધ કર્યું. પરિણામે, જેમને કોઈ લિંકેજ નહોતું એવા ઉપભોક્તાઓને વધારે કિંમતે કાળા બજારમાંથી કોલસો ખરીદવા મજબૂર થવું પડ્યું. ઓપન સેલ્સ સ્કીમના ભાવ અને લિંકેજ ધરાવતા ઉપભોક્તાઓના ભાવ વચ્ચેનો તફાવત દૂર કરવા માટે એક ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો. લિંકેજના દુરુપયોગને અટકાવવા માટે, લિંકેજ ધરાવતા ઉપભોક્તાઓની એકમોની ચકાસણી હાથ ધરવામાં આવી. કોલસા અને સ્ટીલ વિષયક સ્થાયી સમિતિએ નોંધ્યું કે કેટલીક બોગસ કંપનીઓ એવી હતી કે જે કોલસાનો ઉપયોગ કરતી નહોતી અને તેનું કાળા બજારમાં વેચાણ કરતી હતી.

કેન્દ્રીય સરકારની કૉલસાના આયાત તથા ખાનગી કૉલસા ખાણો ખોલવા અંગેની ઉદારિકરણ નીતિને અનુરૂપ થવા અને કૉલસાના વિતરણ માટે વ્યવહારુ તથા પારદર્શક પદ્ધતિ ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે ઈ-ઓક્શન તરીકે ઓળખાતી નવી યોજના કથિત રીતે બનાવવામાં આવી હતી. કેન્દ્રીય સરકાર અને રાજ્ય સરકારોની એજન્સીઓને ઈ-ઓક્શનના વ્યાપક્ષેત્ર બહાર રાખવામાં આવી હતી. કેન્દ્રીય સરકારે કૉલ ઈન્ડિયા લિ.ને, સીએફઆરઆઈ દ્વારા અપાયેલી તકનીકને વધુ ઇચ્છુક ઉદ્યોગસાહસિકોને વધુ લિન્કેજ આપી લોકપ્રિય બનાવવા અને ઘરેલું વપરાશ માટે વૈકલ્પિક ઇંધણની ઉપલબ્ધતા સુનિશ્ચિત થાય તે હેતુથી એસએસઆર અને બ્રિકેટ્સના ઉત્પાદનને વધારવા માટે પ્રોત્સાહન આપવા, તાત્કાલિક જરૂરી પગલાં લેવા જણાવ્યું હતું. વિશેષ ધુમાડાવિહીન ઇંધણનું ઉત્પાદન કરવા માટે ઉદ્યોગસાહસિકોને આમંત્રિત કરતાં અને તેમને કૉલસા તથા ઉત્પાદન તકનીક પૂરી પાડવાની ખાતરી આપતાં જાહેરનામાઓ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા હતા. એવા આમંત્રણના અનુસંધાને ઉદ્યોગસાહસિકોએ ધુમાડાવિહીન કૉલસાનું ઉત્પાદન કરવા માટે સંયંત્રો સ્થાપિત કર્યા.

ઈ-હરાજીની યોજના ગુવાહાટી અને મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલતો સમક્ષ પડકારવામાં આવી હતી. ગુવાહાટી વડી અદાલતે આ યોજના રદ કરી, એમ ઠરાવતાં કે તે માટે અપનાવવામાં આવેલી પદ્ધતિ સ્વભાવથી મનસ્વી હતી; અને કૉલ ઈન્ડિયા લિમિટેડના ચેરમેનને આવી દિશા જારી કરવાની અથવા આવી યોજના ઘડવાની કોઈ સત્તા નહોતી. મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલતે આ યોજનાને માન્ય અને કાયદેસર ઠરાવી હતી.

કલકત્તા વડી અદાલત સમક્ષ પ્રાયોજક યોજના ની માન્યતા પડકારતાં રિટ અરજી પણ દાખલ કરવામાં આવી હતી અને ભારતના સંવિધાનના વિરુદ્ધ પ્રાયોજક પ્રણાલી ના આધારે કરવામાં આવેલું સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ અધિકારક્ષેત્રની બહારનું હોવાનું ઠેરવી તે મંજૂર કરવામાં આવી હતી.

ત્રણ વડી અદાલતોના ચુકાદાઓ વિરુદ્ધ આ અદાલત સમક્ષ અપીલો દાખલ કરવામાં આવી હતી.

તે દરમિયાન વિવિધ વડી અદાલતો સમક્ષ ઈ-હરાજીની વૈધતાને પડકારતી અનેક રિટ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી. તે રિટ અરજીઓ આ અદાલતમાં હસ્તાંતરિત કરવામાં આવી હતી.

અપીલો અને હસ્તાંતરિત કેસોનો નિકાલ કરતાં, અદાલત

ધારિત: ૧.૧. ઈ-હરાજીના બોલીદારે કોલસાની ફાળવણી માટે અપનાવેલી પદ્ધતિ અસમાનતાપૂર્ણ, અતર્કસંગત અને આકસ્મિક છે. [૧૦૧૦-બી-સી]

૧.૨. કોલસા કંપનીઓ, જે જાહેર સત્તાધિકારીઓ છે, જ્યારે ૧૯૭૨ અને ૧૯૭૩ ના રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમોની પ્રસ્તાવનામાં સમાવિષ્ટ બંધારણીય યોજનાને અમલમાં મૂકવા પ્રયત્નશીલ હતી, ત્યારે તે સંપૂર્ણપણે પોતાની રીતે નહીં પરંતુ કેન્દ્ર સરકારના કહેવા મુજબ કાર્ય કરી રહી હતી. કિંમતના નિર્ધારણ અથવા તે સંબંધિત અન્ય બાબતો અંગે, તેથી, કેન્દ્ર સરકારને કોઈ કહેવું નહોતું. કોલિયરી નિયંત્રણ આદેશ ૨૦૦૦ હેઠળ, કેન્દ્ર સરકારની સત્તા માત્ર પુરવઠાનું નિયમન કરવાની છે, કિંમતોનું નિયમન કરવાની નહીં, અને એ કહેવું યોગ્ય રહેશે કે

કોલસાની કિંમતનું નિયંત્રણ હટાવી દેવામાં આવ્યું હતું. ઇ-હરાજનો કોલસાના પુરવઠાની નીતિ સાથે સંબંધ નથી. મૂળભૂત રીતે તે તેના માટેની કિંમત સાથે સંબંધિત છે. વિષયને આ દૃષ્ટિએ જોતા, કેન્દ્ર સરકાર કલમ ૬ સાથે કલમ ૮ વંચાતા કોલિયરી નિયંત્રણ આદેશ હેઠળ પોતાની સત્તાનો કથિત ઉપયોગ કરતી વખતે, સીધા કે પરોક્ષ રીતે, ઇ-હરાજ દ્વારા કોલસાના નિકાલના બહાને કોઈ નિર્દેશ આપી શકતી નહોતી. [૧૦૨૦-એ-બી; જી-એચ; ૧૦૨૧-એ-બી]

હિંદુસ્તાન પેટ્રોલિયમ કોર્પ્. લિ. વિ. ડેરિયસ શાપુર ચેનાઈ અને અન્ય, (૨૦૦૫) ૭ એસસીસી ૬૨૭; કમિશનર ઓફ પોલીસ વિ. ગોરધનદાસ ભાનજી, [૧૯૫૨] એસસીઆર ૧૩૫ અને મોહિન્દર સિંહ ગિલ વિ. ચીફ ઇલેક્શન કમિશનર, [૧૯૭૮] ૧ એસસીસી ૪૦૫, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧.૩. કોલસો આવશ્યક વસ્તુઓ અધિનિયમની કલમ ૩(૧) ના અર્થમાં એક આવશ્યક વસ્તુ છે. કોલિયરી નિયંત્રણ આદેશ, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, આવશ્યક વસ્તુના સમાનરૂપ વિતરણ અને તેની ઉપલબ્ધતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે બનાવવામાં આવ્યો હતો. તેથી, કોલસા કંપનીઓ તેમજ કેન્દ્રીય સરકાર ઉપર બંધારણીય અને વૈધાનિક ફરજનું પાલન કરવાની જવાબદારી હતી. તેથી, એકાધિકારવાદી સત્તાનો ઉપયોગ કરતી કોલસા કંપનીઓએ કોલસાનું સમાનરૂપે અને વાજબી કિંમતે વિતરણ કરવું આવશ્યક હતું. [૧૦૦૬-એફ-જી]

૧.૪. ઇ-હરાજના કારણે કોઈ કિંમત નિશ્ચિત કરવામાં આવતી નથી, કારણ કે તે એક બોલીથી બીજી બોલી પ્રમાણે બદલાતી રહે છે. ઇ-હરાજ માટે માત્ર જે

કિંમત નિશ્ચિત કરવામાં આવે છે તે અનામત કિંમત છે, જે જાહેર કરેલી કિંમત કરતાં ૨૫% વધુ છે. [૧૦૦૭-ડી; એફ]

૧.૫. આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમની જોગવાઈઓના અનુસંધાનમાં ન્યાયસંગત અને વાજબી કિંમત નિર્ધારિત કરતી વખતે (ભલે કિંમત દ્વિ-પ્રકારની ન હોય), કિંમત વાસ્તવમાં નિર્ધારિત કરવી અનિવાર્ય છે. આવી કિંમત નિર્ધારણ જરૂરી છે, કારણ કે કોલસો એક આવશ્યક ચીજવસ્તુ છે. કોલસાની કિંમતનું નિર્ધારણ અતિઆવશ્યક છે, કારણ કે તે ગંભીર રાષ્ટ્રીય મહત્વ ધરાવતું ખનિજ છે. કોલસાની અનુપલબ્ધતા અને તેના પરિણામે અન્ય ઉત્પાદનોની અનુપલબ્ધતા નાગરિકોના એક વર્ગને મુશ્કેલીમાં મૂકી શકે છે. તે કારખાનાઓ અને અન્ય ઉદ્યોગોના બંધ થવા તરફ દોરી શકે છે, જેનાથી રાજ્યના ખજાનાને નુકસાન થશે, કારણ કે તે તેના કરવેરાથી વંચિત થઈ જશે. તે મોટી સંખ્યામાં કર્મચારીઓના રોજગારના નુકસાન તરફ દોરી જશે અને લઘુ ઉદ્યોગોને પ્રોત્સાહન આપવાના કેન્દ્રીય સરકારના ઘોષિત ઉદ્દેશને પ્રતિકૂળ અસર પહોંચાડશે. [૧૦૦૭-એફ-એચ]

૧.૬. ઈ-હરાજીનો પ્રભાવ, કોલસાની કિંમતે તેમજ ગેર-મૂળ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓને તેની ઉપલબ્ધતા પર, બંને પર પડે છે. તેમની ઉપલબ્ધતા ઉપભોક્તાઓની સફળ બોલીઓ પર નિર્ભર રહેશે. તેને એક નિશ્ચિત હેતુસર, અર્થાત્ તેને ગેર-મૂળ ક્ષેત્ર અને વેપારીઓ સુધી મર્યાદિત રાખવા માટે, અમલમાં મુકવામાં આવી હતી. તેનાથી મોટા પાયે વિચલન કરવામાં આવ્યું છે. હાલ પણ

મૂળ ક્ષેત્રો ઈ-હરાજીમાં ભાગ લઈ રહ્યા છે, પરંતુ આ બાબતમાં કોઈ પગલું લેવામાં આવ્યું નથી. [૧૦૦૮-સી-ડી]

૧.૭. ઈ-હરાજી કિંમત નક્કી કરવાની પદ્ધતિ નથી. તે માત્ર મહત્તમ કિંમત પ્રાપ્ત કરવાની પદ્ધતિ છે. એવું કરતી વખતે રાજ્યએ કિંમત નિર્ધારણના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવાનું હોય જ એવું નથી. તેના પ્રભાવ વિશે વિચારપૂર્વક મનન કરવું તેની માટે આવશ્યક નથી. તે કોલસાને અન્ય કોઈપણ માલવસ્તુ જેવી જ રીતે ગણે છે. તે પોતાને ખાનગી વેપારી સમાન ગણે છે. જ્યારે રાજ્ય બજારમાં સ્પર્ધક તરીકે કોઈ વિશેષાધિકાર અથવા અનુગ્રહનો ત્યાગ કરવા ઈચ્છે છે અને જ્યારે તે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૯(બી) હેઠળ સમાવવામાં આવેલા પોતાના બંધારણીય ધ્યેયને પૂર્ણ કરે એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે, ત્યારે આ બંને સ્થિતિઓ વચ્ચેનો ભેદ મનમાં રાખવો આવશ્યક છે. [૧૦૦૪-ડી-એફ]

૧.૮. ‘વ્યવસાય’ વ્યાપક અર્થ ધરાવતો શબ્દ છે. તે, એકાધિકાર સંબંધિત ઉપક્રમને નિયંત્રિત કરતી વિધિ અને આવશ્યક ચીજવસ્તુના સંદર્ભમાં, નિર્વિવાદ રીતે વ્યવસાયિક ઉપક્રમ અથવા ખાનગી વ્યક્તિથી ભિન્ન આધાર પર સ્થિત થાય છે. રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમોની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતાં કેન્દ્રીય સરકાર તેમજ કોલસા કંપનીઓને નફો કમાવતાં ઉપક્રમો તરીકે નહીં પરંતુ કલ્યાણકારી રાજ્યના વિસ્તૃત હસ્તરૂપે જોવી જોઈએ. સામાન્ય માણસના હિતાર્થે દેશની વ્યાવસાયિક ક્ષમતાનું સુસંવાદીકરણ કરે તેવી તેમની પાસેથી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. વ્યાપાર અથવા વ્યવસાયિક પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવાની કેન્દ્રીય સરકારની સત્તા ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૯૮માં સમાયેલ બંધારણીય

જોગવાઈઓમાંથી ઉદ્ભવે છે. તેથી, કોલસા કંપનીઓ પર વાજબી ભાવ નિર્ધારિત કરવાની બંધારણીય ફરજ હતી. તેઓએ પોતાને તેવા ખાનગી ક્ષેત્રોથી ભિન્ન રાખવા જોઈએ, જે માત્ર નફાની પ્રેરણાથી જ વિકસે છે. પરિણામે, જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમો તરીકે, કોલસા કંપનીઓની ફરજ એ રહેશે કે તેઓ આવશ્યક ચીજવસ્તુનો ભાવ એવી રીતે નિર્ધારિત કરે કે જેથી સામૂહિક હિત સિદ્ધ થાય. યદ્યપિ, આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(સી)ની જોગવાઈઓ, કેન્દ્રીય સરકારે ૨૦૦૦ના આદેશ હેઠળ ભાવનિયમનમાંથી મુક્તિ આપેલી હોવાથી, કોલસાના સંબંધમાં લાગુ પડતી નથી, તેમ છતાં કોલસાનો ભાવ નિર્ધારિત કરવાની દૃષ્ટિએ વાજબી પરિબલો ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ.

[૯૯૬-જી-એચ; ૯૯૭-એ-સી]

ઓઈલ એન્ડ નેચરલ ગેસ કમિશન અને અન્ય વિ. ગુજરાતની નેચરલ ગેસ ઉપભોક્તા ઉદ્યોગોની એસોસિએશન અને અન્ય, (૧૯૯૦) સપ્લી. એસ.સી.સી. ૩૯૭; હિંદુસ્તાન ટ્રિંક લિ. વગેરે વિ. આંધ્ર પ્રદેશ સ્ટેટ ઇલેક્ટ્રિસિટી બોર્ડ અને અન્ય, [૧૯૯૧] ૩ એસ.સી.સી. ૨૯૯; ડૉ. પી. નક્ષા થમ્પી થેરા વિ. ભારત સંઘ, (૧૯૮૩) ૪ એસ.સી.સી. ૫૯૮ અને કેરળ સ્ટેટ ઇલેક્ટ્રિસિટી બોર્ડ વિ. એમ/એસ એસ.એન. ગોવિંદ પ્રભુ એન્ડ બ્રોઝ. અને અન્ય વગેરે, [૧૯૮૬] ૪ એસ.સી.સી. ૧૯૮, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧.૯. ઇ-હરાજનો આશરો મુખ્યત્વે નફાખોરીના હેતુસર લેવાયો હતો. કોઈ જાહેર અભિપ્રાય માંગવામાં આવ્યો નહોતો અને કોઈ નિષ્ણાત સમિતિની નિમણૂક કરવામાં આવી નહોતી. કાનૂની અને બંધારણીય ફરજો ધ્યાનમાં રાખવામાં આવી

નહોતી. સુવિધાજનક રીતે, ઉક્ત નીતિગત નિર્ણય લેતા સમયે, કોલસા કંપનીઓએ પોતાને યાદ અપાવ્યું નહોતું કે તેઓ રાજ્યના અંગરૂપ સાધનો હોવાથી, રાજ્યના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો તથા જેઓ મુખ્ય હેતુ માટે રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમો ઘડવામાં આવ્યા હતા, તેનું પાલન કરવા બંધાયેલ છે. સારા શાસન અને સારા નિગમીય શાસન એકબીજાથી ભિન્ન અને અલગ છે. જ્યાં સારા શાસનનો અર્થ લોકોના નબળા વર્ગોના રક્ષણથી થાય છે; ત્યાં સુધી સારા નિગમીય શાસનનો પ્રશ્ન છે, તે બાબત એટલી પ્રાસંગિક ન પણ હોઈ શકે. કોલસા કંપનીઓએ ઈ-હરાજીનો આશરો લેતા નિગમીય સામાજિક જવાબદારીની કલ્પનાને અમલમાં મૂકી નહોતી. યથોચિત નફો સ્વીકાર્ય હોઈ શકે, પરંતુ નફાખોરી સ્વીકાર્ય ન ગણાય. [૧૦૧૯-બી-જી]

ટી.એમ.એ. પાઈ ફાઉન્ડેશન વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, [૨૦૦૨] ૮ એસ.સી.સી. ૪૮૧; ઇસ્લામિક એકેડેમી ઓફ એજ્યુકેશન વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, [૨૦૦૩] ૬ એસ.સી.સી. ૬૯૭ અને પી.એ. ઇનામદાર વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, [૨૦૦૫] ૬ એસ.સી.સી. ૫૩૭, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૧.૧૦. રાજ્ય જ્યારે કોઈ આવશ્યક ચીજવસ્તુ સંબંધે ભાવ નિર્ધારણ કરવાની પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે તેને નિભાવવાની ભૂમિકા ભિન્ન હોય છે. આવા ભાવ નિર્ધારણનો હેતુ એ જોવાનો હોય છે કે અંતિમ ઉપભોક્તાઓને આવશ્યક ચીજવસ્તુ વાજબી ભાવે પ્રાપ્ત થાય અને તે હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે ઉત્પાદક/ઉત્પાદનકર્તાનો નફાનો હિસ્સો અતિન્યૂનતમ રાખવામાં આવી શકે. કડક અર્થમાં એવો વાજબી ભાવ કેવી રીતે નક્કી કરવો તે પ્રશ્ન આ કેસમાં ઊભો

થતો નથી, કારણ કે અહીં કેન્દ્ર સરકારે કોઈ ભાવ નક્કી કર્યો નહોતો. તેણે આ બાબત કોલસા કંપનીઓ પર છોડી દીધી હતી. કોલસા કંપનીઓએ ઈ-હરાજીની પદ્ધતિનો આશરો લેતાં પણ કોઈ ભાવ નક્કી કર્યો નહોતો. તેમણે માત્ર એવી કાર્યપદ્ધતિ અપનાવી હતી જેના દ્વારા કોલસાનો ભાવ પરિવર્તનશીલ બની ગયો. તેનો એકમાત્ર હેતુ એ હતો કે કોલસાનો શક્ય તેટલો વધુમાં વધુ ભાવ પ્રાપ્ત થાય.

[૧૦૦૩-એફ-એચ]

૧.૧૧. કિંમત નિર્ધારણની પદ્ધતિ તે વસ્તુના સ્વભાવ, તે જ બાબતને શાસિત કરતી સંબંધિત કાનૂની જોગવાઈઓ તથા અન્ય સંબંધિત પરિબલો પર નિર્ભર રહેશે. જ્યારે આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર કિંમત નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે રાજ્ય જાહેર આવશ્યકતાના સિદ્ધાંતથી શાસિત રહેશે. તે પોતાના કાનૂની અધિકારના આધારે અને તેમાં સંલગ્ન દંડાત્મક જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને આવશ્યક ચીજવસ્તુના ઉત્પાદક અથવા વેપારીને તે ચીજવસ્તુ જનતાને વાજબી કિંમતે અથવા કોઈ નફા વિના વેચવા માટે બાધ્ય કરી શકે છે. તેમ છતાં, રાજ્ય દ્વારા પોતાના હિત માટે કરવામાં આવતું કિંમત નિર્ધારણ નફાના તત્વથી રહિત હોતું નથી. જ્યારે પણ ઢિ-કિંમત પદ્ધતિ અપનાવવામાં આવે, ત્યારે તે તર્કસંગત હોવી આવશ્યક છે. ઢિ-કિંમત નિર્ધારણ માટેનું સૂત્ર માત્ર નિશ્ચિત પરિસ્થિતિઓમાં જ વાજબી ગણાઈ શકે.

[૯૯૪-એફ-એચ; ૯૯૫-એ]

યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય વગેરે વિ. હિન્દુસ્તાન ડેવલપમેન્ટ કોર્પન. અને અન્ય, [૧૯૯૩] ૧ એસ.સી.સી. ૪૬૭; ગુજરાત અંબુજા સિમેન્ટ લિમિટેડ

અને અન્ય એક વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, [૧૯૯૮] ૮ એસ.સી.સી. ૨૦૮ અને કેરળ સ્ટેટ ઇલેક્ટ્રિસિટી બોર્ડ વિ. એમ/એસ. એસ.એન. ગોવિંદ પ્રભુ બ્રધર્સ અને અન્ય વગેરે, [૧૯૮૬] ૪ એસ.સી.સી. ૧૯૮, ઉપર ભરોસો મૂકવામાં આવ્યો.

હિંદુસ્તાન ઝિંક લિ. વગેરે વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય વિદ્યુત બોર્ડ અને અન્ય, [૧૯૯૧] ૩ એસ.સી.સી. ૨૯૯; ઓઈલ એન્ડ નેચરલ ગેસ કમિશન અને અન્ય વિ. ગુજરાતની નેચરલ ગેસ વપરાશકર્તા ઉદ્યોગોની એસોસિયેશન અને અન્ય, (૧૯૯૦) સપ્. એસ.સી.સી. ૩૯૭ અને ડૉ. પી. નક્ષા થેમ્ફી થેરા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, (૧૯૮૩) ૪ એસ.સી.સી. ૫૯૮, નો સંદર્ભ લેવાયો.

૧.૧૨. તેમ છતાં, મુખ્ય ક્ષેત્ર અને અમુખ ક્ષેત્ર વચ્ચેના ભિન્ન વર્ગીકરણને ધ્યાનમાં લેતા જિ-મૂલ્યનિર્ધારણ અનુમત્ય છે. જોકે, રાજ્ય જ્યારે પોતાના અનુગ્રહનું વિતરણ કોઈ કિંમતે કરે છે, ત્યારે જો તે એવી વસ્તુના વિતરણમાં સંકળાયેલું હોય કે જેના પર ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૯(બી) ની જોગવાઈ લાગુ પડે, તો તેની સ્થિતિ ભિન્ન ગણાશે. [૯૯૬-એફ-જી]

પદ્મવી રિફ્રેક્ટરીઝ અને અન્ય વિ. એસ.સી.સી.એલ. અને અન્ય, [૨૦૦૫] ૨ એસ.સી.સી. ૨૨૭, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૧.૧૩. કોલસા જેવા આવશ્યક માલનો ભાવ નક્કી કરતી વખતે, નાના ઉત્પાદકોની બોલી મૂકવાની ક્ષમતાને પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવી શકે. કોઈ

નિર્ધારિત પરિસ્થિતિમાં ન્યાયિક પુનરીક્ષણની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી અદાલત નોંધપર લાવવામાં આવેલી સામગ્રીના આધારે તે પ્રશ્નનો નિર્ણય કરી શકે છે.
[૯૯૬-ડી-ઈ]

૧.૧૪. કોલસાની કિંમત નક્કી કે પરિવર્તનશીલ એમ કોઈપણ રીતે નિર્ધારિત કરવાની પદ્ધતિ અંગે નીતિગત નિર્ણય સ્વીકારતી વખતે, કોલસા કંપનીઓ પર આ બાબતના સામાજિક અને આર્થિક પાસાઓનું ધ્યાનમાં રાખવું બંધનકારક હતું. તેઓ એવો કોઈ પગલું લઈ શકતાં નહોતાં જે સંવિધાનિક ધ્યેયને નિષ્ફળ બનાવે. [૧૦૧૨-ઈ-એફ]

મહાબીર ઓટો સ્ટોર્સ અને અન્ય વિ. ઇન્ડિયન ઓઈલ કોર્પોરેશન અને અન્ય,
[૧૯૯૦] ૩ એસસીસી ૭૫૨, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

કેરળ રાજ્ય વિદ્યુત બોર્ડ વિ. એસ.એન. ગોવિંદ પ્રભુ બ્રોસ. અને અન્ય વગેરે
[૧૯૮૬] ૪ એસ.સી.સી. ૧૯૮ અને ઓઈલ એન્ડ નેચરલ ગેસ કમિશન અને અન્ય એક વિ. એસોસિએશન ઓફ નેચરલ ગેસ કન્ઝ્યુમિંગ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ ઓફ ગુજરાત અને અન્ય [૧૯૯૦] સપ્લી. એસ.સી.સી. ૩૯૭, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૧.૧૫. સંવિધાનની કલમ ૩૯(બી) સંસાધનોના સમાનતાપૂર્વકના વિતરણને સુનિશ્ચિત કરવાની આવશ્યકતા દર્શાવવા માટે સંવિધાનમાં સમાવવામાં આવી હતી. કોલસો, ભારતીય ઉદ્યોગો તથા સામાન્ય માણસ માટે એટલો જ અગત્યનો

પદાર્થ હોવાથી, સંવિધાનની કલમ ૩૯(બી) માં સમાવિષ્ટ આદર્શોની સિદ્ધિ માટે કોલસાનું રાષ્ટ્રીયકરણ આવશ્યક હતું. [૯૯૯-ડી; ૧૦૦૦-બી-સી]

કર્ણાટક રાજ્ય અને અન્ય વિ. શ્રી રંગનાથ રેડ્ડી અને અન્ય [૧૯૭૭] ૪ એસ.સી.સી. ૪૭૧; સમથા વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય (૧૯૯૭) ૮ એસ.સી.સી. ૧૯૧; સંજીવ કોક મેન્યુફેક્ચરિંગ કંપની વગેરે વિ. મેસર્સ ભારત કોર્કિંગ કોલ લિમિટેડ અને અન્ય વગેરે [૧૯૮૩] ૧ એસ.સી.સી. ૧૪૭ અને આઈ. અબુ કવુર બાઈ વિ. તમિલનાડુ રાજ્ય, [૧૯૮૪] ૧ એસ.સી.સી. ૫૧૫, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧.૧૬. જ્યારે ભારતના બંધારણના ભાગ ૪ હેઠળ પરિકલ્પિત રાજ્યની નીતિના નિર્દેશક તત્વોમાં નિર્ધારિત જોગવાઈઓના અનુસંધાનમાં રાજ્ય દ્વારા કોઈ કાર્યવાહી કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે વાજબી કાર્યવાહી ગણવામાં આવે છે. [૧૦૦૧-સી-ડી]

એમ. આર. એફ. લિ. વિ. ઇન્સ્પેક્ટર કેરળ ગવર્નમેન્ટ અને અન્ય, [૧૯૯૮] ૮ એસ.સી.સી. ૨૨૭, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

બી. પી. શર્મા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [૨૦૦૩] ૭ એસસીસી ૩૦૯: એ.આઈ.આર. (૨૦૦૩) એસસી ૩૮૬૩; સ્ટેટ ઓફ પંજાબ વિ. દેવન્સ મોડર્ન બ્રુઅરીઝ લિ. [૨૦૦૪] ૧૧ એસસીસી ૨૬ અને સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત વિ. મિર્ઝાપુર મોતી કુરેશી કસ્સાબ જમાત [૨૦૦૫] ૮ એસસીસી ૫૩૪, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૧.૧૭. એવું કહેવું યોગ્ય ન પણ હોય કે બંધારણના ભાગ ૪ ની જોગવાઈઓ સાથે સુસંગત ન હોય તેવી કોઈપણ કાર્યવાહી અધિકારાતીત ગણાશે, પરંતુ એ બાબતે જરાય શંકા રહી શકતી નથી કે તેમાં સમાયેલ સિદ્ધાંતો આવશ્યક ચીજવસ્તુના ભાવનિર્ધારણ સંબંધિત પ્રશ્ન નક્કી કરતી વખતે સંબંધિત વિચારણા તરીકે કાર્ય કરશે. રાજ્યની નીતિના નિર્દેશાત્મક તત્વો, નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારો તેમજ કાયદેસર અધિકારોના અર્થઘટન માટે માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે. [૧૦૦૨-સી-ઈ]

તારા પ્રસાદ સિંહ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય [૧૯૮૦] ૪ એસ.સી.સી. ૧૭૯, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧.૧૮. રાજ્ય અથવા જાહેર ક્ષેત્રનું ઉપક્રમ સમાજમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તેમની પાસેથી એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તેઓ તમામ ક્ષેત્રોમાં નિષ્પક્ષ અને વાજબી રીતે વર્તશે. [૧૦૦૪-સી-ડી]

બાબુરાવ શાંતારામ મોરે વિ. ધ બોમ્બે હાઉસિંગ બોર્ડ અને અન્ય એક [૧૯૫૪] એસ.સી.આર. ૫૭૨; ઢ્ઠારકાદાસ મરફતિયા એન્ડ સન્સ વિ. બોર્ડ ઓફ ટ્રસ્ટીઝ ઓફ ધ પોર્ટ ઓફ બોમ્બે (૧૯૮૯) ૨ એસ.સી.આર. ૭૫૧ અને પથુમ્મા અને અન્યગણ વિ. કેરળ રાજ્ય અને અન્યગણ [૧૯૭૮] ૨ એસ.સી.આર. ૫૩૭, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧.૧૯. કોલસા કંપનીઓ રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમની જોગવાઈઓના અર્થમાં એકાધિકારો છે. ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૯ ની કલમ (૬) ની જોગવાઈઓ હેઠળ તેઓને એકાધિકારો માનવામાં આવશે. [૧૦૦૪-એફ-જી]

અકાદમી પ્રધાન વિ. ઓરિસ્સા રાજ્ય [૧૯૬૩] સપ્લિ. ૨ એસ.સી.આર. ૬૯૧; રાજ્ય રાજસ્થાન વિ. મોહન લાલ વ્યાસ [૧૯૭૧] ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૫, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧.૨૦. તેમ છતાં, કારણ કે કોલસા કંપનીઓએ ઈ-હરાજીની મૂળ યોજનાને સંપૂર્ણપણે તજવી દીધી છે, કારણ કે તેમાં માત્ર વેપારીઓ અથવા બિન-મૂળ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓ જ નહીં પરંતુ મૂળ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓને પણ તેમાં ભાગ લેવા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. બિન-મૂળ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓ, ભલે તેઓ લિંકેજ ધરાવતા ઉપભોક્તાઓ તરીકે વેપારીઓની સરખામણીએ એક અલગ અને વિશિષ્ટ વર્ગ બનાવે છે, તેમ છતાં તેઓને નિશ્ચિત કિંમતે કોલસા મેળવવાનો લાભ મેળવવાનો અધિકાર ન રહેશે. ઉપભોક્તાઓની બે શ્રેણીઓ વચ્ચેના ભેદભાવ અંગેનો પ્રશ્ન કંઈક મહત્વ ધારણ કરે છે. [૧૦૧૮-એ-ડી]

૧.૨૧. પરિણામે આજે, જ્યારે કોર સેક્ટર (૯૨%) ને સ્વતંત્ર રીતે અને નોન-કોર નોન-લિંકડ એસ.એસ.આઈ./ટાઈની એકમોને (એન.સી.સી.એફ./અન્ય એજન્સીઓ મારફતે) (૧%) નિશ્ચિત કિંમતે કોલસો પૂરું પાડવામાં આવી રહ્યો છે, ત્યારે બીજી તરફ નોન-કોર લિંકડ એસ.એસ.આઈ./ટાઈની એકમો (૪%) ને કોઈ તર્કસંગત વર્ગીકરણ વિના ભિન્ન વર્તનનો ભોગ બનાવવામાં આવી રહ્યા

છે, કારણ કે આવા અંતિમ વર્ગને વેપારી-નિયંત્રિત ઈ-હરાજીની પ્રક્રિયા દ્વારા નિર્ધારિત થનારી કિંમતે કોલસો પૂરું પાડવામાં આવે છે અને તે રીતે અરજદાર-એકમોને વેપારીની સમકક્ષ સ્થિતિમાં મૂકી દેવામાં આવે છે. તેથી, ઈ-હરાજીની યોજના ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ ની સીમાઓ બહારની છે.
[૧૦૧૮-ડી-એફ]

મોહદ. ઉસ્માન વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૭૧) એસ.સી. ૧૮૦૧, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

ઓરિસ્સા રાજ્ય અને અન્ય વિ. હરી નારાયણ જયસ્વાલ અને અન્ય [૧૯૭૨] ૨ એસ.સી.સી. ૩૬ અને કસ્તુરી લાલ લક્ષ્મી રેડ્ડી, તેના ભાગીદાર શ્રી કસ્તુરી લાલ દ્વારા પ્રતિનિધિત, વોર્ડ નં. ૪, પેલેસ બાર, પૂંચ, જમ્મુ અને અન્ય વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય અને અન્ય [૧૯૮૦] ૪ એસ.સી.સી. ૧, ભિન્ન ઠરાવવામાં આવ્યા.

મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય વિ. નંદલાલ જયસવાલ [૧૯૮૬] ૪ એસ.સી.સી. ૫૬૬; ખોડે ડિસ્ટિલરીઝ લિ. તથા અન્ય વિ. કર્ણાટક રાજ્ય તથા અન્ય [૧૯૮૫] ૧ એસ.સી.સી. ૫૭૪; રમણા દયારામ શેટ્ટી વિ. ઇન્ટરનેશનલ એરપોર્ટ ઓફ ઇન્ડિયા તથા અન્ય [૧૯૭૯] ૩ એસ.સી.સી. ૪૮૯; મોટર જનરલ ટ્રેડર્સ વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય [૧૯૮૪] ૧ એસ.સી.સી. ૨૨૨; ઇન્દ્રા સાહની-૨ વિ. ભારત સંઘ, [૨૦૦૦] ૧ એસ.સી.સી. ૧૬૮; મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય વિ. જોહરી માલ [૨૦૦૪] ૪ એસ.સી.સી. ૭૧૪ અને ઇ.વી. ચિન્નૈયાહ વગેરે વિ. એ.પી.

રાજ્ય તથા અન્ય વગેરે [૨૦૦૫] ૧ એસ.સી.સી. ૩૯૪, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૧.૨૨. કોલસો એક દુર્લભ માલ હોવાને કારણે, જે હેતુ માટે તેની જરૂર છે તે હેતુ માટે તેની ઉપયોગિતા અનિવાર્ય છે. ચદાપિ, તકનીકી રીતે, કોલસા માટે કોઈ ભાવ નક્કી કરવામાં આવ્યો નથી તે હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં, આ શબ્દના તકનીકી અર્થમાં કાળાબજારી થતી ન હોય શકે; પરંતુ આ અદાલત સામાન્ય અર્થમાં કાળાબજારીને પણ પ્રોત્સાહન આપી શકતી નથી. દુર્લભ માલ સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે કોઈને પણ અયોગ્ય લાભ લેવા દેવામાં આવવું જોઈએ નહીં. [૧૦૨૫-ડી-એફ]

૨. એવું કહી શકાય નહીં કે રાજ્યનો નીતિગત નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષાનો વિષય બની શકતો નથી. ઈ-હરાજી કેન્દ્રીય સરકારનો નીતિગત નિર્ણય નથી. કેન્દ્રીય સરકારના કાર્યપાલક વિભાગ તરફથી લેવાયેલો એવો નીતિગત નિર્ણય ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૭૭ ના પરિપ્રેક્ષ્યમાં કડક રીતે અર્થઘટિત થવો જોઈએ. આવી સત્તાઓનો તેનો ઉપયોગ નીતિ દ્વારા કિંમત નિર્ધારણ સાથે કોઈ સંબંધ ધરાવતો નથી. આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે રાજ્ય અનેક પરિબલોને, ખાસ કરીને લોકોના વ્યાપક હિતને, ધ્યાનમાં રાખીને કિંમત નિર્ધારિત કરે છે. તેથી આવશ્યક ચીજવસ્તુની કિંમત નિર્ધારણ જાહેર હિતની કસોટી પર નક્કી કરવામાં આવે છે. એવું કરતાં રાજ્ય પાસેથી વાજબી અને ન્યાયસંગત પ્રક્રિયા અનુસરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે અને તે હેતુ માટે તે માહિતી એકત્ર કરી શકે છે, જાહેર મત મેળવી શકે છે

અને નિષ્ણાત સમિતિની નિમણૂક પણ કરી શકે છે. [૧૦૧૮-એફ-એચ; ૧૦૧૯-એ]

૩.૧. ધુમ્મરહિત કોલસાના સંચાલકોએ તેમની એકમો કોલસા કંપનીઓના કહેવા પર સ્થાપિત કર્યા હતા. જેમણે તેમના એકમો ભૂતપૂર્વ બિહાર રાજ્ય અને પશ્ચિમ બંગાળમાં સ્થાપિત કર્યા હતા, તેમણે નિઃસંદેહ કંપનીઓના કહેવા પર અને તે માટે પ્રોત્સાહિત થઈને એવું કર્યું હતું. આ કાર્ય નાના ઉપભોક્તાઓને નરમ કોકની પૂરવઠો કરવાની કોલસા કંપનીઓની જવાબદારીનો બોજ વહેંચવા માટે કરવામાં આવ્યું હતું. તેથી, પ્રતિજ્ઞાપૂર્વકના નિષેધનો સિદ્ધાંત લાગુ પડશે. [૧૦૨૧-ઈ-એફ]

૩.૨. સંબંધિત રાજ્યોનો આશય એવો પણ હતો કે એવી ઔદ્યોગિક એકમોને વેચાણવેરાની ચુકવણીમાં માફી અને/અથવા મુલતવીકરણના સ્વરૂપે પ્રોત્સાહનો આપવામાં આવે. કાયદેસરની વ્યવસ્થા દ્વારા અથવા અન્યથા, અને નિશ્ચિતપણે સંબંધિત કાયદાની જોગવાઈઓને આધિન રહીને, આવી ઔદ્યોગિક નીતિઓ અનેક અન્ય રાજ્યો દ્વારા પણ ઘડવામાં આવી છે. [૧૦૨૧-જી-એચ; ૧૦૨૨-એ]

એમ/એસ. મોતીલાલ પડમપત સુગર મિલ્સ કો. લિ. વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય [૧૯૭૯] ૨ એસ.સી.સી. ૪૦૯; પૌર્ણામી ઓઈલ મિલ્સ અને અન્ય વિ. કેરળ રાજ્ય અને અન્ય એક (૧૯૮૬) (સપ્લ.) એસ.સી.સી. ૭૨૮; આસિસ્ટન્ટ કમિશનર ઓફ કોમર્શિયલ ટેક્સિસ (અસિસ્ટ.) ધારવાડ અને અન્ય

વિ. ધર્મેન્દ્ર ટ્રેડિંગ કંપની અને અન્ય [૧૯૮૮] ૩ એસ.સી.સી. ૫૭૦; મેંગલોર કેમિકલ્સ એન્ડ ફર્ટિલાઇઝર્સ લિમિટેડ વિ. ડેપ્યુટી કમિશનર ઓફ કોમર્શિયલ ટેક્સિસ અને અન્ય [૧૯૯૨] સપ્લ. ૧ એસ.સી.સી. ૨૧; પવન એલોયઝ એન્ડ કાર્સ્ટિંગ પ્રા. લિ., મીરટ વિ. યુ.પી. રાજ્ય વિદ્યુત બોર્ડ અને અન્ય [૧૯૯૭] ૭ એસ.સી.સી. ૨૫૧ અને પંજાબ રાજ્ય વિ. નેસ્લે ઇન્ડિયા લિ. અને અન્ય એક [૨૦૦૪] ૬ એસ.સી.સી. ૪૬૫, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૪. જ્યાં વહીવટી સત્તાના કોઈ કૃત્યથી કોઈ હક અસર પામવાની સંભાવના હોય એવા કિસ્સાઓમાં પ્રાકૃતિક ન્યાયના સિદ્ધાંતનો અમલ થશે. તેમ છતાં, સારા વહીવટ માટે અન્ય પરિસ્થિતિઓમાં પણ ચુકિતસંગતતાના સિદ્ધાંતનું પાલન આવશ્યક બને છે, જ્યાં નાગરિકોને ન્યાયસંગત રીતે વર્તવામાં આવશે તેવી કાયદેસર અપેક્ષા હોઈ શકે. કાયદેસર અપેક્ષાના સિદ્ધાંતનો વિકાસ પ્રાકૃતિક ન્યાયના સિદ્ધાંતોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં કરવામાં આવ્યો છે. [૧૦૨૪-ડી-ઈ]

સ્ટ્રેચ વિ. યુ. કે. [૨૦૦૪] ૩૮ ઈએચઆરઆર ૧૨ તથા રોલેન્ડ વિ. એન્વાયરમેન્ટલ એજન્સી [૨૦૦૩] ઈડબ્લ્યુસીએ સિવ. ૧૮૮૫, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

૫.૧. કોલસાનો પુરવઠો મેળવવાના હેતુથી મોટા ભાગના ગ્રાહકોએ તેમની વાસ્તવિકતા સાબિત કરવા દસ્તાવેજો દાખલ કર્યા હતા. ઉક્ત દસ્તાવેજોની તપાસ કોલસા કંપનીઓના સત્તાધિકારીઓ દ્વારા કરવામાં આવવી જોઈએ. જો તેમને કોઈ શંકા થાય, તો જે કંપનીના અધિકારક્ષેત્રમાં સંબંધિત એકમ આવેલું

હોય તે કંપનીના ચેરમેન-કમ-મેનેજિંગ ડિરેક્ટર દ્વારા નિયુક્ત અધિકારીઓ દ્વારા નિરીક્ષણ કરવામાં આવવું જોઈએ. [૧૦૨૫-જી-એચ; ૧૦૨૬-એ]

પ.૨. કાર્યક્ષમ નીતિ વિકસાવવાના હેતુસર, ભારત સંઘ દ્વારા કોલ સચિવને અધ્યક્ષ રાખીને એક સમિતિની રચના કરવી જોઈએ. આવી સમિતિમાં કોલ ક્ષેત્રના એક તકનીકી નિષ્ણાતને પણ સંકળાવવા જોઈએ, કારણ કે મોટા ભાગના પ્રકલ્પોમાં કોલના ઉપભોક્તાઓ, વિશેષ કરીને હાર્ડ કોક અને સ્મોકલેસ ઇંધણના ઉત્પાદકો, સંકળાયેલા હોય છે. તેમાં ઉપયોગમાં લેવાતી તકનીકો તેમજ આવક અને ઉત્પન્નના અનુપાતને ધ્યાનમાં રાખીને, સંતુલન અને ૧૦% માર્જિન સાથે, તે બાબત નિર્ધારિત કરવી કઠિન ન હોવી જોઈએ. આવા નિષ્કર્ષના આધારે જ, પાંચ વર્ષોની આવશ્યકતાઓ ઉપરાંત, પુરવઠો એમ.પી.ક્યૂ.ના આધારરૂપ થવો જોઈએ. કેન્દ્રીય સરકાર કોલ કંપનીઓના સહકારથી એવી નીતિ વિકસાવવા સ્વતંત્ર રહેશે, જે જનહિતની આવશ્યકતાઓ તથા કોલના ઉપભોક્તાઓના હિત — બંનેને અનુરૂપ હોય. તેઓ યોગ્ય અને સમીચીન ગણાય એવા ધોરણો નિર્ધારિત કરવાની હકદાર રહેશે. તેઓ તે હેતુસર યોગ્ય ધોરણો નક્કી કરવાની હકદાર રહેશે. જો કોઈ ઔદ્યોગિક એકમ દ્વારા આ ધોરણોનો ભંગ કરવામાં આવ્યો હોવાનું જણાય, તો તેની સામે કડક કાર્યવાહી કરવી જોઈએ. [૧૦૨૬-એ-ડી]

પ.૩. તેથી, કેન્દ્રીય સરકાર આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ હેઠળ પોતાની સત્તાના ઉપયોગમાં ધૂમ્મરહિત કોલસાને સામેલ કરવા માટે કોલસાની વ્યાખ્યા વિસ્તૃત કરવી યોગ્ય ગણશે. આ અદાલતે નિર્ધારિત કર્યું છે કે સ્લરીઓ

કોલસાનો જ એક ભાગ છે અને તેના પર ખાણો અને ખનિજો (નિયંત્રણ અને વિકાસ) અધિનિયમની જોગવાઈઓ લાગુ પડે છે. કોલસાની આવી વિશાળ વ્યાખ્યા હોવા કારણે, ભારત સંઘ તેના પર સંપૂર્ણ નિયંત્રણ સ્થાપિત કરવા માટે યોગ્ય પગલાં કેમ ન લઈ શકે તેવું કોઈ કારણ નથી. ખરા અર્થના ગ્રાહકોને ઓળખી શકાય તે માટેની કોઈ કડક વ્યવસ્થા, અનધિકૃત હેતુઓ માટે બેઠમાન વ્યક્તિઓ દ્વારા કોલસા સાથે થતા વ્યવહારોને અટકાવવા પૂર્વચેતના પગલાં લેવા અને તેમનો સામનો કરવા માટે ખૂબ ઉપયોગી સાબિત થશે. જે લોકો આવું કરે છે, તેમની સામે કડક રીતે કાર્યવાહી થવી જોઈએ, પરંતુ તેનો અર્થ એવો નથી કે કોલસાના અભાવે વાસ્તવિક ગ્રાહકોને મુશ્કેલી ભોગવવી પડે. [૧૦૨૬-ડી-૭]

પ.પ. કેન્દ્ર સરકાર અને તે બાબતમાં કોલસા કંપનીઓ તેમની નીતિગત નિર્ણયમાં ફેરફાર કરી શકે છે, પરંતુ તે માટે માત્ર નફાના હેતુથી વિપરીત એવી જાહેર હિતની આવશ્યકતા હોવી જોઈએ. ચુકિતસંગત અને માન્ય કારણોસર નીતિગત નિર્ણયમાં કરવામાં આવેલ કોઈપણ ફેરફાર કાયદામાં સ્વીકાર્ય છે, પરંતુ એવો ફેરફાર ત્યારે જ થવો જોઈએ જ્યારે તે આવશ્યક હોય, અને તે માટે સાચા કોલસા ઉપભોક્તાઓને અન્ય લોકોથી અલગ પાડવાની પ્રક્રિયા હાથ ધરવામાં આવી હોય. જો કોલસા કંપનીઓ કોઈ પગલું લેવા ઇચ્છે તો તેઓ તે કરવા માટે સ્વતંત્ર હોઈ શકે. પરંતુ તે જ બાબતે બંધારણીય તેમજ વૈધાનિક યોજનાઓની આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ થવી જ જોઈએ, અને વર્તમાન યોજના જેવી કે ખુદ્દા વેચાણ યોજનાઓના સંબંધમાં પણ, નિર્વિવાદ રીતે કોલસા કંપનીઓને બદલાયેલી

પરિસ્થિતિને અનુરૂપ નવી નીતિ ઘડવાની સ્વતંત્રતા રહેશે. ઈ-જાહેરાત અથવા ઈ-ટેન્ડર આવકારદાયક રહેશે, પરંતુ તે માટે વધુ પારદર્શિતા જાળવવી જોઈએ.
[૧૦૨૭-એ-સી]

દીવાની અપીલ અધિકારક્ષેત્ર : દીવાની અપીલ ક્રમાંક ૫૩૦૨ સન ૨૦૦૬.

રાંચી સ્થિત ઝારખંડની વડી અદાલતના તા. ૧૩.૯.૨૦૦૫ના ડબ્લ્યુ.પી. (સી) ક્રમાંક ૨૪૬૦/૨૦૦૫ માં કરવામાં આવેલા આંતરિમ આદેશમાંથી.

સાથે

સી.એ. નં. ૫૩૨૯, ૫૩૦૩, ૫૩૦૪, ૫૩૦૫, ૫૩૨૪, ૫૩૦૬, ૫૩૦૭, ૫૩૦૮, ૫૩૦૯, ૫૩૧૦, ૫૩૧૧, ૫૩૧૨, ૫૩૧૩, ૫૩૧૪, ૫૩૧૭, ૫૩૧૫, ૫૩૧૮, ૫૩૧૯, ૫૩૨૦, ૫૩૨૧, ૫૩૨૨, ૫૩૨૩ અને ૫૩૧૬ ના ૨૦૦૬, ટી.સી. (સિવિલ) નં. ૮૯-૧૨૪, ૧૨૬-૧૩૬ ના ૨૦૦૫ અને ટી.સી. (સિવિલ) નં. ૪-૫, ૭-૪૫, ૭૫, ૧૨૫, ૧૩૭-૧૩૯ ના ૨૦૦૬, સી.એ. નં. ૫૫૪૭ ના ૨૦૦૪ અને ૨૯૭૨-૨૯૭૬ ના ૨૦૦૫, ડબ્લ્યુ.પી. (સી) નં. ૬૭ ના ૨૦૦૫.

ગોપાલ સુબ્રમણિયમ, એ.એસ.જી., એ. શરણ, એ.એસ.જી., એ.કે. ગાંગુલી, અલ્તાફ અહમદ, જયદીપ ગુપ્તા, દિપાંકર ગુપ્તા, એસ.કે. બગ્ગા, શાંતિ ભૂષણ, ભાસ્કર ગુપ્તા, મહાબીર સિંહ, કે. રાધાકૃષ્ણન, ટી.આર. અંધ્યારુજિના, એસ.ડી. સંજય, દેવાશિષ ભરુકા, પંકજ ભગત, હંસા ભરુકા, ડૉ. સુશીલ બલવાડા, રાણા મુખર્જી, સિદ્ધાર્થ ગૌતમ, ગુડવિલ ઈન્દીવર, એમ.પી. ઝા, રામ

એકબલ રોય, હર્ષવર્ધન ઝા, અમિત મહેરિયા, મોહન પ્રસાદ મહેરિયા, સીરાજ બગ્ગા, સુરેષ્ઠા બગ્ગા, બિજન કુમાર ઘોષ, સુખેન્દુ શેખર, રાજીવ મહેતા, બી. અગ્રવાલ, એ. હેનરી, ટી. અનિલ કુમાર, મનીષ શંકર વર્મા, અનુપમ લાલ દાસ, અર્જુન વી. બોબડે, હર્ષિકેશ બરુઆહ, જ્યોતિ મેંદિરતા, મનીષ પિતાલે, ચંદર શેખર અશ્રી, રાજેશ સિંહ, ગૌરી કરુણા દાસ, અનુ ગુપ્તા, કમલ કાંત ત્રિપાઠી, રુદ્રેશ્વર સિંહ, તપેશ કુમાર સિંહ, મનીષ કુમાર સારણ, ડૉ. મીના અગરવાલ, આર.સી. મિશ્રા, અનિલ કુમાર સિંહા, ગૌરવ અગ્રવાલ, એસ. ચંદ્ર શેખર, કંચન કૌર ધોડી, મનોજ શર્મા, પી.કે. જૈન, સૂર્ય કાંત, કે.એસ. ભાટી, ઐશ્વર્યા ભાટી, અનીપ સચથે, અજિત કુમાર સિંહા, કૃષ્ણ મહાજન, સત્યકામ, નવીન પ્રકાશ, વી.કે. વર્મા, ચેતન શર્મા, રાજીવ નંદા, રમણી તનેજા, બાબુ જી., નિશાંત ગુપ્તા, વાણી મહેતા, વિમલા સિંહા, ગોગપાલ સિંહ, શ્રીનિવાસ આર. ખાલપ, મોહિત પોલ, સી. મુકુન્દ, અશોક કુમાર જૈન, અનિમેષ સાહા, બિજય કુમાર જૈન, પંકજ જૈન, બી.બી. સિંહ, મણિક કરંઝાવાલા, એન.ડી.બી. રાજુ, ભારતી આર., એન. ગણપથી, ગુન્ટુર પ્રભાકર અને રાજેન્દ્ર કુમાર હાજર રહેલ પક્ષકારો તરફથી.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યો હતો દ્વારા

એસ.બી. સિંહા, ન્યાયાધીશ.

૧. તમામ વિશેષ પરવાનગી અરજીઓમાં પરવાનગી મંજૂર કરવામાં આવે છે.

૨. કોલ ઈન્ડિયા લિમિટેડ દ્વારા ઇલેક્ટ્રોનિક હરાજી (ઈ-હરાજી) દ્વારા કોલસાના વેચાણ માટે ઘડવામાં આવેલી યોજનાની માન્યતા અને/અથવા કાયદેસરતા આ અપીલો તથા સ્થળાંતરિત અરજીઓમાં પ્રશ્નાધીન છે.

૩. “કોલસો” નિર્વિવાદ રીતે દેશની અર્થવ્યવસ્થાના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. ડિફેન્સ ઓફ ઈન્ડિયા રૂલ્સ હેઠળ પણ તે નિયમનાત્મક ઉપાયોનો વિષય રહ્યો હતો. ઉક્ત નિયમો હેઠળ રચાયેલા કોલિયરી કંટ્રોલ ઓર્ડર, ૧૯૪૫ (૧૯૪૫ ઓર્ડર) હેઠળ કોલસાના ઉત્પાદન, વિતરણ, પુરવઠા અને ભાવ પર નિયંત્રણ રાખવામાં આવતું અને તેનું નિયમન કરવામાં આવતું હતું. ઉક્ત ઓર્ડર એસેન્શિયલ કોમોડિટીઝ એક્ટ, ૧૯૫૫ હેઠળ ચાલુ રાખવામાં આવ્યો હતો. કોલિયરી કંટ્રોલ ઓર્ડર હેઠળ, કોલ કંટ્રોલરને કેન્દ્રીય સરકાર તેમજ રાજ્ય સરકારોને કોલસાના ક્વોટા ફાળવવા માટે પણ સત્તાધિકૃત કરવામાં આવ્યા હતા; જોકે, ત્યારબાદ કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા સમયાંતરે જારી કરવામાં આવેલી નિયંત્રણમુક્તિની સૂચનાઓને ધ્યાનમાં લેતા, ઉક્ત પ્રક્રિયા હવે પ્રચલિત નથી. તમામ ગ્રાહકોને જરૂરી હોય તેવી કોલસાની ગુણવત્તા તેમજ જથ્થાનું નિયમન કોલ કંટ્રોલર દ્વારા કરવામાં આવતું હતું. કોર્કિંગ કોલ માઈન્સ (નેશનલાઈઝેશન) એક્ટ, ૧૯૭૨ અને કોલ માઈન્સ (નેશનલાઈઝેશન) એક્ટ, ૧૯૭૩ના પ્રાવધાનો મુજબ, કોલસો એકમાત્ર એવો ખનિજ હતો જેને રાષ્ટ્રીયકરણને આધીન કરવામાં આવ્યો હતો. વધુમાં, ૧૯૭૬માં માઈન્સ એન્ડ મિનરલ્સ (રેગ્યુલેશન એન્ડ ડેવલપમેન્ટ) એક્ટ, ૧૯૫૭ની કલમ ૪-એના

કારણે ભાડાપટ્ટાધારકોને અપાયેલા કોલસા-ખનનના ભાડાપટ્ટાઓ પણ સમાપ્ત થયા હતા.

૪. કોલસો દેશની અર્થવ્યવસ્થા માટે અત્યંત આવશ્યક એવા અનેક મુખ્ય ક્ષેત્રોમાં, જેમ કે વીજશક્તિ, સ્ટીલ, તેલ વગેરેમાં, પ્રાથમિક કાચા માલ તરીકે વપરાય છે. કોલસાની ગુણવત્તાને લગતા મામલામાં, કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કોલસાના ભાવનું નિર્ધારણ સદૈવ કાયદેસરના આદેશોને આધીન રહ્યું હતું. કોલસાનું વર્ગીકરણ તેની ગુણવત્તા પર આધારિત હતું અને તે કોલ માઈન્સ (કન્ઝર્વેશન એન્ડ ડેવલપમેન્ટ) અધિનિયમ હેઠળ રચાયેલ "કોલ બોર્ડ" દ્વારા નિર્ધારિત કરવાનું હતું. કોલસાની ગુણવત્તા માત્ર કોલસાની ખાણોના સ્થાન પર જ નહિ, પરંતુ જ્યાંથી તે કાઢવામાં આવે છે તે વિશિષ્ટ પડો પર પણ આધારિત હોઈ શકે છે. સમગ્ર ભારતના ધોરણે, શક્ય તેટલા પ્રમાણમાં, કોલસાના નિશ્ચિત ભાવ જાળવી રાખવાની આવશ્યકતા દેશના આર્થિક અને ઔદ્યોગિક વિકાસમાં સદૈવ અનિવાર્ય માનવામાં આવી હતી.

૫. કોલસો નિર્વિવાદ રીતે એક આવશ્યક ચીજવસ્તુ છે. તેનું મહત્વ વ્યાપક રીતે સ્વીકારાયેલ છે. આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૫, અન્ય બાબતો સાથે સાથે, આવશ્યક ચીજવસ્તુઓનું ન્યાયસંગત વિતરણ અને વાજબી કિંમતે ઉપલબ્ધતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે બનાવવામાં આવ્યો હતો. કોલિયરી નિયંત્રણ આદેશ, ૨૦૦૦ (૨૦૦૦ નો આદેશ) ને ધ્યાનમાં લેતાં આંશિક નિયંત્રણમુક્તિ થયેલી હોવા છતાં, કોલસો હજુ પણ નિયંત્રિત ચીજવસ્તુ છે.

૬. ૧૯૪૫ ના આદેશે કોલસાના ઉત્પાદન, પુરવઠા અને વિતરણના નિયમન માટે જોગવાઈઓ કરી હતી. તેમાં કોલસાના વર્ગ, કોલસાની કક્ષા, કોલસાનું કદ અને કોલસાની કિંમત અંગે વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. કલમ (૩) દ્વારા કેન્દ્રીય સરકારને કોલસાને જે વર્ગો, કદો, કક્ષાઓ વગેરેમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય તે નક્કી કરવાની તથા જણાવેલ આધાર પર તેની વિશિષ્ટતાઓ નિર્ધારિત કરવાની સત્તા અપાઈ હતી.

૭. જ્યારે કોકિંગ કોલ, જેમાં ગરમી આપતાં ફૂલવાની સ્વભાવજ નિહિત ગુણધર્મ હોય છે, તેનો મુખ્યત્વે સ્ટીલ પ્લાન્ટમાં સ્ટીલના ઉત્પાદન માટે ધાતુકર્મ સંબંધિત હેતુઓ માટે ઉપયોગ થાય છે; કોલની બધી અન્ય શ્રેણીઓ નોન-કોકિંગ કોલ છે. નોન-કોકિંગ કોલનો ઉપયોગ સિમેન્ટ, ગ્રેફાઈટ, સોફ્ટ કોક, ઘરેલુ બળતણ જેવા ઉત્પાદન પ્રક્રિયાઓમાં કાચા માલ તરીકે તથા કાચ, ખાદ્ય પ્રક્રિયા, સિરામિક્સ, રસાયણો, રી-રોલિંગ મિલ્સ, મીઠાની ચળકાવટ ધરાવતી સ્ટોનવેર પાઈપો, સ્ટીલ નિર્માણમાં વપરાતા અગ્નિપ્રતિરોધક પદાર્થો વગેરે જેવા વિવિધ ઉત્પાદનોના ઉત્પાદન માટે થાય છે. કોલના વિવિધ કદોને અન્ય બાબતો ઉપરાંત 'રણ ઓફ ધ માઈન', 'સ્ટીમ' અને 'સ્લેક' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. કોલનો ભાવ માત્ર ગ્રેડના સંદર્ભથી જ નહીં, પરંતુ કદ તેમજ પ્રસંગાનુસાર કોકિંગ કોલની ખાણો અથવા કોલની ખાણોમાં આવેલ સ્તરો પર પણ આધારિત રહે છે.

૮. પરંતુ, ૧૯૪૫ના આદેશની કલમો ૧૨બી અને ૧૨ઈનો કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા સમયાંતરે જાહેરનામાં બહાર પાડી અમલ કરવામાં આવ્યો હતો, જેના પરિણામે

કોલસાના ભાવ અને વિતરણ ઉપરના નિયંત્રણો પાછા ખેંચી લેવામાં આવ્યા હતા. તેમ છતાં, ધાતુશાસ્ત્રીય ઉદ્યોગોમાં વપરાતા કોકિંગ કોલસા ઉપરનું સંપૂર્ણ નિયંત્રણ ચથાવત્ રાખવામાં આવ્યું હતું.

૯. કોલસાના ભાવ અને વિતરણ બાબતે નિયંત્રણમુક્તિ તરફ દોરી જતી અનેક અધિસૂચનાઓ સમયાંતરે જારી કરવામાં આવી હતી. કોલસાનું વિતરણ અને ભાવનિર્ધારણ તબક્કાવાર રીતે નિયંત્રિત કરવામાં આવ્યાં હતાં. ૫.૧.૧૯૯૧ના રોજ એક પરિપત્ર જારી કરવામાં આવ્યો હતો કે કોલ ઈન્ડિયા પ્રતિ મહિને ૫,૦૦૦ મેટ્રિક ટન સુધી કોલસા કિલયરન્સ/ લિન્કેજીસ જારી કરી શકે. ૨૩.૨.૧૯૯૬ની તારીખની અધિસૂચના દ્વારા કોલસાની કેટલીક શ્રેણીઓના ભાવ અને વિતરણને નિયંત્રણમુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા, જ્યારે તે જ વ્યવસ્થા કોલસાની કેટલીક અન્ય શ્રેણીઓ માટે ૧૨.૩.૧૯૯૭ના રોજ વિસ્તૃત કરવામાં આવી હતી. વધુમાં, એવી સ્પષ્ટતા જારી કરવામાં આવી હતી કે કોલસા કંપનીઓ સમયાંતરે ઉત્પાદિત થતા કોલસા માટે વસૂલવાનો ભાવ નક્કી કરી શકે.

૧૦. ૧.૧.૨૦૦૦ થી અને તે દિવસથી, ૧૯૪૫ નો આદેશ રદ કરવામાં આવ્યો અને તેના સ્થાને કોલિયરી કન્ટ્રોલ આદેશ, ૨૦૦૦ (૨૦૦૦ નો આદેશ) અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો; જેના અનુસંધાને ૧૯૪૫ ના આદેશ હેઠળ જે રીતે કોલસા ઉપર નિયંત્રણ અને નિયમન પ્રવર્તમાન હતું, તે દૂર કરવામાં આવ્યું. ઉક્ત આદેશના અનુસંધાને, કોલસાના વર્ગીકરણ, કોલસાના નિકાલ તથા કેન્દ્રીય સરકારમાં નિહિત જથ્થા અંગેના કાર્યો નક્કી કરવામાં આવ્યા, જ્યારે કોલસા નિયંત્રકને ગુણવત્તા ઉપર દેખરેખ રાખવાની સત્તા પ્રદાન કરવામાં આવી.

તેમ છતાં, ઉક્ત આદેશના પરિણામે, કોલસા નિયંત્રક દ્વારા બજાવવાના કેટલાક અન્ય વૈધાનિક કાર્યો ઉપરાંત, કેન્દ્રીય સરકારે કોલસાના જથ્થાના નિકાલને નિયમિત કરવા માટે દિશાનિર્દેશો જારી કરવાની સત્તા યથાવત રાખી.

૧૧. કોર્કિંગ કોલસા ખાણો તેમજ કોલસા ખાણો, કોર્કિંગ કોલસા ખાણો (રાષ્ટ્રીયકરણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨ (સંક્ષેપમાં, '૧૯૭૨ નો અધિનિયમ') અને કોલસા ખાણો (રાષ્ટ્રીયકરણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૩ (સંક્ષેપમાં, '૧૯૭૩ નો અધિનિયમ') મુજબ રાષ્ટ્રીયકરણને આધીન બનાવવામાં આવી હતી. ઉક્ત અધિનિયમો, જેમ કે તેમની કલમ ૨ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે, ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૯(બી) ની જોગવાઈઓને અસરકારક બનાવવા માટે અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા. ઉક્ત અધિનિયમો હેઠળ, કોર્કિંગ કોલસા ખાણો તેમજ કોલસા ખાણો બંને ઉક્ત અધિનિયમો અનુસાર કેન્દ્રીય સરકારમાં નિહિત થયા હતા.

૧૨. બંને રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમોની પ્રસ્તાવના એકસરખા સ્વરૂપની છે. ૧૯૭૩ના અધિનિયમની પ્રસ્તાવનામાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે "આવા સંસાધનો પરનો નિયંત્રણ રાજ્યમાં નિહિત કરવામાં આવે છે અને તે મુજબ તેમનું વિતરણ સામાન્ય હિતને શ્રેષ્ઠ રીતે સાધે તે રીતે કરવામાં આવે છે." ઉક્ત અધિનિયમોના કારણે, કોલસા કંપનીઓએ માત્ર કોર્કિંગ કોલસાની ખાણો અને કોલસાની ખાણો જ હસ્તગત કરી નહોતી, પરંતુ તેઓ કોલસાના વ્યવસાયનું સંચાલન પણ કરતા આવ્યા છે. નિર્વિવાદ રીતે, તેઓ એકાધિકારી સ્વરૂપ ધરાવે છે.

૧૩. કોલસાની બહુ મોટી માંગ મૂળ ક્ષેત્ર તેમજ ગૌણ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓ તરફથી હતી, તે બાબત પણ વિવાદાસ્પદ નથી.

૧૪. તેમ છતાં, કેન્દ્રીય સરકારે યોગ્ય સૂચનાઓ જાહેર કરી હતી, જેના દ્વારા અને જેના અનુસંધાને, ઉક્ત કોયલા ખાણો ૧૯૭૨ના અધિનિયમ તેમજ ૧૯૭૩ના અધિનિયમ બંનેના પરિપ્રેક્ષ્યમાં કેન્દ્રીય સરકારમાં યથાવત્ નિહિત રહેવાના બદલે, તેમાં દર્શાવેલ અને અહીં પક્ષકાર બનેલી સરકારી કંપનીઓમાં નિહિત કરવામાં આવી હતી.

૧૫. કોલસાના રાષ્ટ્રીયકરણ પછી, ગ્રાહકોને બે મુખ્ય ક્ષેત્રોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા, એટલે કે, કોર ક્ષેત્ર અને નોન-કોર ક્ષેત્ર. સ્વીકાર્ય રીતે, પ્રથમ તબક્કામાં લિંકેજ પદ્ધતિ કોર ક્ષેત્ર માટે વિકસાવવામાં આવી હતી. વર્ષ ૧૯૯૩માં, થર્મલ વિજ ઉત્પાદન મથકોને કોલસાનો પુરવઠો કરવા માટે એક સ્થાયી લિંકેજ સમિતિની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

૧૬. ઉક્ત વર્ષમાં ઠરાવ ક્રમાંક સી.આઈ.-૨૧(૨૦/૭૩) તારીખ ૧૯.૧૧.૧૯૭૩ અનુસાર સિમેન્ટ માટે પણ લિંકેજનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો હતો. કોલસાના લિંકેજ માટેની યોજના ઠરાવ તારીખ ૬.૧.૧૯૭૩ અનુસાર વર્ષ ૧૯૭૩માં શરૂ કરવામાં આવી હતી, જેના દ્વારા, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, તેમાં નિર્દિષ્ટ સભ્યોનો સમાવેશ કરતી એક સ્થાયી લિંકેજ સમિતિની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી, જેની સંબંધિત જોગવાઈ નીચે મુજબ છે :

નં.સી.આઈ.-૨૧(૨)/૭૨ - ભારત સરકાર વિવિધ વિદ્યુત મથકોને યોગ્ય માત્રામાં બળતણ પૂરું પાડવાની આવશ્યકતા તથા તે જ સમયે કોલસાના

ઉત્પાદન અને પરિવહન માટે ઉપલબ્ધ ક્ષમતાનો સર્વાધિક આર્થિક ઉપયોગ થાય તે હેતુથી થર્મલ પાવર સ્ટેશનોને કોલસાના પુરવઠાના આયોજન માટે એક સ્થાયી લિંકેજ સમિતિની રચના કરવાની બાબત પર કેટલાંક સમયથી વિચારણા કરી રહી છે

૧૭. સમિતિના સંદર્ભની શરતો નીચે મુજબ હતી :

"(૧) વર્તમાન તાપવિદ્યુત મથકોની કોલસાની જરૂરિયાતોની સમયાંતરે સમીક્ષા કરવી અને કાચા કોલસાના પુરવઠા માટે કોલિયરીઓ સાથે તથા મિડલિંગ્સના પુરવઠા માટે વોશરીઓ સાથે, નીચેની બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, યુક્તિસંગત જોડાણો સ્થાપિત કરવા :

(એ) કોલસાના ઉત્પાદનની ક્ષમતા, જે ઉપલબ્ધ છે તેમજ નજીકના સ્ત્રોતમાંથી આયોજનબદ્ધ છે, જે રેલ પરિવહન ટાળે અથવા તેને લઘુત્તમ કરે.

(બી) વીજ ઉત્પાદન કેન્દ્રો દ્વારા આવશ્યક કોલસાની ગુણવત્તા.

(સી) રેલવે અને પરિવહનના અન્ય સાધનોની ઉપલબ્ધતા

(ડી) કોલસાના ઉપભોગની રીત;

(૨) પહેલેથી બાંધકામ હેઠળ આવેલી તાપ વિદ્યુત ઉત્પાદન મથકો માટે કોલસાના પુરવઠાનું આયોજન કરવું અને તેમને કોલસાના પુરવઠાના સ્ત્રોતો સાથે જોડવા;

(૩) વિવિધ પ્રદેશોમાં ભવિષ્યનાં તાપ વીજ વિકાસ કાર્યક્રમોને ધ્યાનમાં રાખીને, દરેક કોલક્ષેત્રમાં વિકસાવવાની હોવી જોઈએ તેવી કોલસા ઉત્પાદન

માટેની વધારાની ક્ષમતાના આયોજન અને વિકાસ અંગે સમયાંતરે સલાહ આપવી;

(૪) સમયાંતરે તે હદનું પરીક્ષણ કરવું કે જેમાં વીજ ઉત્પાદન મથકો અને કોલસાના પુરવઠાના સ્ત્રોતો વચ્ચે અગાઉથી સ્થાપિત જોડાણોનું પાલન કરવામાં આવી રહ્યું છે કે નહીં, અને તેમના યોગ્ય પાલનની ખાતરી કરવા માટે જરૂરી પગલાં સૂચવવા;

(૫) કોલસાના આર્થિક પુરવઠાની સંભાવનાને ધ્યાનમાં રાખીને નવી તાપવિદ્યુત ઉત્પાદન એકમો સ્થાપિત કરવાની શક્યતા અંગે સરકારને સલાહ આપવી;

(૬) સિંચાઈ અને વીજ મંત્રાલય, રેલવે મંત્રાલય અથવા આયોજન આયોગ દ્વારા કોલફીલ્ડ્સ સાથે વીજ મથકોના જોડાણોમાં થતા ફેરફારો અંગે ખાણ વિભાગ તરફથી સમિતિને સંદર્ભિત કરવામાં આવનારા તમામ વિષયોનું પરીક્ષણ કરવું અને આવા વિષયોમાં સરકારને યોગ્ય સલાહ આપવી.

૩. સમિતિએ સામાન્ય રીતે ત્રણ મહિનામાં એક વખત બેઠક કરવી જોઈએ. ખાણ વિભાગ સમિતિને આવશ્યક સચિવાલય સહાય પૂરી પાડશે."

૧૮. કોલસા કંપનીઓ કહે છે :

"એ કે, રાષ્ટ્રીયકરણ પછી, કોલસાના ઉપભોક્તાઓને બે મુખ્ય ક્ષેત્રોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા, એટલે કે, મુખ્ય ક્ષેત્ર અને અમુખ્ય ક્ષેત્ર. મુખ્ય ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓમાં રાષ્ટ્રીય અર્થવ્યવસ્થાના અવસંરચનાત્મક વિકાસ સાથે સંબંધિત મહત્વપૂર્ણ ક્ષેત્રોનો સમાવેશ થાય છે, ઉદાહરણ તરીકે, વીજશક્તિ,

સ્ટીલ, સિમેન્ટ, સંરક્ષણ, ખાતર, રેલવે, કાગળ, એલ્યુમિનિયમ, નિકાસ, કેન્દ્રીય જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમો વગેરે. બાકીના તમામ અન્ય ઉદ્યોગો/ઉપભોક્તાઓ અમુખ્ય ક્ષેત્ર ગણાતા હતા. વિવિધ ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રોમાં ઉત્પાદન અને રવાનગીઓના વૃદ્ધિદરની તુલના દર્શાવતી એક કોષ્ટક, જે કોલસાના ઉત્પાદનમાં અદ્વિતીય વૃદ્ધિ અને સાથે સાથે ખાસ કરીને વીજશક્તિ ક્ષેત્રમાં કોલસાની રવાનગીઓમાં અનુરૂપ વૃદ્ધિ દર્શાવે છે, નીચે મુજબ છે :

તુલનાત્મક કોલસા મોકલણીઓ

થી કોયલા ખાણો સત્તામંડળ લિમિટેડમાં

૧૯૭૪-૭૫ અને કોલ ઇન્ડિયા લિ. માં ૨૦૦૪-૦૫

ઉત્પાદન (આંકડા મિલિયન ટનમાં)

વસ્તુ	સી.એમ.એ.એલ. તરફથી ૧૯૭૪-૭૫ માં	સી.આઈ.એલ. ૨૦૦૪-૦૫ માંથી
કોલસો ઉત્પાદન	૭૮.૯૯	૩૨૩.૮૮
કોલસો રવાના	૭૨.૮૩	૩૧૯.૧૨

ક્ષેત્રવાર કોલસા મોકલણીનું વિભાજન

વસ્તુ શક્તિ*	૨૦.૧૬	%	ઉંમર જથ્થો	%	વય
--------------	-------	---	------------	---	----

		૨૭.૬૬	૨૪૯.૨૬	૭૮.૧૧
સ્ટીલ સી.પી.પી.	૧.૨૨	૧.૬૭	૬.૪૨૭	૨.૦૧
સ્ટીલ પ્લાન્ટ્સ	૮.૭૧	૧૧.૯૫	૫.૬૫૪	૧.૭૭
લોકો	૧૨.૮૨	૧૭.૫૯	૦.૦૦	૦.૦૦
સિમેન્ટ (તેમાં સિમેન્ટ સી.પી.પી. સહિત)	૩.૪૮	૪.૭૭	૧૦.૦૪૩	૩.૧૫
ખાતર	૦.૯૫	૧.૩૦	૨.૧૫૦	૦.૬૭
નિકાસ	૦.૫૨૮	૦.૭૨	૦.૦૨૧	૦.૦૧
કાગળ	૧.૨૯૭	૧.૭૮	૨.૦૧૬	૦.૬૩
અન્યો	૨૩.૬૭	૩૨.૫૫	૪૩.૫૫	૧૩.૬૫
કુલ	૭૨.૮૩	૧૦૦.૦૦	૩૧૯.૭૨	૧૦૦.૦૦

કેપિટલ પાવર પ્લાન્ટ્સ (સી.પી.પી.ઝ) ને બાદ કરતાં

૧૯. કોલસાના જોડાણ યોજનાનો અમલ મુખ્ય ક્ષેત્ર તેમજ ગૌણ ક્ષેત્ર બંને પર થતો હતો. મુખ્ય ક્ષેત્ર દ્વારા કોલસાનો ઉપભોગ અંદાજે ૯૪.૬૧% છે, જ્યારે

ગૌણ ક્ષેત્ર દ્વારા કુલ કોલસા ઉત્પાદનનો અંદાજે ૫.૪% ઉપભોગ કરવામાં આવે છે.

૨૦. ગૌણ ન હોય તેવા ક્ષેત્રમાં, ખરીદદારોને ત્રણ વર્ગોમાં વહેંચી શકાય, એટલે કે, ધુમ્મરહિત ઇંધણ અથવા બ્રિકેટનું ઉત્પાદન કરનારાઓ, કાચ વગેરે જેવી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરનારાઓ, જેના વિષે અગાઉ અહીં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, અને હાર્ડ કોકનું ઉત્પાદન કરનારાઓ. અમારી સમક્ષ, કેટલાક અપીલકર્તાઓ વેપારીઓ પણ છે.

૨૧. ગેર-મુખ્ય ક્ષેત્ર દ્વારા કોલસાની વિશાળ માંગને ધ્યાનમાં રાખીને, ગેર-મુખ્ય ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓ માટે પણ લિંકેજ પ્રણાલી અમલમાં મુકવામાં આવી. કોલ ઇન્ડિયા લિમિટેડે નવેમ્બર ૧૯૭૮માં, કોલસાના પરિવહનની વ્યવસ્થા તેમજ સંબંધિત ઉદ્યોગોને આવશ્યક કોલસાની ગુણવત્તા સહિતના અનેક પરિબલોને ધ્યાનમાં રાખીને, આવી પ્રણાલી વિકસાવી હતી.

૨૨. ઉક્ત કોલસાની જોડાણ-ફાળવણીનો નિર્ધારણ નીચેના આધાર પર થવાનો હતો : (૧) કોલસાની ઉપલબ્ધતા; (૨) રાજ્ય દ્વારા પ્રમાણિત થયેલ દરેક ઉદ્યોગની તે સંબંધિત આવશ્યકતાઓ; અને (૩) કોલસાનું પરિવહન કરવાની રેલવેઝની ક્ષમતા.

૨૩. જ્યારે પણ કોઈ ફાળવણી કરવામાં આવતી, ત્યારે કોલસાનો જથ્થો અને ગુણવત્તા તેમજ કઈ કોલિયરીઓમાંથી તે ઉપાડવામાં આવી શકે તે બાબતનો ઉલ્લેખ લિન્કેજ એડવાઈસ લેટરમાં કરવામાં આવતો, જેની નમૂનારૂપ નકલ નીચે મુજબ છે :

કોલ

ઈન્ડિયા

લિમિટેડ

માર્કેટિંગ

વિભાગ

૧૫, પાર્ક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા-૭૦૦ ૦૧૬

સંદર્ભ: નં.સી.આઈ.એલ./સીજએ/૪૮૯૧૨/ તારીખ :

ને :

એમ/એસ _ _ _ _

(કોલસા/કોકનો

પુરવઠો

પ્રવર્તમાન એમ.ઓ.સી./સી.આઈ.એલ. માર્ગદર્શિકા મુજબ નિયમિત કરવામાં આવશે)

સ્થળ/ગંતવ્ય

માનનીય શ્રીમાન(ઓ),

વિષય: જોડાણ અંગેનું સલાહ પત્ર

કોલ/કોક લિન્કેજ માટેની ડેટા-શીટમાં આપની અરજીના સંદર્ભે.

મહેરબાની કરીને કોયલા/કોકના જોડાણ મંજૂર કરવા બાબતના ડેટા-શીટમાં આપની અરજીએ સંદર્ભ લો.

"અંતિમ લિન્કેજ સલાહ પત્ર" જારી કરવા માટેની તમારી અરજી સી.આઈ.એલ.માં પ્રાપ્ત થઈ છે. બળતણ સાધનસામગ્રી/ભઠ્ઠી/પ્લાન્ટ અને ચંત્રસામગ્રીની સંખ્યા, પરિમાણો, વિશિષ્ટતાઓ, ક્ષમતા વગેરે દર્શાવતી તમારી સ્થાપિત એકમની વિગતો પ્રાપ્ત થઈ છે.

સંબંધિત માહિતીના આધારે, તમારી એકમ/પ્લાન્ટ દ્વારા વપરાઈ શકે તેવી કોયલાની મહત્તમ અનુમત્ય માત્રા (એમ.પી.ક્યૂ.) નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે અને નીચે મુજબ તમારી એકમ માટે અંતિમ જોડાણ નક્કી કરવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો છે :

ગ્રેડ

કદ

પરિવહનનો પ્રકાર

કોલ કંપની

ક્ષેત્ર

સંપર્ક કાર્યાલય

મહત્તમ અનુમત્ય જથ્થો

(એમપીક્યૂ)/માસ

તથાપિ, કોયલાનો પુરવઠો સંબંધિત પ્રાયોજક સત્તાધિકારી તરફથી વાર્ષિક પ્રાયોજન/ભલામણના આધારે લિંકડ કોલ કંપની દ્વારા કરવામાં આવશે.

કોલસાની લિંકેજ નીચે/પાછળ જણાવેલ શરતોને આધીન રહેશે.

આપનો વિશ્વાસુ,

ઉપ મુખ્ય વેચાણ વ્યવસ્થાપક (લિંકેજ), કોલ ઇન્ડિયા લિમિટેડ (મુખ્ય મથક)

૨૪. આવા જોડાણની અમુક શરતો, જે અમારા હેતુ માટે સંબંધિત છે, નીચે મુજબ છે :

"૧. "લિન્કેજ" એ સંકળાયેલી કોયલા કંપનીને તે એકમને કોયલો પૂરો પાડવા માટેની મંજૂરી છે, જે "ઉપલબ્ધતા"ને આધીન હોય છે અને "કોયલાના જથ્થાના નિકાલ"નું નિયમન કરતી યોગ્ય સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા સમયાંતરે અપાયેલા "નિર્દેશો", જો કોઈ હોય, તેમના અનુસાર હોય છે. લિન્કેજ સંકળાયેલા એકમને કોઈ નિશ્ચિત કોયલા કંપની/કોયલા ક્ષેત્ર/સ્ત્રોત/ગ્રેડ વગેરે પાસેથી કોયલો માગવાનો કોઈ હક સ્થાપિત કરતું નથી.

૪. લિન્કેજ સામે ફાળવવામાં આવેલ કોલસો લિન્ક થયેલ એકમમાં વાસ્તવિક વપરાશ માટે છે અને ભારત સરકાર/કોલ ઇન્ડિયા લિમિટેડની પૂર્વલિખિત સંમતિ સિવાય અન્યને પહોંચાડવામાં અથવા વેચવામાં આવી શકતો નથી.

૯. "લિન્કેજ" નીચે દર્શાવેલ પરિસ્થિતિઓમાં રદ કરવાની પાત્ર રહેશે :-

(એ) અહીં સમાવિષ્ટ શરતો અને નિયમોનું કોઈપણ ઉલ્લંઘન.

(બી) ડેટા શીટમાં પૂરા પાડવામાં આવેલા આંકડા ખોટા/દબાવવામાં આવેલા હોવાનું જાણવા મળે છે.

(સી) ઉઠાવાયેલ કોલસા, વપરાયેલ કોલસા અને કોલસાના જથ્થા વચ્ચે કોઈ અસંગતિ જણાય.

૧૦. "લિન્કેજ" ની શરતોમાં, સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા સમયાંતરે જે રીતે નક્કી કરવામાં આવે તે મુજબ, ફેરફાર થઈ શકે છે."

૨૫. કોલ ઈન્ડિયા લિ. દ્વારા નોન-કોર ક્ષેત્રની લિન્કેજોનો પ્રારંભ કરવામાં આવે તે પહેલાં કોલ ઉપાડતા ઉપભોક્તાઓને પરંપરાગત રીતે જોડાયેલા ઉપભોક્તાઓ તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા અને તેમને ભૂતકાળની પ્રવૃત્તિના આધારે તેની અનુગામી કંપનીઓ પાસેથી કોલ ઉપાડવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, તેમજ ૧૯૭૮ પછીના સમયગાળામાં નવી રીતે જોડાયેલા ઉપભોક્તાઓ સમકક્ષ ગણવામાં આવ્યા હતા. જોકે, લિન્કેજોની શરતો તેમને સમાન રીતે લાગુ કરવામાં આવી હતી. ૧૯૮૨માં, કોલના વિતરણ માટેની પ્રક્રિયાઓને સરળ બનાવવા માટેની પ્રક્રિયાના ભાગરૂપે, કોલ ઈન્ડિયા લિ. દ્વારા નોન-કોર લિન્કેજ સમિતિની રચના કરવામાં આવી હતી.

૨૬. કોલસાના પુરવઠાની માત્રા પ્રારંભમાં પ્રાયોજક સત્તાધિકારીઓ દ્વારા કરવામાં આવતા પ્રાયોજન પર નિર્ભર રહેતી હતી. રેલમાર્ગે કોલસાની હિલચાલ માટે પ્રાયોજન ફરજિયાત હતું. પ્રાધાન્યવાળી ટ્રાફિક અનુસૂચિમાં તે સત્તાધિકારીઓ/એજન્સીઓની ચાટી આપવામાં આવી હતી, જેઓને પ્રાયોજન કરવા માટે અધિકૃત કરવામાં આવ્યા હતા. પ્રાયોજક એજન્સીઓ ગ્રાહકની જરૂરિયાતો તેમજ તેના કદ અને પુરવઠાની પદ્ધતિને આધારે કોલસાની માત્રા અંગે ભલામણ કરતી હતી. આવા પ્રાયોજનના આધારે અને કોલસાની ઉપલબ્ધિ સહિતના અન્ય પરિબલોને ધ્યાનમાં લઈને, કોઈ ચોક્કસ ગેર-મૂલ ક્ષેત્રના ગ્રાહકને પૂરો પાડવાનો કોલસાનો જથ્થો નક્કી કરવામાં આવતો હતો. પ્રાયોજન થયા બાદ અને ગ્રાહકની લિંક ક્ષમતાને ધ્યાનમાં લીધા પછી પણ, રેલવેની પોતાની ઉચ્ચતમ મર્યાદાઓ હતી, જે કોલસાના પુરવઠાની માત્રા નક્કી કરવામાં

પૂરતા નિયંત્રણો અને સંતુલન ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે નક્કી કરવામાં આવી હતી. માર્ગ દ્વારા અને અન્ય પદ્ધતિઓ દ્વારા કોલસાના પુરવઠાની માત્રા નક્કી કરવા માટે પણ પ્રાયોજનની એ જ પદ્ધતિ અપનાવવામાં આવી હતી. જોકે, આ બાબત વિવાદાસ્પદ નથી કે ચૂકવવાપાત્ર કોલસાની કિંમત ક્યારેય લિંકેજ વ્યવસ્થાનો ભાગ રહી નહોતી.

૨૭. ૧૯૯૮ સુધી રાજ્ય સત્તાધિકારીઓને કોલ ઇન્ડિયા લિ. દ્વારા તેવા વ્યક્તિગત એકમોને જરૂરી કોલસાના જથ્થાનું મૂલ્યાંકન કરવા કહેવામાં આવતું હતું, જેઓના કેસ તેમનાં દ્વારા પ્રાયોજિત કરવામાં આવતા હતા. પરંતુ એવું જણાયું કે એવા કેસો હતાં જેમાં આવા મૂલ્યાંકનો કરવામાં આવ્યા નહોતા અથવા ભલે કરવામાં આવ્યા હોય, તો પણ તે માત્ર ઔપચારિક રીતે કરવામાં આવ્યા હતા. તેના પરિણામે, કોલ ઇન્ડિયા લિ. એ પોતાની ટેકનિકલ સમિતિઓ મારફતે જથ્થાત્મક મૂલ્યાંકન શરૂ કર્યું અને પોતાની લિંકેજ સલાહ પત્રમાં ઉદ્યોગ માટે જરૂરી કોલસાના જથ્થાનો ઉલ્લેખ કરવાનું શરૂ કર્યું. તે પછી, રેલવે દ્વારા પરિવહન માટે કોઈ મર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી ન હોવાથી, રાજ્યના પ્રાયોજક સત્તાધિકારીઓ તરફથી કોલસાની ઉપલબ્ધતા, પરિવહન ક્ષમતા અને વાસ્તવિક વપરાશનો યોગ્ય વિચાર કર્યા વિના ભેદભાવ વિના પ્રાયોજનપત્રો જારી કરવાની વૃત્તિ જોવામાં આવી. તે પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતાં તથા વિગતો તરફ અપર્યાપ્ત ધ્યાન અપાતા, લિંકેજો પણ અવિવેકપૂર્વક મંજૂર કરવામાં આવતાં, જેના પરિણામે કુલ સંલગ્ન જથ્થો વાસ્તવિક ઉપલબ્ધતા કરતાં અનેકગણો વધુ રહેતો. સંલગ્ન માંગ અને કોલસાની ઉપલબ્ધતા વચ્ચેના

અસંગતતાને શક્ય તેટલું ઓછું કરવા માટે, લિન્કેજ શરતો મુજબ પગલાં લેવામાં આવ્યા અને સંલગ્ન ગૌણ-મુખ્ય ક્ષેત્રના તેવા ઉપભોક્તાઓ બાબતે સંલગ્ન જથ્થો ઘટાડવામાં આવ્યો, જેઓ કોલસાનો પૂર્ણ સંલગ્ન જથ્થો ઉઠાવતા નહોતા. કારણ કે જથ્થા સંબંધિત બાંહેધરીઓ તે કુલ જથ્થાની ઉપલબ્ધતા પર આધારિત હતી, જેના માટે લિન્કેજો મંજૂર થયા હતા, તેથી તે ઉપલબ્ધતા કરતાં ઘણાંગણા વધી ગયાં હતા. ઉદાહરણ તરીકે, વર્ષ ૨૦૦૦ દરમિયાન માત્ર ઉદ્યોગો માટે પ્રાપ્ત કુલ પ્રાયોજનોનું પ્રમાણ આશરે દરરોજ ૬૦૦૦ વેગનો જેટલું હતું, જેમાંથી માત્ર યુ.પી.નો હિસ્સો જ આશરે દરરોજ ૫૩૦૦ વેગન હતો. બીજી તરફ, કોલ ઇન્ડિયા લિ. દ્વારા ગૌણ-મુખ્ય ક્ષેત્ર માટે કુલ વેગન લોડિંગ આશરે દરરોજ ૧૩૦૦ વેગનનું હતું. લિન્કેજની આવી અવાસ્તવિક મંજૂરીમાં સંતુલન લાવવા માટે એમ.પી.ક્યુ. (મહત્તમ અનુમતિપાત્ર જથ્થો) ની સંકલ્પના રજૂ કરવામાં આવી, જેનો અર્થ એવો છે કે અગાઉનાં ત્રણ પૈકી કોઈપણ કેલેન્ડર વર્ષમાં સંલગ્ન ઉપભોક્તા દ્વારા કરવામાં આવેલ મહત્તમ માન્ય ઓર્ડર બુકિંગ. આ ઉપરાંત, એવી અન્ય શરતો પણ હતી જેના હેઠળ લિન્કેજો અમાન્ય થઈ શકતા અથવા સમાપ્ત થઈ શકતા, જે કોલસા ન ઉઠાવવાના અવધિ અથવા કોલસાના વિમુખીકરણ/દુરુપયોગ પર આધારિત હતાં. આમ હોવા છતાં, કોલસાની વૃદ્ધિ દર સારો હોવા છતાં, મુખ્ય ક્ષેત્ર, વિશેષ કરીને વીજ ક્ષેત્રની માંગ અત્યંત જોરદાર દરે વધી. બીજી તરફ, જે કુલ જથ્થા માટે લિન્કેજો મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા તે ઉપલબ્ધતા કરતાં ઘણો વધુ થઈ ગયો હતો.

૨૮. તેના વર્તમાન સ્વરૂપમાં લિંકેજની પદ્ધતિએ એવી પરિસ્થિતિ ઊભી કરી કે નોન-કોર ક્ષેત્રના લિંકેજ ધરાવતા ઉપભોક્તાઓ સંબંધિત પરિમાણાત્મક માંગ સહાયક કંપનીઓમાં કોલસાની ઉપલબ્ધતા કરતાં વધી ગઈ. એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો કે માંગ અને કોલસાની ઉપલબ્ધતા વચ્ચેના આ અસંગતતા કારણે કોલ ઇન્ડિયાએ નોન-કોર ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓને નવા લિંકેજ આપવાનું બંધ કરી દીધું. તે જ રીતે, ઉપરોક્ત તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓના પ્રકાશમાં તૂટેલા/લુપ્ત થયેલા લિંકેજનું પુનર્જીવન પણ બંધ કરવામાં આવ્યું. પરિણામે, નોન-કોર ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓ માટે ૨૦૦૧ પછી કોઈ નવું લિંકેજ મંજૂર કરી શકાયું નહીં, તેથી લિંકેજ વિના રહેલા ઉપભોક્તાઓને ઊંચા ભાવે કાળાબજારમાંથી કોલસો ખરીદવાની મજબૂરી ઊભી થઈ. લિંકેજ ધરાવતા ઉપભોક્તાઓને પણ જો તેઓ કોલસાના જથ્થાના પુરવઠામાં વધારો ઈચ્છતા હોય તો દ્વિતીયક બજાર પર આધાર રાખવો પડતો હતો. દ્વિતીયક બજારમાં ઊંચા પ્રીમિયમ ભાવે અસ્તિત્વ ધરાવતા હોવાથી લિંકેજ ધરાવતા નોન-કોર ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓને રાષ્ટ્રીયકૃત કોલસા કંપનીઓ પાસેથી જાહેર કરેલા ભાવે કોલસો ખરીદ્યા પછી તેની અનધિકૃત વાળવણી/ખુદ્દા બજારમાં વેચાણ કરવાની પ્રેરણા મળતી હતી.

૨૯. ૬.૦૬.૨૦૦૧ના રોજ, કોલ ઇન્ડિયા લિ. એ બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સની બેઠકમાં વિકેન્દ્રીકરણ અમલમાં મૂક્યું અને પ્રત્યેક સહાયક કંપનીઓને ગેર-મૂળ ક્ષેત્રને કોયલાના વેચાણ માટે, વસૂલ કરવાનાં ભાવ સહિત, પોતાની નીતિઓ પોતે નક્કી કરવાની સત્તા આપી. નોંધવું જરૂરી છે કે ૧.૧.૨૦૦૦ના રોજ કોયલો

એક નિયંત્રણમુક્ત માલવસ્તુ બની ગયો હતો, અર્થાત્ તેનો ભાવ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત કરી શકાતો ન હતો અને ત્યારબાદ તેનો ભાવ નક્કી કરવાનો અધિકાર કોલ ઈન્ડિયા લિ.ને પ્રાપ્ત થયો હતો. વધુમાં એવું પણ નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું કે કોઈ નવી લિંકેજ આપવામાં આવશે નહીં. સ્પોન્સરશિપની પદ્ધતિ પણ બંધ કરવામાં આવી હતી.

૩૦. એ બાબત વિવાદાસ્પદ નથી કે સંબંધિત ઉપભોક્તાઓને તેમની જરૂરિયાત મુજબનો કોલસાનો સંપૂર્ણ જથ્થો પ્રાપ્ત ન પણ થઈ શકે.

૩૧. એમપીક્યુ પ્રણાલી અમલમાં આવ્યા પછી, ગેર-મૂળ ક્ષેત્રને ઓફર કરવામાં આવેલ કોલસાની કુલ માત્રા પરિવર્તનશીલ રહી હતી અને સંબંધિત ઉદ્યોગો દ્વારા કરાયેલી માંગના ૪૫% થી ૭૫% ની મર્યાદામાં કોલસાનો પુરવઠો કરવામાં આવતો હતો.

૩૨. કોલસાની આવી ફાળવણી માસવાર કરવામાં આવતી હતી.

૩૩. જોકે, ઉક્ત જોડાણ પ્રણાલી અનિવાર્ય રીતે પ્રાયોજક સત્તાધિકારીઓ દ્વારા કરવામાં આવતી પ્રાયોજકતા પર નિર્ભર હતી. ભારત સંઘે તેના પ્રતિવાદી સોગંદનામાના ફક્ત ૨૭ માં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે :

કોલસાના પુરવઠાની માત્રા પ્રારંભમાં પ્રાયોજક સત્તાધિકારીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી પ્રાયોજકતાના આધારે નક્કી કરવામાં આવતી હતી. રેલ માર્ગે કોલસાની હેરફેર માટે પ્રાયોજકતા અનિવાર્ય હતી. પ્રાધાન્ય ટ્રાફિક અનુસૂચિમાં તે સત્તાધિકારીઓ/એજન્સીઓની યાદી આપવામાં આવી હતી, જેઓને

પ્રાયોજકતા આપવા માટે અધિકૃત કરવામાં આવ્યા હતા. ઉદ્દેષિત પ્રાયોજક એજન્સી ઉપભોક્તાની જરૂરી માત્રાની ભલામણ કરતી હતી અને સાથે કોલસાના કદ તથા પુરવઠાની પદ્ધતિ બાબતે પણ ભલામણ કરતી હતી. આવી પ્રાયોજકતા અને કોલસાની ઉપલબ્ધતા સહિતના અન્ય પરિબલોને ધ્યાનમાં લઈને, કોઈ નિશ્ચિત બિન-મુખ્ય ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાને પુરવઠો કરવાના કોલસાની માત્રા નક્કી કરવામાં આવતી હતી. પ્રાયોજકતા તથા ઉપભોક્તાની લિંક ક્ષમતા હોવા છતાં, રેલવે દ્વારા પોતાની મર્યાદાની ઉચ્ચતમ સીમાઓ નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી, જેથી કોલસાના પુરવઠાની માત્રા નક્કી કરવાની પ્રક્રિયામાં પૂરતા નિયંત્રણો અને સંતુલન જળવાઈ રહે. એ જ પ્રાયોજકતાની પદ્ધતિ માર્ગ તથા અન્ય માધ્યમો દ્વારા થનારા કોલસાના પુરવઠાની માત્રા નક્કી કરવા માટે પણ અપનાવવામાં આવી હતી.

૩૪. લિન્કેજ અને પ્રાયોજન અસ્તિત્વમાં આવ્યા હોવા છતાં, લિન્કેજની ઉક્ત પદ્ધતિના દુરુપયોગને ધ્યાનમાં રાખીને હોવાનું દર્શાવી, કોલિયરી નિયંત્રણ આદેશ હેઠળ કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા ૨૫.૬.૧૯૯૨ના રોજ એક અધિસૂચના બહાર પાડવામાં આવી હતી.

૩૫. તેમ છતાં, જે ઉદ્યોગોને જણાવેલ લાભ મંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો, તેમના સંબંધે લિન્કેજ પ્રણાલી યથાવત્ ચાલુ રહી. તેમ છતાં, અસ્તિત્વમાં રહેલા લિંક કરાયેલા ઉપભોક્તાઓની ખરાઈ છે કે નથી તેની પ્રામાણિકતા અંગે ફરીથી આવશ્યકતા અનુભવાતા, તે માટે ચકાસણી પ્રક્રિયા શરૂ કરવામાં આવી.

૩૬. કોલસા ઉદ્યોગોએ પોતે જ ૧૩.૧૦.૨૦૦૧ના રોજ એવો નિર્ણય લીધો હતો કે નોન-કોર ક્ષેત્રમાં ભાવવધારો એક વર્ષના ગાળામાં એકથી વધુ વાર અમલમાં મૂકવામાં ન આવે, તે બાબત વિવાદાસ્પદ નથી.

૩૭. બિન-મુખ્ય ક્ષેત્ર માટે નવી વેચાણ નીતિ અમલમાં મૂકવામાં આવી હતી, જેના મુજબ એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે નવી લિંકેજિસ દ્વારા દીર્ઘકાલીન પ્રતિબદ્ધતા રાખવી યોગ્ય ન હોઈ શકે. સિદ્ધાંતતઃ એવો નિર્ણય લેવાયો હતો કે હાલની લિંકેજિસ તોડી ન નાખવામાં આવે. તેમ છતાં, તે સમયે જે રીતે એમ.પી.ક્યુ. અસ્તિત્વમાં હતું તે સ્તર સુધી મર્યાદિત રાખીને ખરા ઉપભોક્તાઓ કોણ છે તે શોધવા માટે ચકાસણી હાથ ધરવાની હતી. તેમ છતાં, ૨૮.૦૧.૨૦૦૩ના રોજ એવો પણ નિર્ણય લેવાયો હતો કે ખુદી વેચાણ યોજના મુખ્ય ક્ષેત્ર તેમજ લિંક થયેલા/ પ્રાયોજિત ઉપભોક્તાઓને થતી પુરવઠા પર અસર કરશે નહીં. તેમ છતાં, કેન્દ્રીય સરકારની એજન્સીઓ અને રાજ્ય સરકારની એજન્સીઓ બાબતે એક અપવાદ રાખવામાં આવ્યો હતો, જેના અનુસંધાનમાં અથવા જેના અમલીકરણરૂપે, એન.સી.સી.એફ. સિવાય, બિસ્કોમાઉન અને ઝારખંડ સ્ટેટ મિનરલ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશન જેવી રાજ્ય સરકાર અને કેન્દ્રીય સરકારની સંસ્થાઓને જાહેર કરાયેલ કિંમતે ૨૦% વધુ ભાવે કોલસાની પુરવઠા મેળવવાનો અધિકાર આપવાનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

૩૮. ૨૩.૦૮.૨૦૦૧ના રોજ અથવા તેની આસપાસ, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, ઓએસએસ કિંમત અને જોડાયેલા ગ્રાહકોની કિંમત વચ્ચેનો તફાવત દૂર કરવા માટે એક ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. તેમાં ભલામણ કરવામાં આવી હતી

કે કોલસા કંપનીઓએ બજારમૈત્રીપૂર્ણ વલણને પ્રોત્સાહન આપતાં અને તે જ સમયે તેમના શ્રેષ્ઠ નાણાકીય હિતને સુનિશ્ચિત કરતાં ઢિગુણ હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે ટ્રેન્ડ્સ ચેનલ નેટવર્ક યોજના વિસ્તૃત કરવી જોઈએ.

૩૯. જોડાણના દુરુપયોગને અટકાવવા માટે, જોડાયેલા ઉપભોક્તાઓના એકમોની ચકાસણી હાથ ધરવામાં આવી હતી. આવી ચકાસણીના પરિણામે, પ્રતિવાદી સોગંદનામામાં કરવામાં આવેલા નીચેના નિવેદન પરથી જણાય છે તેમ, કથિત રીતે એવું જાણવા મળ્યું હતું :

કે કોયલા ઈન્ડિયા લિમિટેડની નવી કોયલા વેચાણ નીતિ સંબંધે ૨૧.૩.૨૦૦૨ના રોજ કોયલા અને ખાણ મંત્રીએ લીધેલી બેઠકની કાર્યવાહીનો એક નકલ, અન્ય લોકો ઉપરાંત, કોયલા ઈન્ડિયા લિમિટેડની સહાયક કંપનીઓના અધ્યક્ષ-સહ-વ્યવસ્થાપક નિદેશકને તેમજ કોયલા ઈન્ડિયા લિમિટેડના નિદેશક (માર્કેટિંગ) ને મોકલવામાં આવી હતી. કાર્યવાહીમાં નોંધવામાં આવ્યું હતું કે લિંક ધરાવતા એકમોની કુલ સંખ્યા ૭૦૧૫ હતી, જેમાંથી ૨૨૧૭ની લિંકેજ તોડી નાખવામાં આવી હતી. કે તે તારીખે માન્ય લિંકેજ ધરાવતા એકમોની કુલ સંખ્યા ૪૭૯૮ હતી, જેમાંથી ૩૩૧૭ એકમોની ચકાસણી રાજ્ય સરકાર/પ્રાયોજક એજન્સીઓ દ્વારા અથવા કોયલા કંપનીઓના આંતરિક સતર્કતા એકમો દ્વારા કરવામાં આવી હતી. જ્યારે ૩૦૬૪ એકમો અસ્તિત્વમાં હોવાનું અહેવાલ આપવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે ૨૫૩ એકમો અથવા તો અસ્તિત્વમાં ન હોવાનું અથવા કાર્યરત ન હોવાનું જાણવા મળ્યું હતું. વધુમાં એવું પણ ધ્યાનમાં આવ્યું હતું કે કોયલા કંપનીવાર સમીક્ષા દરમિયાન નોંધાયું હતું કે

જ્યાં કોયલા કંપનીઓના સતર્કતા વિભાગોએ એકમોની ચકાસણી કરી હતી, ત્યાં આશરે ૪૦-૫૦% એકમો અથવા તો અસ્તિત્વમાં ન હોવાનું અથવા બિનકાર્યરત હોવાનું જાણવા મળ્યું હતું. બીજી તરફ, રાજ્ય સરકાર/પ્રાયોજક એજન્સીઓએ ચકાસાયેલ એકમોમાંથી ૯૦%થી વધુ એકમો અસ્તિત્વમાં હોવાનું અહેવાલ આપ્યો હતો. કોયલા કંપનીઓને સતર્કતા દ્વારા ચકાસણી કરાવવા સલાહ આપવામાં આવી હતી.

૪૦. બાબતને નવી સિરેથી વિચારવા માટે કોલસા અને સ્ટીલ અંગેની સ્થાયી સમિતિ (૨૦૦૪-૨૦૦૫) ની બેઠક મળી હતી, જેમાં નીચે મુજબ ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો :

૬.૫ સમિતિએ એ પણ નોંધ્યું છે કે, કોલસા વિભાગના સચિવ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યું મુજબ, આ વ્યવસાયમાં આશરે ૪૦૦૦ ઉદ્યોગો છે, જેમાંથી કેટલીક બોગસ કંપનીઓ કોલસાનો ઉપયોગ કરતી ન હોવા છતાં તેનો કાળાબજાર કરતી હોઈ શકે છે. સમિતિને એવું લાગે છે કે બોગસ કંપનીઓ કોલસાના પરિવહન અને કાળાબજારમાં પ્રવર્તમાન છે તેવી વ્યાપક આશંકા છે, જેના કારણે કોલસા ક્ષેત્રને અતિશય નુકસાન પહોંચે છે અને અંતે દેશની અર્થવ્યવસ્થાને અસર થાય છે. સમિતિએ વધુમાં નોંધ્યું છે કે કોલસાની ગુણવત્તા લિંકેજના અસરકારક અમલીકરણ સાથે નજીકથી સંકળાયેલી છે. સમિતિએ આ નોંધતાં ખેદ વ્યક્ત કર્યો છે કે કોલસાનો ક્વોટો મેળવનાર આશરે ૮,૦૦૦ ઉદ્યોગોમાંથી, બોગસ હોવાનું અહેવાલ અપાયેલા એવા ૪,૦૦૦ ઉદ્યોગોને કોલસા વિભાગ દ્વારા કરાયેલ તપાસ પછી દૂર કરવામાં આવ્યા હતા. તેથી,

સમિતિ દઢ ભલામણ કરે છે કે કોલસા વિભાગે કોલસા પરિવહનના કરારના અનુદાન બાબતે સક્રિય અને સુધારાત્મક નિર્ણય લેવો જોઈએ. વિભાગે કોલસાના કાળાબજારના વ્યવસાયમાં સંકળાયેલી બોગસ કંપનીઓની ઓળખ કરીને તેમને દૂર કરવાની કાર્યવાહી પણ હાથ ધરવી જોઈએ. સમિતિ વધુમાં ભલામણ કરે છે કે કોલસા વિભાગે કોલસા લિંકેજના સમગ્ર ક્ષેત્રનો નવેસરથી પુનર્વિચાર કરીને સ્પષ્ટ નીતિ બહાર પાડવી જોઈએ. સમિતિ ઇચ્છે છે કે આ બાબતે કરાયેલ કાર્યવાહીની તેને જાણ કરવામાં આવે.

૪૧. જોકે કોલ કંપનીઓના જણાવ્યા મુજબ, અસ્તિત્વમાં ન હોય તેવી એકમો દ્વારા કોલસાની માંગ અને/અથવા સંલગ્ન એકમોની જરૂરિયાત કરતાં વધારાની કોલસાની માંગ તથા થોડાક વેપારીઓના હાથે કોલસાની ખરીદીનું કેન્દ્રીકરણ જેવી તર્કવિરુદ્ધિઓ અંગે આવા કડક પગલાં લેવામાં આવ્યા હોવા છતાં, તે તેમની સંપૂર્ણ સંતોષપ્રદ રીતે કાર્યરત થયા નહોતાં.

૪૨. લગભગ ૦૩.૧૧.૧૯૯૮ના રોજ ખુદી વેચાણ યોજનાઓ (ઓ.એસ.એસ. યોજના) અમલમાં મુકવામાં આવી હતી, જેના પરિણામે કોલસાની કેટલીક માત્રા વેપારીઓને સીધી પૂરી પાડવામાં આવવાની હતી, જેમાં લિંકેજ પદ્ધતિનો કોઈ સંબંધ નથી.

૪૩. એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે ઓ.એસ.એસ. નો સંકળાયેલા/પ્રાયોજિત ઉપભોક્તાઓને થતી મોકલણીઓ ઉપર કોઈ જ રીતે પ્રભાવ પડતો નથી. તેમ છતાં, ૧૯૪૫ ના આદેશ મુજબ, ભારત સરકાર કોલસાના વિવિધ દરજ્જાઓના ભાવ નક્કી કરી તેની સૂચના આપતી હતી, જેના આધારે કોલ ઇન્ડિયા લિમિટેડ

અને તેની અનુષંગી કંપનીઓ બધા વર્ગોના ઉપભોક્તાઓને કોલસાનું વેચાણ કરતી હતી. ઉક્ત યોજના ઉપર પણ કેટલીક મર્યાદાઓ લાગુ હતી, જેના મુજબ, કોઈ એક ખરીદદાર માટે દરેક કોલિયરીમાંથી ૩૩% કરતાં વધુ કોલસો ખરીદવો અનુમત્ય ન હતો. સંકળાયેલા ઉપભોક્તાઓ અથવા પ્રાયોજિત ઉપભોક્તાઓને આવી ખુદી વેચાણ યોજનાઓમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર નહોતો.

૪૪. કોલસા કંપનીઓનો દાવો છે કે લિન્કેજ, સ્પોન્સરશિપ અથવા ઓ.એસ.એસ. ની યોજનાઓ તેમના દ્વારા સમયાંતરે લેવામાં આવેલા નીતિગત નિર્ણયોના ભાગરૂપ હતી, જે તે સમયે પ્રચલિત પરિસ્થિતિની તાત્કાલિક જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે લેવામાં આવ્યા હતા. તેમ છતાં, આ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કે પુરવઠો માંગને પૂરો કરી શકતો ન હતો, અને તે માંગ મોટા પ્રમાણમાં કૃત્રિમ તથા માનવસર્જિત હતી, નવી પરિસ્થિતિનો સામનો કરી શકાય તે માટે નવી નીતિગત નિર્ણયપ્રક્રિયા વિકસાવવી આવશ્યક હતી; ખાસ કરીને ત્યારે, જ્યારે તેમની આવશ્યકતા કરતાં વધુ કોલસા મેળવીને અને/અથવા એકમો અસ્તિત્વમાં ન હોવા છતાં, તેમજ વેપારીઓ દ્વારા કરવામાં આવતા કોલસાના કાળાબજારને રોકવા માટે લેવામાં આવેલા પગલાં ફળદાયી નિવડ્યા ન હતા.

૪૫. ઇ-હરાજી તરીકે ઓળખાતી નવી યોજના, કોલસાના આયાત અંગે તથા ખાનગી કોલસા ખાણોને ખુદી મુકવા અંગે કેન્દ્રીય સરકારની ઉદારિકરણ નીતિને અનુરૂપ થવા અને કોલસાના વિતરણની વ્યવહારુ તથા પારદર્શક પદ્ધતિ ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે કથિત રીતે બનાવવામાં આવી હતી. ૨૦૦૩-૦૪માં

નોન-કોર ક્ષેત્રને ૪.૮ મિલિયન ટન કોલસો ઓફર કરવામાં આવ્યો હતો. નોન-કોર ક્ષેત્ર માટે અનામત રાખવામાં આવેલી માત્રા ૯૩૩ માન્ય રીતે લિંક કરાયેલા ગ્રાહકો સુધી મર્યાદિત રાખવામાં આવી હતી. ઉક્ત યોજનાના હેતુઓ નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવ્યા છે :

"ઉદ્દેશ્યો :

બિન-મૂળ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓને કોયલાના વેચાણની વર્તમાન પદ્ધતિને, નીચે દર્શાવેલ ફેરફારોને સ્થાન આપી, વધુ વ્યવહારુ અને પારદર્શક બનાવવાની જરૂર છે :

ક) કોઈ ચોક્કસ કોલિયરી/સ્ત્રોત તથા સાઈડિંગ/પાઈલટમાંથી નિર્ધારિત ગુણવત્તાના કોલસાની જરૂરિયાત ધરાવતા ગ્રાહકને, તે માટે બજારમાં નિર્ધારિત થયેલ કિંમત ચૂકવીને કોલસો ખરીદવાનો પ્રવેશ મળવો જોઈએ.

બ) આ અભિગમથી ગોણ ન હોય તેવા ક્ષેત્રના ગ્રાહકોને તેમની પસંદગીનો કોલસો બજારભાવની ચુકવણી પર પ્રાપ્ત કરી શકાશે, જે બજારભાવ માત્ર ગોણ ન હોય તેવા ક્ષેત્રના ગ્રાહકો સુધી મર્યાદિત હરાજી દ્વારા નક્કી કરવામાં આવશે."

૪૬. તેની કલમ ૩, ઈ-હરાજી હેઠળ કોલસાના પ્રસ્તાવ અને વેચાણની પદ્ધતિ માટે, નીચેના શબ્દોમાં જોગવાઈ કરે છે :

પ્રો-રાટા ધોરણે કોલસાની ઉપલબ્ધતા, કોલસાના લિંક થયેલ નોન-કોર ઉપભોક્તાઓને હકદાર જથ્થાના અંદાજે ૪૫% જેટલી છે અને તે પણ ઉપલબ્ધતા ઉપર આધારીત છે. આ રીતે નિર્ધારિત થયેલ જથ્થાને ફાળવાપાત્ર

જથ્થો (એ.ક્યૂ.) કહેવાશે અને તે દર વર્ષે દરેક નોન-કોર ક્ષેત્રના ઉપભોક્તા માટે ગણવામાં આવશે (યોગ્ય વિતરણના હિતાર્થે, આ દર મહિને કરવામાં આવશે અને દર મહિને બોલી એવી પ્રો-રાટા મુજબની જથ્થા મર્યાદા સુધી જ મર્યાદિત રહેશે). નોન-કોર ક્ષેત્ર માટે કોલસાની ઉપલબ્ધતામાં વધારો થવા પર, એ.ક્યૂ.-(વ્યક્તિગતનો એમ.પી.ક્યૂ.) X કોઈ નિશ્ચિત મહિના માટે કોલસાની કુલ ઉપલબ્ધતા ભાગ્યા કુલ માસિક એમ.પી.ક્યૂ.

XXX XXX XXX

૩.૩ હાલના ઉપભોક્તાઓના કેસમાં હકદારી છેલ્લા ૭ વર્ષના એમ.પી.ક્યૂ. (મહત્તમ અનુમત્ય માત્રા) દ્વારા નિયંત્રિત થશે, જ્યારે નવા ઉપભોક્તાઓની આવશ્યકતા સામેનો પુરવઠો કોલસા કંપનીના સંતોષ અને કોલસાની ઉપલબ્ધતા પર આધાર રાખશે.

૩.૪ ઉપલબ્ધ કુલ બિન-મુખ્ય ક્ષેત્રના કોલસામાંથી આશરે ૨૦% રાજ્ય/કેન્દ્ર સરકારો દ્વારા નિયુક્ત સત્તાવાર એજન્સીઓને નાના અને અતિસૂક્ષ્મ ઉપભોક્તાઓને વિતરણ કરવા માટે ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવશે. રાજ્ય સરકારોને આપવામાં આવતા કોલસાનો ભાવ તે માસ દરમિયાન કોલસાની તે વિશિષ્ટ શ્રેણી માટે ઇ-હરાજીમાં નિર્ધારિત થયેલા સરેરાશ ખર્ચ મુજબ નક્કી કરી શકાય."

૪૭. કલમ ૪ ઇ-હરાજીની પ્રક્રિયા અંગે જોગવાઈ કરે છે જ્યારે કલમ ૫ ચુકવણીની શરતો અંગે જોગવાઈ કરે છે. ઇ-હરાજીની સંકલ્પના નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવી છે :

બિન-કોર ક્ષેત્રના વપરાશકર્તાઓ દ્વારા કોલસાના બજારીકરણમાં કેટલીક પારદર્શિતા લાવવા માટે. ભારત કોકિંગ કોલ લિમિટેડ (બી.સી.સી.એલ.), જે કોલ ઇન્ડિયા લિમિટેડ (સી.આઇ.એલ.) ની અનુસંગી કંપની છે, દ્વારા બિન-કોર ક્ષેત્રના વપરાશકર્તાઓને ખાતા મારફતે અજમાયશી ધોરણે ઈ-હરાજી દ્વારા કોલસાના વેચાણ માટે તાજેતરમાં એક પહેલ કરવામાં આવી હતી, અને આ અજમાયશની સફળતાને ધ્યાનમાં લઈ. આ યોજના સી.આઇ.એલ.ની અન્ય કોલ કંપનીઓમાં પણ વિસ્તૃત કરવાની વિચારણા કરવામાં આવી રહી છે. તબક્કાવાર રીતે, વેપાર ન કરતા વપરાશકર્તાઓ/વેપારીઓ સહિત બિન-કોર ક્ષેત્રના તમામ વપરાશકર્તાઓને આવરી લેવા માટે.

ઈ-હરાજી દ્વારા કોલસાના વેચાણ માટે અનુગામી પરીક્ષણાત્મક અમલ માટેના વ્યાપક લાભો અને પદ્ધતિઓ નીચે મુજબ છે :

લાભો :

૧) કલકત્તા વડી અદાલત દ્વારા નિર્દેશિત મુજબ જોડાયેલા અને અજોડાયેલા ઉપભોક્તાઓ વચ્ચેના ભેદોનું નિરાકરણ.

xxx xxx xxx"

૪૮. કોલસાના ઈ-હરાજી દ્વારા વેચાણની સંકલ્પના બી.સી.સી.એલ. દ્વારા ઓક્ટોબર ૨૦૦૪માં પ્રાયોગિક ધોરણે રજૂ કરવામાં આવી હતી.

૪૯. નોર્થ ઈસ્ટર્ન કોલ લિમિટેડ દ્વારા ઈ-હરાજી પણ રજૂ કરવામાં આવી હતી.

૫૦. આંતરિક વ્યવસ્થા તરીકે, કોલ ઈન્ડિયા લિમિટેડની વિવિધ સહાયક કંપનીઓમાં ઈ. હરાજી દ્વારા વર્ષ ૨૦૦૫-૦૬ દરમિયાન આશરે દસ મિલિયન ટન કોલસો વેચવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો. ઈ. હરાજીમાં મૂકવાનાર જથ્થો અને તેની કિંમત નીચે મુજબ હોવાની હતી :

"અ) ઈ-હરાજી દ્વારા માત્ર ૧૦ મિલિયન ટન જ મુક્ત કરવામાં આવ્યા;

બ) ઈ-હરાજી કિંમતે એમ.પી.ક્યુ. સંકલ્પના દ્વારા બિન-મુખ્ય ક્ષેત્રના સંલગ્ન ઉપભોક્તાઓને અંદાજે ૧૨ મિલિયન ટન મુક્ત કરવામાં આવ્યા;

ક) એનસીસીએફને ૨ મિલિયન ટન, ઉત્તર પ્રદેશ સરકારને ૦.૫ મિલિયન ટન, બંને સરેરાશ ઈ-હરાજીની કિંમતે."

૫૧. કોલ કંપનીઓના જણાવ્યા અનુસાર અંદાજે ૨૬.૫ મિલિયન ટન કોલસો ઈ-હરાજી કિંમતે વેચવાનો હતો, જેના પરિણામે રવાના કરવામાં આવતી જથ્થામાં બિન-મુખ્ય ક્ષેત્રનો હિસ્સો વર્તમાન અંદાજે ૫.૪% હિસ્સાની સરખામણીએ આશરે ૮% સુધી વધે તેમ હતો. જોકે, તે બાબતે કોઈ વિગત પૂરી પાડવામાં આવી નથી.

૫૨. બિન-મુખ્ય ક્ષેત્રને ઈ-હરાજી દ્વારા કોલસાના વેચાણ માટે ૨૧.૧૦.૨૦૦૪ના રોજ જારી કરાયેલ નોટિસોમાંની એકમાં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, આ મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે :

બી.સી.સી.એલ. પોતાની વેચાણ અને વિતરણ નીતિને પુનઃઘડવાની પ્રક્રિયામાં છે, જેથી વાસ્તવિક અને સદભાવપૂર્વકના ગૌણ-બાહ્ય ઉપભોક્તાઓને

ઉપલબ્ધતા આધારે, ન્યાયસંગત બજાર ભાવે અને પારદર્શક રીતે, તેમની પસંદગીનો કોલસો ખરીદવાની સગવડ મળી શકે.

આવા તમામ ઉપભોક્તાઓને સમાન તક ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે, નવેમ્બર, ૨૦૦૪ દરમિયાન, ભારત સરકારના એક સાહસ એમ.એસ.ટી.સી. લિ., દ્વારા, સંપૂર્ણપણે પ્રાયોગિક ધોરણે, ઈ-હરાજી મારફતે ૧.૬ લાખ ટન કોલસાનું વેચાણ કરવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો છે.

આવા બિન-મૂળ ક્ષેત્રને કોલસાનું વેચાણ અનુક્રમે ૧૭.૧૧.૦૪, ૨૨.૧૧.૦૪, ૨૫.૧૧.૦૪ અને ૨૯.૧૧.૦૪ના રોજ યોજાનારી ઈ-હરાજી દ્વારા જ કરવામાં આવશે.

ડિસેમ્બર, ૨૦૦૪ મહિનામાં, માત્ર ઈ-હરાજી દ્વારા વેચાયેલ કોલસાનું જ વિતરણ કરવામાં આવશે.

ઑનલાઇન નોંધણી માટે, બી.સી.સી.એલ.ના ખરા ઉપભોક્તાઓ, જે પહેલેથી જોડાયેલા છે તેમજ નવા ઉપભોક્તાઓ, નિયત ફોર્મમાં બી.સી.સી.એલ.ને અરજી કરી શકે છે, જે એમ.એસ.ટી.સી. લિ.ની વેબસાઇટ ખાતે હેડિંગ બી.સી.સી.એલ. કોલ ઓક્શન હેઠળ દ્રષ્ટપ://ccp.મિસ્ટિચનિદિઅ.યોમ પર ઉપલબ્ધ છે અથવા બી.સી.સી.એલ.ની વેબસાઇટ દ્રષ્ટપ://www.bids.યો.ઇન પરથી, જ્યાંથી તેને ડાઉનલોડ કરી શકાય છે. આવા અરજી-ફોર્મો બી.સી.સી.એલ. ધનબાદના કચેરીમાંથી, બી.સી.સી.એલ., કોલકાતા, એમ.એસ.ટી.સી., કોલકાતા અથવા એમ.એસ.ટી.સી., દિલ્હીમાંથી પણ મેળવી શકાય છે.

તમામ દષ્ટિએ પૂર્ણ કરેલ અરજીપત્રકોની બે નકલ શ્રી એસ. મલ્લિક, વેચાણ વ્યવસ્થાપક (માર્ગ વેચાણ વિભાગ), વેચાણ અને બજારકરણ વિભાગ, બીસીસીએલ, કોયલા ભવન, પો.ઓ. કોયલા નગર, ધનબાદ, ૮૨૬ ૦૦૫ અથવા શ્રી કે.કે. મઝુમદાર, વેચાણ વ્યવસ્થાપક, બીસીસીએલ, ૬ લાયન્સ રોજ (પમો માળ), કોલકાતા -૭૦૦ ૦૦૧ ને વધુમાં વધુ જમી નવેમ્બર, ૨૦૦૪ સુધી પહોંચવા જોઈએ.

યોગ્ય ચકાસણી બાદ, બી.સી.સી.એલ. આ અરજી નોંધણી માટે એમ.એસ.ટી.સી. લિ.ને મોકલી આપશે. એમ.એસ.ટી.સી. દ્વારા જાણ કરવામાં આવ્યા બાદ, ગ્રાહકોએ કોલકાતાની એમ.એસ.ટી.સી. લિ.ના હિતે ડી.ડી./પી.ઓ. દ્વારા રૂ. ૧૦,૦૦૦.૦૦ની એકમુશ્ત નોંધણી ફી ચૂકવી અને પોતાના નામે ઓનલાઈન <http://www.mstcauction.com> પર નોંધણી કરાવવી જોઈએ."

પ૩. ઈ-હરાજ માટે અનુસરવાની પ્રક્રિયા નીચે મુજબ હોવાનું જાણાવવામાં આવ્યું છે :

મેટલ સ્કેપ ટ્રેડિંગ કોર્પોરેશન, જેને આ પછી એમ.એસ.ટી.સી. તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે (ભારત સરકારનું એક ઉપક્રમ) અને મેસર્સ મેટલ જંક્શન સર્વિસિસ (સ્ટીલ ઓથોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ અને ટાટા આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ કંપની લિમિટેડનું સંયુક્ત સાહસ), જે ઇલેક્ટ્રોનિક હરાજ યોજવામાં વિશેષતા ધરાવે છે, તેમને કોલ ઇન્ડિયા લિમિટેડની અનુસંગી ઉત્પાદનકર્તા કંપનીઓ દ્વારા ઈ-હરાજ મારફતે કોલસાના વેચાણ માટે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા છે. આ

યોજનાના હેઠળ, રસ ધરાવતા ખરીદદારોને પ્રાથમિક રીતે ઉપરોક્ત હરાજી યોજનારી એજન્સીઓ સાથે પોતાનું નોંધણીકરણ કરાવવું આવશ્યક છે અને આ બાબતની માહિતી પણ સંબંધિત તમામ પક્ષોના જ્ઞાનાર્થે પૂર્વથી જ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. હરાજી અંગે અગાઉથી પ્રદર્શિત કરવામાં આવતી માહિતીમાં સ્ત્રોત, જથ્થો, ગ્રેડ, કદ, પરિવહનનો પ્રકાર તથા લઘુત્તમ કિંમતની વિગતોનો સમાવેશ થાય છે. આ યોજનાના હેઠળ દરેક અનુસંગી કંપની માટે અલગથી ઇ-હરાજી યોજવામાં આવે છે. દરેક અનુસંગી કંપની દર મહિને સરેરાશ ચાર હરાજીઓ યોજે છે, એન.સી.એલ. સિવાય, જે દર મહિને ઓછામાં ઓછી બે હરાજીઓ યોજે છે. જાન્યુઆરી, ૨૦૦૬ માસમાં યોજાયેલી ઇ-હરાજીની વિગતો દર્શાવતો એક ચાર્ટ દર્શાવે છે કે ૧૯.૦૧.૨૦૦૬ સુધીમાં ૨૬ હરાજીઓ પહેલેથી જ યોજાઈ ચૂકી છે. ખરીદદારોને જે કોલસા માટે બોલી મૂકવાની હોય તે માટે જરૂરી બચાના જમા રકમ, જેને આ પછી ઇ.એમ.ડી. તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે, હરાજી યોજનારી એજન્સીઓ પાસે જમા કરાવવી આવશ્યક છે. હાલમાં, ભાગ લેનારાઓએ તેમની પ્રતિ ટન જરૂરિયાત સામે રૂપિયા ૧૦૦.૦૦ની ઇ.એમ.ડી. જમા કરાવવાની રહે છે. બોલી પ્રક્રિયા હરાજી યોજનારી એજન્સી દ્વારા નિર્દિષ્ટ સમયગાળા માટે ચલાવવામાં આવે છે, જે બોલીની સ્થિતિને આધીન રહી વધારવામાં આવે છે. ઇલેક્ટ્રોનિક બોલી પ્રક્રિયા પૂર્ણ થયા બાદ, એજન્સીઓ સફળ બોલીદારોની યાદી તથા ઇ.એમ.ડી., ફાળવેલ જથ્થો, બોલી કિંમત વગેરેની વિગતો કોલસા મુક્ત કરવાની આગળની કાર્યવાહી માટે અનુસંગી કંપનીને મોકલે છે. તે જ સમયે, સફળ બોલીદારોને પણ એજન્સીઓ દ્વારા

ઇલેક્ટ્રોનિક ટપાલ મારફતે જાણ કરવામાં આવે છે. સફળ બોલીદારોને મુક્તિ આદેશ મેળવવા માટે સંબંધિત દસ્તાવેજો સાથે, બોલી પૂર્ણ થયાની તારીખથી આઠ કાર્યકારી દિવસોની અંદર, કોલ ઇન્ડિયા લિમિટેડની સંબંધિત અનુસંગી કંપનીના મુખ્ય મથકસ્થ વેચાણ વિભાગમાં કોલસાની સંપૂર્ણ કિંમત જમા કરાવવી આવશ્યક છે અને ત્યારબાદ જપ દિવસની માન્ય અવધિની અંદર સંબંધિત અનુસંગી કંપનીના સંબંધિત પ્રોજેક્ટો/ખાણોમાંથી કોલસાના પરિવહનની વ્યવસ્થા કરવાની રહે છે.

૫૪. જોકે, કેન્દ્ર સરકારે કોલ ઇન્ડિયા લિમિટેડને સંબોધિત ૦૮.૦૪.૨૦૦૫ તારીખના પત્ર દ્વારા, ઈ-હરાજીની શરૂઆત છતાં પણ લિન્કેજ પ્રણાલીને ચાલુ રાખી હતી.

૫૫. ૨૦.૦૭.૨૦૦૫ના રોજ, કોલસા મંત્રાલયે પરિપત્ર પત્ર દ્વારા જણાવ્યું હતું : વર્ષ ૨૦૦૫-૬ માટે કોલસાની કુલ ૩ મિલિયન ટન જથ્થો અનામત રાખી શકાય તે માટે રાજ્ય સરકારની એજન્સીઓ માટે નિર્ધારિત કુલ જથ્થામાં ૧ મિલિયન ટનનો વધારો કરવામાં આવી શકે છે. નોંધાયેલ ઉચ્ચ ઈ-હરાજી કિંમતોને ધ્યાનમાં રાખીને, એસ.એસ.આઈ. અને નાનાં એકમોને કોલસાનું વિતરણ કરતી રાજ્ય સરકારની એજન્સીઓને, સી.આઈ.એલ.ની અનુગામી કંપનીઓ દ્વારા, વેઇટેડ એવરેજ ઈ-હરાજી કિંમતના બદલે ફ્લોર પ્રાઇસે (અર્થાત્ કોઈ વિશિષ્ટ ગ્રેડની જાહેર કરાયેલી કિંમતે કરતાં ૨૦% વધુ કિંમતે) કોલસો પૂરો પાડવાનો રહેશે.

૫૬. આ રીતે, કેન્દ્ર સરકારે કોલસા કંપનીઓને એન.સી.સી.એફ. અને અન્ય એજન્સીઓને સૂચિત ભાવ કરતાં ૨૦% વધુ દરે કોલસો પુરો પાડવા માટે નિર્દેશ આપ્યો, વેઈટેડ એવરેજ ઈ-હરાજી ભાવને બદલે; અને આ રીતે તેમને ઈ-હરાજીના કાર્યક્ષેત્ર બહાર રાખ્યા. સમાન લાભ કેન્દ્ર સરકાર તથા રાજ્ય સરકારોની એજન્સીઓને પણ આપવામાં આવ્યો હતો. તા. ૦૮.૦૪.૨૦૦૫ના પત્ર દ્વારા, કોલસા મંત્રાલયે આર્થિક વર્ષ ૨૦૦૫-૦૬ માટે એન.સી.સી.એફ. તથા રાજ્ય સરકારો દ્વારા નિમણૂક કરાયેલ એજન્સીઓને પુરો પાડવાનો કોલસાનો જથ્થો પ્રત્યેકને ૨ એમ.ટી. ફાળવ્યો હતો. ફરી એકવાર તા. ૨૦.૦૭.૨૦૦૫ના રોજ કોલસા મંત્રાલયે નિર્દેશ આપ્યો કે એન.સી.સી.એફ. તથા રાજ્ય સરકારો દ્વારા નિમણૂક કરાયેલ એજન્સીઓને કોલસાની પુરવઠા માટે વસૂલવાનો ભાવ ફ્લોર પ્રાઈસ તરીકે, અર્થાત્ કોઈ નિશ્ચિત ગ્રેડના નક્કી કરાયેલા સૂચિત ભાવ કરતાં ૨૦% વધુ, રાખવાનો રહેશે અને વેઈટેડ એવરેજ ઈ-હરાજી ભાવ મુજબ નહીં. રાજ્ય સરકારો દ્વારા નિમણૂક કરાયેલ એજન્સીઓને ૨૦૦૫-૦૬ માટે કોલસાની પુરવઠાની માત્રામાં વધુ ૧ એમ.ટી.નો વધારો કરવામાં આવ્યો હતો. તેમ છતાં, આ અદાલતનું ધ્યાન એન.સી.સી.એફ. દ્વારા જારી કરાયેલા વિવિધ રોકડ મેમાઓ તરફ દોરવામાં આવ્યું છે, જેના અવલોકનથી એવું જણાય છે કે એન.સી.સી.એફ.એ માત્ર અતિ સૂક્ષ્મ અને નાના ગ્રાહકોના વિવિધ વર્ગોને, જેમ કે કુંભાર, લોહાર, ચાની લારીધારકો, જેઓને પોતાનો વ્યવસાય ચલાવવા માટે કોલસાની ખૂબ ઓછી માત્રાની જરૂર પડે છે, કોલસો પુરો પાડવા બદલે, લિંકડ ગ્રાહકોને પણ કોલસો વેચ્યો હતો. જોકે, કોલ ઈન્ડિયા લિ.ના

અધ્યક્ષે તા. ૩૦.૦૯.૨૦૦૫ના વિવિધ રાજ્ય સરકારોના મુખ્ય સચિવોને સંબોધિત પત્ર દ્વારા અતિ સૂક્ષ્મ અને નાના ગ્રાહકોની વ્યાખ્યા આપવાનો પ્રયત્ન કરતાં જણાવ્યું હતું કે જેમનો વાર્ષિક વપરાશ ૫૦૦ ટનથી ઓછો હોય તેઓ તેના કાર્યક્ષેત્રમાં આવશે. નિર્વિવાદ રીતે, નાના ગ્રાહકો પાસેથી કોલ ઈન્ડિયા લિ. તથા તેની અનુસંગી કંપનીઓ પાસેથી કોલસો જે મૂળભૂત કિંમતે પ્રાપ્ત થયો હતો તેની ૧૦૫%થી વધુ ન વસૂલવાનું હતું. ઉક્ત પત્ર દ્વારા આ પાછા નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો કે અતિ સૂક્ષ્મ/નાના ગ્રાહકોને આપવામાં આવતાં કોલસા બિલમાં મૂળભૂત કિંમત તથા પરિવહન, રોયલ્ટી, કર વગેરે જેવા અન્ય પ્રભાર અલગથી સમાવેશ કરવા.

૫૭. કોલસા કંપનીઓ પોતે જ ઘરેલુ વપરાશ માટે વૈકલ્પિક ઇંધણ તરીકે ઉપયોગમાં લેવા માટે સોફ્ટ કોક તથા કોલસાના અન્ય ઉપઉત્પાદનોનું ઉત્પાદન કરતી હતી.

૫૮. ભારત સરકાર, કોલસા મંત્રાલયે, તા. ૨૭.૦૩.૧૯૯૭ના પત્ર દ્વારા, કોલ ઈન્ડિયા લિમિટેડ, કલકત્તાના અધ્યક્ષને સંબોધીને, તેમને આશયિત ઉદ્યોગસાહસિકોને વધુ જોડાણો આપીને સીએફઆરઆઈ દ્વારા આપવામાં આવેલી પ્રૌદ્યોગિકીને લોકપ્રિય બનાવવા માટે તથા ઘરેલુ વપરાશ માટે વૈકલ્પિક ઇંધણની ઉપલબ્ધતા સુનિશ્ચિત કરવા હેતુસર, એસએસઆર અને બ્રિકેટ્સના ઉત્પાદનને વધારવા પ્રોત્સાહિત કરવા માટે તાત્કાલિક જરૂરી નટપટિઓ કરવા કહ્યું હતું.

૫૯. ૦૭.૦૫.૧૯૮૯ના રોજ અથવા તેની આસપાસ, 'ધ સ્ટેટ્સમેન' સહિતના અનેક અગ્રણી સમાચારપત્રોમાં જાહેરાતો પ્રકાશિત કરવામાં આવી હતી, જેમાં આ રીતે જણાવવામાં આવ્યું હતું :

વિશેષ ધૂમ્મરહિત ઇંધણ લાખો ઘરો, કેન્ટીનના રસોડાઓ, હોસ્ટેલો તેમજ નાના એકમો વગેરે દ્વારા રસોઈ માટે યોગ્ય એવું લોકપ્રિય ઉત્પાદન છે, જે ઉત્તર, પશ્ચિમ, પૂર્વ, મધ્ય અને દક્ષિણ ભારતના રાજ્યોના કેટલાક ભાગોમાં વપરાશયોગ્ય છે.

જ્યાં સુધી કોલ લિંકેજ પરના પ્રતિબંધને કારણે નવી પ્રૌદ્યોગિકી કોલ ઉત્પન્ન કરતી કંપનીઓ માટે અનામત રાખવામાં આવી હતી.

હવે તમે પણ તે બનાવી શકો છો. કોલ ઈન્ડિયા ઉત્સાહી ઉદ્યમીઓને વગેરે, જે તેમની પાસે ઉપલબ્ધ ન હોય, તો કોલસા તથા ઉત્પાદન પ્રૌદ્યોગિકી બંને ઉપલબ્ધ કરાવવાની ખાતરી આપે છે.

તે રાજ્ય ઉપક્રમો/નિગમો, સંયુક્ત ક્ષેત્રના સાહસો તેમજ ખાનગી ઉદ્યોગસાહસિકો વગેરે દ્વારા પણ ઉત્પાદન કરી શકાય છે."

૬૦. ઉદ્યોગસાહસિકો, જેમાંથી કેટલાક અમારી સમક્ષ અપીલકર્તાઓ છે, લઘુ કક્ષાના ઉદ્યોગો છે. તેઓ સંબંધિત રાજ્યોના ઉદ્યોગ નિર્દેશાલયમાં નોંધાયેલા છે. તેઓ અહીંની કોલસા કંપનીઓ પાસેથી કોલસાનો પુરવઠો મેળવવાના હેતુસર સંલગ્ન ઉદ્યોગો પણ છે. ઉદ્યોગસાહસિકો, જેમાંથી કેટલાક અમારી સમક્ષ અપીલકર્તાઓ છે, તેમને આ રીતે આમંત્રિત કરવામાં આવ્યા પછી, તેમના દ્વારા

કરવામાં આવેલા વચનોના અનુસંધાનમાં અથવા તેમની આગળની કાર્યવાહીરૂપે, કથિત રીતે ધુમ્મરહિત કોલસાના ઉત્પાદન માટેના કારખાનાઓ સ્થાપ્યા હતા.

૬૧. કેટલાક વેપારીઓએ ગૌહાટી વડી અદાલત સમક્ષ એક રિટ અરજિ દાખલ કરી હતી. તા. ૦૮.૦૪.૨૦૦૫ના ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા ગૌહાટી વડી અદાલતે ઈ-હરાજીની યોજનાને રદ કરી હતી અને અન્ય બાબતો ઉપરાંત એવું ઠરાવ્યું હતું કે ઉક્ત હેતુ માટે અપનાવવામાં આવેલી પદ્ધતિ સ્વભાવથી મનસ્વી હતી. કોઈપણ સ્થિતિમાં, એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કોલ ઈન્ડિયા લિમિટેડના ચેરમેનને એવો નિર્દેશ આપવાનો અથવા એવી યોજના ઘડવાનો કોઈ અધિકાર ન હતો. ઈ-હરાજી દ્વારા કોલસાના વેચાણની વ્યવહાર્યતા નિર્ધારિત કરવા માટે એક સમિતિ રચવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત ચુકાદા વિરુદ્ધ કોલ ઈન્ડિયા લિમિટેડ દ્વારા નાગરિક અપીલ ક્રમાંક ૨૯૭૨ થી ૨૯૭૪/૨૦૦૫ દાખલ કરવામાં આવી છે.

૬૨. જ્યારે વેસ્ટર્ન કોલ ફિલ્ડ લિમિટેડમાં ઈ-હરાજીની યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવી, ત્યારે તેની સત્તા મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલત સમક્ષ રિટ અરજિ દ્વારા પ્રશ્નાંકિત કરવામાં આવી હતી. જોકે, તા. ૨૯.૦૯.૨૦૦૫ના ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા ઉક્ત વડી અદાલતે તે યોજના કાયદેસર અને માન્ય હોવાનું ઠરાવ્યું હતું.

૬૩. તે સામે વિશેષ પરવાનગી અરજી (સિવિલ) ક્રમાંક ૨૪૦૩૪/૨૦૦૫ દાખલ કરવામાં આવી છે.

૬૪. કલકત્તા વડી અદાલત સમક્ષ, એક બિજય કુમાર પોદ્ધારે સ્પોન્સરશિપ યોજનાની માન્યતા અંગે પ્રશ્ન ઉઠાવતી રિટ અરજી દાખલ કરી હતી. ઉક્ત રિટ અરજી મંજૂર કરવામાં આવી હતી.

૬૫. ગૌહાટી વડી અદાલત સમક્ષ, જેમ કે ઉપર નોંધવામાં આવ્યું છે, વેપારીઓએ રિટ અરજી દાખલ કરી હતી. વેપારીઓ અને એસ.એસ.આઈ. માલિકો દ્વારા પાંચ રિટ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી, જેમણે અન્ય બાબતો સાથે, રેકૉર્ડમાં લદાયેલ કોલસાના વેચાણ માટેની ઈ-હરાજીની નોટિસને પડકાર્યો હતો. એક રેકૉર્ડમાં ૪૧ વેગન હોય છે અને દરેક વેગનમાં અંદાજે ૬૦ એમ.ટી. કોલસો હોય છે. ઉક્ત નોટિસના કારણે એવી દિશા આપવામાં આવી હતી કે જો બોલી માત્ર એક રેક માટે હોય, તો તેની ન્યૂનતમ કિંમત અંદાજે રૂ. ૪૯ લાખ રહેશે. વડી અદાલતે ઠરાવ્યું કે ત્યાંના અરજદારને વિવાદિત નોટિસોને પડકારવા માટે લોકસ સ્ટેન્ડી હતી અને કોલ ઈન્ડિયા લિ.ના અધ્યક્ષને ઈ-હરાજી દ્વારા કોલસાના વેચાણ સંબંધે કોઈ નીતિગત નિર્ણય લેવાની સત્તા નહોતી. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું કે ઉક્ત નીતિગત નિર્ણયના પરિણામે કોલસાના વેચાણની બાકીની બધી પદ્ધતિઓને બદલી નાખવામાં આવી હોવાથી, તે માન્ય નહોતો. ઉત્તર-પૂર્વીય રાજ્યોમાં પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતા, ટેન્ડરની પ્રક્રિયા સુરક્ષિત નથી એવું માનવામાં આવ્યું, કારણ કે અન્ય બાબતો સાથે એ નોંધાયું હતું કે અરુણાચલ પ્રદેશમાંથી ઈ-હરાજી મારફતે કોલસો ખરીદવા માટે કોઈએ નોંધણી કરાવી નહોતી. વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું કે તેમાં નિર્ધારિત માપદંડોએ ઉત્તર-પૂર્વીય રાજ્યોમાં

પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લીધી નહોતી અને તેથી તે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરતી હતી. એવું જાણવા મળ્યું કે ઉત્તર-પૂર્વીય ક્ષેત્રમાં વિજળીની અછત હોવાથી, વેપારીઓ અને લિન્ક્ડ ગ્રાહકોને ઇ-હરાજી મારફતે બોલી મૂકવામાં મુશ્કેલી પડશે. માનનીય ન્યાયાધીશોએ માહિતી અને પ્રૌદ્યોગિકી મંત્રાલય, વીજ મંત્રાલય, બી.એસ.એન.એલ. અને સી.આઈ.એલ.ના પ્રતિનિધિઓને સમાવીને એક સમિતિ રચવાનો નિર્દેશ કર્યો, જેના અધ્યક્ષ કોલસા મંત્રાલયના સચિવ રહેશે, જેથી તે આ નીતિગત નિર્ણયને શ્રેષ્ઠ રીતે કેવી રીતે અમલમાં મૂકી શકાય તે અંગે નિર્ણય લઈ શકે.

૬૬. લિંકેજ કોઈ હક્કનો વિષય નથી અને તે કેટલાક પૂર્વશરતી નિયમો પર આધારિત છે. પદ્મવી રિફ્રેક્ટરીઝ તથા અન્ય વિ. એસ.સી.સી.એલ. તથા અન્ય, ૨૦૦૫ ૨ એસ.સી.સી. ૨૨૭, ના નિર્ણયને ધ્યાનમાં લેતાં, અપનાવવામાં આવેલી ઢિ-મૂલ્ય નીતિમાં કોઈ ખામી દર્શાવી શકાય તેવી નહોતી. તે નિર્ણયમાં નિર્ધારિત વેપારિક સિદ્ધાંતો દ્વારા એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે ઇ-હરાજી કાયદેસર રીતે માન્ય છે. ઇ-હરાજી દ્વારા ભાવનિર્ધારણ મનસ્વી નથી. ઇ-હરાજીના કારણે ભાવમાં ફેરફાર થવો, જે વેપારિક વ્યવહારમાં એક સામાન્ય પાસું છે, તે કાયદાની દૃષ્ટિએ અવૈધ નથી.

૬૭. કોલસા નિયંત્રિત વસ્તુ બન્યા પછી, કોલ ઇન્ડિયા લિ.ને માર્ગ પરિવહન દ્વારા અને સ્પોન્સરશિપ વિના કોલસા પુરવઠો કરવા બાબતે કોઈ નિર્દેશ આપી શકાય કે કેમ, તે પ્રશ્ન કલકત્તા વડી અદાલત સમક્ષ વિચારણા માટે આવ્યો હતો. તેમાં કોલસા કંપનીઓનું વલણ એવું હતું કે કોર તથા નોન-કોર બંને ક્ષેત્રોના

ઉપભોક્તાઓને કોલસાનું સમાન અને ન્યાયસંગત વિતરણ મેળવવાનો અધિકાર છે. કલકત્તા વડી અદાલતે નોંધ્યું હતું કે સ્પોન્સરશિપ પદ્ધતિના આધારે કરવામાં આવેલ સૂક્ષ્મ વર્ગીકરણ ભારતના બંધારણની સીમા બહારનું છે.

૬૮. કોલ ઈન્ડિયા લિમિટેડે આ અદાલત સમક્ષ તા. ૩૦.૦૭.૨૦૦૪ના રોજ એક એસ.એલ.પી. દાખલ કરી હતી (સિવિલ અપીલ ક્રમાંક ૫૫૪૭ ઓફ ૨૦૦૪), જેમાં અન્ય બાબતો ઉપરાંત આ અદાલત સમક્ષ સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત વલણ લીધું હતું કે સંલગ્ન ઉપભોક્તાઓ એક અલગ વર્ગ રહે છે. જણાવેલ નિવેદનોના આધારે, તેણે તા. ૮.૧૦.૨૦૦૪ના રોજ કલકત્તા વડી અદાલતના ચુકાદાના અમલ પર સ્થિતિતીનો આદેશ મેળવ્યો હતો. તેમ છતાં, તે જ હોવા છતાં, તેમણે આ બાબતમાં સચેત નિર્ણય કરીને અલ્પ અવધિમાં કલકત્તા વડી અદાલતના ચુકાદાનો અમલ કર્યો હતો.

૬૯. કોલ ઈન્ડિયા લિમિટેડ અને અન્ય કોલ કંપનીઓએ અનેક સ્થાનાંતરણ અરજીઓ દાખલ કરી છે, જે મંજૂર કરવામાં આવેલી હોવાથી, રિટ અરજીઓ આ અદાલતમાં સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવી છે.

૭૦. વર્ષ ૨૦૦૫ ની દીવાની અપીલ ક્રમાંક ૨૯૭૨ અને ૨૯૭૫ ગૌહાટી વડી અદાલતના તા. ૦૮.૦૪.૨૦૦૫ ના ચુકાદામાંથી ઉદ્ભવે છે. મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલતના તા. ૨૯.૦૯.૨૦૦૫ ના ચુકાદા અને આદેશને પડકારતા, વર્ષ ૨૦૦૫ ની એસ.એલ.પી. (દીવાની) ક્રમાંક ૨૪૧૩૪ દાખલ કરવામાં આવી છે.

૭૧. કોલ ઇન્ડિયા લિ. એ સિવિલ અપીલ નં. ૫૫૪૭ ઓફ ૨૦૦૪ દાખલ કરી છે, જે બિજય કુમાર પોદ્ધારના કેસમાં કલકત્તા વડી અદાલતના ચુકાદામાંથી ઉદ્ભવે છે.

૭૨. આ દરમિયાન, ઈ-ઓક્શનની માન્યતા પર પ્રશ્ન ઉઠાવતા અનેક વડી અદાલતોમાં, જેમાં કલકત્તા વડી અદાલત, ઝારખંડ વડી અદાલત, અલ્હાબાદ વડી અદાલત અને મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલતનો સમાવેશ થાય છે, રિટ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી. ઉક્ત વડી અદાલતો દ્વારા વિવિધ વચગાળાના આદેશો કરવામાં આવ્યા હતા. તે સામે પક્ષકારો દ્વારા અનેક વિશેષ અનુમતિ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી. કોલ ઇન્ડિયા લિમિટેડે મોટી સંખ્યામાં બદલી અરજીઓ દાખલ કરી હતી, જે મંજૂર કરવામાં આવી હતી. તમામ બદલી અરજીઓ તેમજ ગૌહાટી વડી અદાલત, મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલત અને કલકત્તા વડી અદાલત તથા અન્ય વડી અદાલતોના ચુકાદાઓ સામેની અપીલોને એકસાથે સુનાવણી માટે હાથ ધરવામાં આવી હતી.

૭૩. ઈ-હરાજીની યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવવાને કારણે વ્યથિત થયેલા ગ્રાહકોની ચાર શ્રેણીઓ છે : (૧) બિન-મુખ્ય સંકળાયેલ શ્રેણીના એવા ગ્રાહકો, જે ધૂમ્રરહિત કોલસાના ઉત્પાદકો છે; (૨) બિન-મુખ્ય ક્ષેત્રના એવા ગ્રાહકો, જે વિવિધ ઉત્પાદનોના ઉત્પાદકો છે જેમાં કોલસો કાચામાલ તરીકે વપરાય છે; (૩) હાર્ડ કોકના માલિકો, જેઓ બિન-મુખ્ય સંકળાયેલ શ્રેણીમાં આવતાં હોવા છતાં તેમને મુખ્ય શ્રેણીમાં સમાવેશ કરવા માટે ભલામણ કરવામાં આવી હતી; અને (૪) વેપારીઓ.

૭૪. કોલસાના ઉપભોક્તાઓની વિવિધ શ્રેણીઓની તરફથી ઉઠાવવામાં આવેલી દલીલોનું વધુ સચોટ મૂલવણ કરવા માટે, અમે પક્ષકારોની તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલશ્રીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો નીચેના ક્રમમાં નોંધીએ છીએ :

(૧) સામાન્ય

(૨) ધૂમ્રરહિત કોલસાના ઉત્પાદકો

(૩) હાર્ડ કોકના ઉત્પાદકો

(૪) વેપારીઓ

(૫) યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને કોલ ઇન્ડિયા લિમિટેડ

(૬) એમ.એસ.ટી.સી

૭૫. અમારી સમક્ષ રહેલાં વિવિધ વડી અદાલતો સમક્ષ રિટ અરજદારો દ્વારા કરવામાં આવેલી દલીલો આ મુજબ છે :

(૧) બંધારણની કલમ ૩૯(બી) હેઠળ પ્રતિષ્ઠિત બંધારણીય ધ્યેયને અમલમાં મૂકવા માટે રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમો ઘડવામાં આવ્યા હોવાથી, કોલસા કંપનીઓ તે જ અમલમાં મૂકવા માટે બંધાયેલ છે અને તે દૃષ્ટિએ તેઓ રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ એવા કોલસાના મનસ્વી ભાવ નક્કી કરી શકતી નથી;

(૨) કોલસો માત્ર એક આવશ્યક ચીજવસ્તુ જ નથી, પરંતુ અનેક ઉત્પાદન ઉદ્યોગો દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતો કાચો માલ હોવાથી તેનો ન્યાયસંગત અને

વાજબી કિંમતે વિતરણ થવું આવશ્યક છે; ખાસ કરીને આ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે કોલસા કંપનીઓ તેના ઉપર એકાધિકાર શક્તિનો ઉપયોગ કરતી રહી છે.

(૩) કારણ કે એન.સી.સી.એફ.ને ઇ-હરાજી યોજનાનો આશ્રય લીધા વિના કોલસાનો પુરવઠો કરવામાં આવે છે, તેથી નોન-કોર સેક્ટર સાથે સંકળાયેલા ઉદ્યોગો સાથે સમાન વર્તન ન કરવામાં આવે તે માટે કોઈ કારણ નથી; એન.સી.સી.એફ. પણ રિટ અરજદારોની જેમ વેપારી વર્ગમાં આવતું હોવાથી, કોલસાની કિંમતના નિર્ધારણ બાબતે તેમના વિરુદ્ધ ભેદભાવ રાખી શકાય તેમ નહોતો, જેના પરિણામે લઘુ ઉદ્યોગોને અથવા તો ઇ-હરાજી દ્વારા કોલસો ખરીદવો પડે અથવા એન.સી.સી.એફ. પાસેથી કોલસો ખરીદવો પડે, જેનાથી દ્વિ-કિંમત પ્રણાલી ઊભી થશે અને તેથી તે અયોગ્ય છે;

(૪) બિસ્કાઉમાન અને ઝારખંડ સ્ટેટ મિનરલ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશન જેવી રાજ્ય એજન્સીઓને પણ જોડાયેલા ઉપભોક્તાઓની સમકક્ષ લાવવામાં આવેલી હોવાથી, કોયલાના વેપારના હેતુ માટે તેમને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવી શકી હોત નહીં;

(૫) આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ માટે કિંમતો નક્કી કરવાની સત્તામાં, ભારતના બંધારણના કલમ ૧૯ ની ઉપકલમ ૬ના પ્રાવધાનના અનુસંધાને કોલસા કંપનીઓને એકાધિકારનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને, અંતર્નિહિત સ્વરૂપ જળવાયેલું હોવું આવશ્યક છે;

(૬) ઈ-ઠરાજી દ્વારા ભાવ કૃત્રિમ રીતે કુલાવવામાં આવેલ હોવાથી, તેના પરિણામે અનિશ્ચિતતા ઊભી થઈ છે, જેના કારણે ઉત્પાદકો તેમના ઉત્પાદનોના ભાવ નિશ્ચિત કરી શકતા નથી;

(૭) કેન્દ્ર સરકાર અને/અથવા કોલસા કંપનીઓએ પોતે જ એવી નીતિગત ઠરાવ કર્યો હોવાથી કે કોલસાની કિંમત ઓછામાં ઓછી એક વર્ષ સુધી બદલવામાં ન આવે, તેથી ઈ-ઠરાજીની યોજના તે સાથે અસંગત હોવાથી તેને અવિવેકી માનવી જ જોઈએ;

(૮) કોલસાની મનસ્વી કિંમતોનું નિર્ધારણ, જે અછતવાળી વસ્તુ હોવાને કારણે વિવિધ ઉત્પાદકો વચ્ચે અસ્વસ્થ સ્પર્ધાને જન્મ આપશે, જે માત્ર સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૯(બી)ના હેતુ અને ભાવનાના વિરુદ્ધ જ નહીં હોય, પરંતુ તેથી તેને ઈંધણ તરીકે વાપરતા લાખો લોકોના હિતને પણ ગંભીર રીતે હાનિ પહોંચશે;

(૯) કોલસા કંપનીઓ ભારતના બંધારણના કલમ ૧૨ ના અર્થમાં 'રાજ્ય' હોવાને કારણે સામાન્ય માણસોના ભોગે અતિશય નફાખોરીનો આશ્રય લઈ શકતી નથી.

(૧૦) સરકારી કંપનીઓને તેમની જાહેર ફરજનો ત્યાગ કરવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં; ગ્રાહકો સાથેના તેમના વ્યવહારો ન્યાયસંગત અને ભેદભાવરહિત હોવા જોઈએ.

૭૬. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે કોલ કંપનીઓએ તેમની જાહેરાતોમાં આપેલા વચનોના અનુસંધાનમાં અથવા તેનાં અનુવર્તનમાં અનેક નાના પાયાના

ઉધોગો સ્થાપવામાં આવ્યા હતા, (જે ધુમ્મરહિત કોલસો અને બ્રિકેટનું ઉત્પાદન કરતા હતા), અને તેમનું ઉત્પાદન ગ્રામ્ય લોકો વગેરેના વપરાશ માટે નિર્ધારિત હતું તેમજ તે પર્યાવરણમિત્ર ઇંધણ પણ હતું, તેથી આ યોજના વચનાધારિત પ્રતિબંધના સિદ્ધાંતના વિરોધમાં ગણવી જ જોઈએ. ધુમ્મરહિત કોલસો ગ્રામ્ય લોકોની જરૂરિયાત પણ પૂરી કરે છે અને આ પરિસ્થિતિમાં, કેન્દ્ર સરકારે, જે કોલસા પર પોતે નિયંત્રણ સંભાળ્યું હતું, અને જે ૨૦૦૦ના આદેશ અનુસાર આવશ્યક ચીજવસ્તુ છે, તેને ઈ-હરાજનો આશ્રય લેવાની મંજૂરી આપી શકતી નહોતી, કારણ કે તેના પરિણામે ભાવોમાં તેજીથી વધારો થયો છે, જેના કારણે મુશ્કેલી ઉપરાંત અનિશ્ચિતતાઓ પણ ઊભી થઈ છે. એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમની કલમ ૨(૨), કલમ ૩(૧) અને ૩(૨)(સી)ને ધ્યાનમાં લેતા, કેન્દ્ર સરકાર પર તે અધિનિયમનો હેતુ, અર્થાત્ અછતવાળી ચીજવસ્તુ લોકોને પરવડે તેવા ભાવે ઉપલબ્ધ કરાવવાનો, પૂર્ણ કરવાની ફરજ હતી.

૭૭. મહારાષ્ટ્રના વિદર્ભ પ્રદેશમાં, જે ઔદ્યોગિક રીતે પછાત વિસ્તાર છે, પોતાના ઉધોગો સ્થાપિત કરનાર સોળ અરજદારો તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી વી.એ. બોબડેએ રજૂ કર્યું કે ગ્રામ્ય લોકોની માંગ પૂરી કરવા માટે તેમને કોલસાના પુરવઠાની ખાતરી પણ આપવામાં આવી હતી અને તે પરિસ્થિતિમાં ઈ-હરાજનો આશરો લેવાને કારણે તેમના ઉપર અયોગ્ય ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે, જેને કાયદાની દૃષ્ટિએ અયોગ્ય ગણવું આવશ્યક છે. અત્રેતર ક્ષેત્રમાં ક્ષુદ્ર અને લઘુ એકમો તથા એસ.એસ.આઈ. એકમો એવા લઘુ વર્ગીકરણ દ્વારા

કરવામાં આવેલ ભેદ અને અગ્રેતર ક્ષેત્રની અંદર જ ઢિ-કિંમત નીતિ, જ્યાં સુધી તેનો સંબંધ નાના અને ખરેખર કોલસા એકમો સાથે છે, સ્પષ્ટપણે મનસ્વી, અન્યાયી અને અસમાનતાપૂર્ણ છે; અને માત્ર એટલા માટે કે કેટલીક એકમો ખરેખર ઉપભોક્તા નથી, તેનાથી એવો અર્થ થતો નથી કે તમામ ઉપભોક્તાઓને એક મૂલ્યવાન રાષ્ટ્રીય સંપત્તિથી વંચિત રાખવામાં આવે.

૭૮. અમારી સમક્ષના કેટલાક અપીલકર્તાઓ હાર્ડ કોકના ઉત્પાદકો છે. વિવાદિત નથી કે હાર્ડ કોક, યદ્યપિ 'કોર સેક્ટર' ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતું નથી, તો પણ કોચલાના વિતરણના હેતુસર સ્ટીલ મંત્રાલય દ્વારા એવી ભલામણો કરવામાં આવી છે કે તેને ઉક્ત શ્રેણીમાં સામેલ કરવું જોઈએ. જોકે, ઉક્ત પગલાનો કોચલા અને ઊર્જા મંત્રાલય દ્વારા વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે. તેથી, અમે એ આધાર પર આગળ વધશું કે હાર્ડ કોક નોન-કોર સેક્ટરના કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે.

૭૯. હાર્ડ કોક ઓવન પ્લાન્ટ્સ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી દીપંકર ગુપ્તાએ રજૂ કર્યું : (૧) કે સ્ટીલ મંત્રાલય દ્વારા હાર્ડ કોક માલિકો દ્વારા ઉત્પાદિત હાર્ડ કોકને કોર સેક્ટરના કાર્યક્ષેત્રમાં લાવવા ભલામણ કરવામાં આવી હોવાથી, નોન-કોર સેક્ટર અંદર તેઓ વિશેષ વર્ગને સંબંધિત છે તે અંગેના કેટલાક લક્ષણો સ્થાપિત થયેલા માનવા પડે અને તેથી હાર્ડ કોકનું ઉત્પાદન કરતા તમામ ૧૦૬ હાર્ડ કોક ઓવન્સ એક વિશેષ વર્ગ બનાવે છે અને આ દ્રષ્ટિકોણથી, ઇ-હરાજની યોજના અમલમાં મુકાઈ હોવા છતાં લિંકેજ પ્રણાલી કાર્યરત ચાલુ રહેતી હોવાથી, તેમને નિશ્ચિત ગ્રેડનો કોલસો મેળવવાનો અધિકાર નકારી શકાય નહીં; (૨) તેથી હાર્ડ કોક ઉત્પાદન એકમોને વેપારીઓ સાથે

એકસાથે ગોઠવી શકાય નહીં, જેના પરિણામે અસમાન વ્યક્તિઓ સાથે સમાન ધોરણે વર્તન કરવામાં આવે છે, જે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪થી પર છે

૮૦. ઈ-હરાજી માટેની યોજના અમલમાં મૂકાયા પહેલાં અને પછી હાર્ડ કોક ઉત્પાદકોને કોલસાના પુરવઠા દર્શાવતો ચાર્ટ અમારા ધ્યાન પર દોરતાં, એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે વર્ષના થોડાં મહિના સુધી તો કોલસાનો બિલકુલ કોઈ પુરવઠો જ થયો નહોતો.

૮૧. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે તા. ૧૯.૦૫.૨૦૦૫ના પત્રને ધ્યાનમાં લેતાં, પસંદગીના કોલસાનો પ્રશ્ન હાર્ડ કોકના માલિકો માટે ચિંતાનો વિષય નથી, જોકે લિંકેજ હજી ચથાવત્ ચાલુ હોવાથી તે વેપારીઓ માટે સંબંધિત હોઈ શકે છે.

૮૨. વેપારીઓ વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી અલ્તાફ અહમદે ઈ-હરાજી યોજનાની વિવિધ કલમો તરફ અમારું ધ્યાન દોર્યું અને રજૂઆત કરી કે જ્યારે ઓપન સેલ્સ સ્કીમ (ઓએસએસ) હેઠળ વેપારીઓના અધિકારોનું રક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું અને વિશેષ કરીને એ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે દરેક કોલિયરીમાંથી એક વેપારી દ્વારા ૩૩ ટકા કરતાં વધુ ખરીદી કરી શકાતી ન હતી, ત્યારે હવે લિંકડ કોર સેક્ટર, લિંકડ નોન-કોર સેક્ટર અથવા અન્ય સાથે તેમનો સંબંધ હોય કે ન હોય તે બાબતની પરવા કર્યા વગર તમામ વપરાશકર્તાઓ માટે તમામ લોટ ખુલા રાખવામાં આવ્યા હોવાથી અને વેપારીઓ સાથે ઈ-હરાજીમાં બોલી મૂકવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હોવાથી, તેના પરિણામે વેપારીઓને ભારે ગેરલાભમાં મુકવામાં આવ્યા છે. આ સંદર્ભમાં અમારું ધ્યાન એ હકીકત

તરફ દોરવામાં આવ્યું છે કે કોર સેક્ટર અને નોન-કોર સેક્ટરના બંને ઉત્પાદકો હરાજીમાં પોતાની બોલી મૂકી રહ્યા છે, જે આવશ્યક ચીજવસ્તુના ન્યાયસંગત વિતરણની સંકલ્પનાના વિરુદ્ધ છે. વિદ્વાન વકીલના કહેવા મુજબ તમામ શ્રેણીના વપરાશકર્તાઓની ભાગીદારી ઓએસએસ યોજનાને ધ્યાનમાં લેતાં કોલસા કંપનીઓની જાહેર કરાયેલી નીતિના વિરુદ્ધ હોવાથી ગેરકાયદેસર ગણાશે.

૮૩. શ્રી ગોપાલ સુબ્રમણ્યમ, ભારત સંઘ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન અતિરિક્ત સોલિસિટર જનરલે નીચેની દલીલો રજૂ કરી હતી :

(૧) સંબંધિત હકીકતી પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખતાં, એવું જણાયું હતું કે લિંકેજ યોજના તેમજ ઓપન સેલ્સ યોજના બંનેના સંદર્ભમાં પ્રક્રિયાનો ધોર દુરુપયોગ થયો હતો, તેથી કોલસા કંપનીઓએ ઈ-હરાજીનો આશ્રય લેવો પડ્યો, જે જાહેર હિતની કસોટીને સંતોષે છે;

(૨) ઈ-હરાજીની ન્યાયસંગતતા દર્શાવવા માટે અભિલેખ પર સામગ્રી લાવવામાં આવી છે; તે જ કાયદાની દૃષ્ટિએ ટકાઉ છે;

(૩) મુશ્કેલ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા માટે પ્રયોગરૂપે ઈ-હરાજીનો આશ્રય લેવામાં આવ્યો હતો;

(૪) કારણ કે તે યોજનાના કાર્યાન્વયન અંગે કોઈ ફરિયાદ કરવામાં આવી નહોતી, કારણ કે ૧૬૦૦૦માંથી ૧૨૦૦૦ બિન-ઉપભોક્તાઓ તેનાથી સંતુષ્ટ

છે; તેથી કોઈ એવી ફરિયાદ ઉઠાવી શકાય નહીં કે તેના કારણે કોલસા કંપનીઓએ કોઈ મનસ્વી પગલાનો આશરો લીધો હતો;

(૫) ઇ-ઠરાજીનો પ્રારંભ આ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કરવો જરૂરી બન્યો હતો કે લિંકેજ અને સ્પોન્સરશિપ તેમજ ખુદા વેચાણની યોજનાઓ ખામીયુક્ત હોવાનું જણાયું હતું અને વધુમાં આ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કે લિંકેજ તથા સ્પોન્સરશિપ બંને યોજનાઓનો અંત આવી ગયો હતો;

(૬) કેન્દ્ર સરકારે કોલસાના નિયંત્રણમુક્તીકરણનો આશ્રય લીધો, કારણ કે એવું જણાયું હતું કે લિંકેજનો આશ્રય લેવાથી કોલસાના મુક્ત અને ન્યાયસંગત વિતરણ તેમજ તેના પરિવહનમાં અવરોધો ઊભા થયા છે. વધુમાં, દરેક ઉપભોક્તાને તે માટે સમાન પહોંચ આપવામાં આવવી જોઈએ;

(૭) માત્ર એટલા માટે કે સંલગ્ન ઉપભોક્તાઓએ વધુ કિંમત ચૂકવવી પડત, તે માત્ર એ આધારે જ, આ બાબતને અયોગ્ય અને અવાજબી કહી શકાય નહીં, કારણ કે સંલગ્ન યોજનાની શરતો મુજબ પણ કોલસાની કિંમત નિશ્ચિત કરવામાં આવી નહોતી અને ન તો કોલ ઈન્ડિયા લિ. તરફથી નિર્ધારિત કિંમતે નિર્ધારિત જથ્થામાં કોલસાનો પુરવઠો કરવાની જવાબદારીઓ અંગે કોઈ પ્રતિનિધિત્વ કરવામાં આવ્યું હતું.

(૮) લિંકેજ પ્રણાલી માત્ર એક પ્રથાના પરિણામે અસ્તિત્વમાં આવી હતી અને તે કારણસર લિન્ક થયેલ ઉપભોક્તાઓએ કાયદા અનુસાર અથવા કરાર હેઠળ કોઈ સ્થિર અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો નથી;

(૯) ઈ-હરાજીની સંકલ્પના કોલસા કંપનીઓ દ્વારા વિચારવામાં આવી હતી, જેઓ અન્યથા પણ એવો નિર્ણય લેવા માટે સ્વતંત્ર હતી, અને તેને કેન્દ્ર સરકારની મંજૂરી પ્રાપ્ત થઈ હતી, જે કોલિયરી કંટ્રોલ ઓર્ડરની કલમ ૬ના અર્થમાં નિર્દેશ માનવામાં આવશે;

(૧૦) મુખ્ય અને ગૌણ ક્ષેત્રો વચ્ચેનું વર્ગીકરણ માન્ય હોવાથી, ક્ષિ-કિંમત નિર્ધારણ કાયદેસર રીતે અનુમત્ય છે;

(૧૧) જોકે કોલસા કંપનીઓ એકાધિકાર ધરાવે છે, તથાપિ માંગ અને પુરવઠાની સ્થિતિ તેમજ બજારશક્તિઓને મુક્તપણે કાર્ય કરવાની છૂટ આપવી જોઈએ, અને તેથી તે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯ ની ખંડ ૬ ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવશે નહીં.

૮૪. શ્રી ટી.આર. અધિયાર્જુના, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે ગૌહાટી વડી અદાલતે ભારતમાં ઉત્તર-પૂર્વીય પ્રદેશમાં ઈ-હરાજી શક્ય નથી એવું ઠરાવીને સ્પષ્ટ ભૂલ કરી છે. વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું કે ઈ-હરાજી યોજવા માટે અપનાવવામાં આવતી પ્રક્રિયા સંપૂર્ણપણે પારદર્શક અને ન્યાયસંગત છે.

૮૫. કિંમત નિર્ધારણનો દેશના નાણાકીય સ્વાસ્થ્ય સાથે સીધો સંબંધ છે. નાણાકીય વ્યવસ્થા અતિ મહત્વપૂર્ણ પ્રેરક તત્વોમાંનું એક છે. કિંમત નિર્ધારણની પદ્ધતિ સંબંધિત વસ્તુના સ્વરૂપ, તેને નિયંત્રિત કરતા સંબંધિત અધિનિયમની જોગવાઈઓ તથા અન્ય પ્રાસંગિક પરિબલો પર આધારિત રહેશે. જ્યારે આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર કિંમત નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે રાજ્ય જાહેર આવશ્યકતાના સિદ્ધાંતથી

નિયંત્રિત રહેશે. તે પોતાની કાયદેસરની સત્તાના આધારે અને તેમાં સમાવિષ્ટ દંડાત્મક જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, આવશ્યક ચીજવસ્તુના ઉત્પાદક અથવા વેપારીને તે વસ્તુ જનતાને વાજબી કિંમતે અથવા નફા વિના વેચવા માટે બાધ્ય કરી શકે છે. પરંતુ રાજ્ય દ્વારા પોતાના હિતાર્થે કરવામાં આવેલ કિંમત નિર્ધારણમાં નફાનો તત્વ રહેલો હોય છે. જ્યારે પણ દ્વિ-કિંમત પદ્ધતિ અપનાવવામાં આવે, ત્યારે તે તર્કસંગત હોવી આવશ્યક છે. દ્વિ-કિંમત નિર્ધારણ માટેનું સૂત્ર માત્ર નિશ્ચિત પરિસ્થિતિઓમાં જ વાજબી હોઈ શકે.

૮૬. ગુજરાત અંબુજા સિમેન્ટ લિ. અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, ૧૯૯૮ ૮ એસસીસી ૨૦૮ માં, આ અદાલતને કોલસાની કિંમતના નિર્ધારણ સંબંધિત મુદ્દા પર વિચાર કરવાનો અવસર આવ્યો હતો, જેમાં કોલિયરી નિયંત્રણ આદેશ, ૧૯૪૫ ની જોગવાઈઓ અનુસાર તેના ક્વોટા કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ગ્રાહકોને ફાળવવામાં આવ્યા હતા.

૮૭. બંધારણીય યોજનાને ધ્યાનમાં લેતાં, સરકારી કંપની પોતાની જાહેર ફરજનો ત્યાગ કરી શકતી નથી. તે સામાન્ય માણસના ભોગે ન તો ખાનગી પ્રેરણા રાખી શકે અને ન તો સંપત્તિનો વધારો કરી શકે.

૮૮. કેરળ સ્ટેટ ઇલેક્ટ્રિસિટી બોર્ડ વિ. મેસર્સ એસ.એન. ગોવિંદ પ્રભુ બ્રધર્સ અને અન્ય વગેરેમાં, ૧૯૮૬ ૪ એસ.સી.સી. ૧૯૮, કાયદો નીચે મુજબ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો હતો :

આ એક જાહેર ઉપયોગિતાની એકાધિકારી સંસ્થા છે, જેને માત્ર નફાખોરીના પ્રેરક તત્વથી ચલાવી શકાય તેવી નથી; એવો અર્થ નથી કે નફાનો ત્યાગ કરવો

જોઈએ, પરંતુ તેની કાર્યવાહીનું માર્ગદર્શન નફા કરતાં સેવા દ્વારા થવું જોઈએ. બોર્ડનું કાર્ય તેના કારોબારનું એવું સંચાલન કરવાનું નથી કે જેથી મહત્તમ નફો પ્રાપ્ત થાય; જેમ કોઈ ખાનગી નિગમ સંસ્થા પોતાના શેરધારકોને મોટું ડિવિડન્ડ ચૂકવવાના હેતુથી વિશાળ નફો કમાવાની પ્રેરણાથી કાર્ય કરતી હોય છે. પરંતુ તેથી એવું અનુસરવું નથી કે બોર્ડ તેની ફરજો બજાવવા અને કાયદા હેઠળની પોતાની જવાબદારીઓનું નિર્વહ કરવા માટે નફો કમાઈ શકતું નથી અથવા તેને નફો કમાવાની જરૂર નથી. સામાન્ય બુદ્ધિ મુજબ સ્પષ્ટ છે કે બોર્ડે પોતાના કારોબારનું સંચાલન સદૃઢ આર્થિક સિદ્ધાંતો પર કરવું જોઈએ. વેપારક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કર્યા પછી, કોઈપણ જાહેર સેવા સંસ્થા એવું કહી શકતી નથી કે તે વ્યવસાયિક સિદ્ધાંતોને અવગણશે, કારણ કે આવા સિદ્ધાંતો જાહેર સેવા સંસ્થાઓ માટે એટલા જ આવશ્યક છે જેટલાં કે વાણિજ્યિક ઉપક્રમો માટે.

૮૯. તેમ છતાં, આ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું :

બોર્ડ પાસેથી માત્ર વર્ષથી વર્ષના જીવનનિર્વાહના આધારે કાર્ય ચલાવવાની અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં. તેના પગ મજબૂતીથી ધરા પર સ્થિર હોવા જોઈએ. તેણે લીધેલાં ધિરાણ પરનું વ્યાજ ચૂકવવા સક્ષમ હોવું જોઈએ; તેણે પોતાના દેવા ઉતારવા સક્ષમ હોવું જોઈએ; તેણે કાર્યક્ષમ અને મિતવ્યથી સેવા પૂરી પાડવા સક્ષમ હોવું જોઈએ; તેણે ઘસારા વગેરે માટે જોગવાઈ કરીને પોતાની સેવાઓનું નિયમિત પાલન સતત ચાલુ રાખવા સક્ષમ હોવું જોઈએ; તેણે પોતાની સેવાઓના વિસ્તરણ માટે જોગવાઈ કરવી જોઈએ, કારણ કે દેશ પહેલેથી જ વિજનીથી સારી રીતે સમૃદ્ધ છે એવું કોઈ કહી શકતું નથી. આ હેતુ માટે પૂરતો

વધિયારો ઉપજાવવો આવશ્યક છે. અમારું માનવું છે કે જો બોર્ડ એક સામાન્ય વ્યાપારી ઉપક્રમ હોત અને તેનું યોગ્ય તથા સાવધાનીપૂર્વક સુદૃઢ વ્યાપારી ધોરણો પર સંચાલન થતું હોત, તો તે અવશ્ય આ જ કરત. શું બોર્ડ એક જાહેર ઉપયોગિતા ઉપક્રમ છે અથવા વીજ પુરવઠા અધિનિયમની જોગવાઈઓને કારણે સ્થિતિ કંઈ ભિન્ન છે—

૯૦. ગુજરાત અંબુજા સિમેન્ટ (ઉપરોક્ત) મામલામાં પ્રશ્ન એવો ઊભો થયો હતો કે કોલિયરી નિયંત્રણ આદેશ હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ સૂચનાની કોષ્ટક ૨ માં દર્શાવેલ કિંમતે કરતાં ૧૦% પ્રીમિયમ વસૂલવું એટલું અયોગ્ય અને મનસ્વી હતું કે ભારતના બંધારણની કલમ ૧૪ આકર્ષાય. તે મામલામાં, પક્ષકારોએ પુરાવાઓ રજૂ કર્યા હતા, પરંતુ વડી અદાલતે તે જનો તે દૃષ્ટિકોણથી વિચાર કર્યો નહોતો, અને તે આધારે, નોંધપર લાવવામાં આવેલી સામગ્રીને ધ્યાનમાં રાખીને ત્યાંના અરજદારની ફરિયાદોના વિચાર માટે મામલો વડી અદાલતને પરત મોકલવામાં આવ્યો હતો.

૯૧. કોલસા જેવી આવશ્યક ચીજવસ્તુની કિંમત નક્કી કરતી વખતે નાના ઉત્પાદકોની બોલી કરવાની ક્ષમતાને પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવી શકે. કોઈ નિશ્ચિત પરિસ્થિતિમાં ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી અદાલત નોંધ પર રજૂ કરાયેલ સામગ્રીના આધારે તે પ્રશ્નનું નિર્ધારણ કરી શકે છે.

૯૨. જોકે, મુખ્ય ક્ષેત્ર અને બિન-મુખ્ય ક્ષેત્ર વચ્ચેના સ્પષ્ટ વર્ગીકરણને ધ્યાનમાં રાખીને દ્વિ-મૂલ્યનિર્ધારણ અનુમત્ય છે.

૯૩. તેમ છતાં, રાજ્ય જ્યારે મૂલ્ય લઈને પોતાની અનુગ્રહસ્વરૂપ સુવિધાનું વિતરણ કરે છે, અને જો તે એવી વસ્તુના વિતરણમાં સંકળાયેલું હોય કે જેમાં ભારતના સંવિધાનના કલમ ૩૯(બી) ની જોગવાઈ આકર્ષિત થાય, ત્યારે તેની સ્થિતિ ભિન્ન ગણાશે.

૯૪. 'વ્યવસાય' વ્યાપક અર્થ ધરાવતો શબ્દ છે. એકાધિકાર સંબંધિત સંસ્થા પર શાસન કરતા કાયદાના અમલના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, તથા આવશ્યક ચીજવસ્તુ સાથે સંબંધિત બાબતમાં, તે નિઃસંદેહ વ્યવસાયિક સંસ્થા અથવા ખાનગી વ્યક્તિથી ભિન્ન આધાર પર ઊભો રહે છે. કેન્દ્રીય સરકાર તેમજ કોલસા કંપનીઓને રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમોની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતાં, નફો કમાવતી સંસ્થાઓ તરીકે નહીં પરંતુ કલ્યાણકારી રાજ્યના વિસ્તૃત હસ્તરૂપે જોવી આવશ્યક છે. તેઓ પાસેથી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તેઓ દેશની વ્યવસાયિક ક્ષમતાને સામાન્ય માણસના હિતમાં સુસંગત બનાવે. કેન્દ્રીય સરકારની વેપાર અથવા વ્યવસાયિક પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવાની સત્તા ભારતના સંવિધાનની અનુચ્છેદ ૨૯૮ માં સમાયેલ સંવિધાનિક જોગવાઈઓમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી, કોલસા કંપનીઓ પર ચુકિતસંગત ભાવ નક્કી કરવાની સંવિધાનિક ફરજ હતી. તેઓએ પોતાને એવા ખાનગી ક્ષેત્રોથી ભિન્ન રાખવા જોઈએ, જે માત્ર નફાખોરીના હેતુ પર જ ફાલે છે. આમ, જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમો તરીકે, કોલસા કંપનીઓ પર આવશ્યક ચીજવસ્તુનો ભાવ એવી રીતે નક્કી કરવાની ફરજ રહેશે કે જેથી સામાન્ય હિત સિદ્ધ થાય. ભલેને, ૨૦૦૦ના આદેશ હેઠળ કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા ભાવમુક્તિ કરવામાં આવવાને કારણે આવશ્યક

ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમની કલમ ૩(૨)(સી) ની જોગવાઈઓ કોલસા સંબંધે લાગુ પડતી નથી, તથાપિ કોલસાના ભાવ નિર્ધારણના હેતુ માટેના ચુકિતસંગત લક્ષણો ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ.

૯૫. આવી કિંમત નક્કી કરતી વખતે, સામાન્ય રીતે રાજ્ય આ બાબતમાં જાહેર ઉપયોગિતા સંસ્થા જેમ વર્તે તેમ વર્તે છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે ઓઈલ એન્ડ નૅચરલ ગેસ કમિશન અને અન્ય વિ. એસોસિયેશન ઓફ નૅચરલ ગેસ કન્ઝ્યૂમિંગ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ ઓફ ગુજરાત અને અન્ય, માં એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે નક્કી કરાયેલી કિંમત શક્ય તેટલી લઘુત્તમ હોવી જોઈએ, કારણ કે ગ્રાહક અથવા ઉપભોક્તાને તેના જીવનનિર્વાહ માટે તે વસ્તુ આવશ્યક હોય છે અને તે લઘુત્તમથી વધુ ચૂકવી શકતો નથી. તેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે વધુમાં આ પણ નોંધ્યું હતું :

"૩૪. "ધ પબ્લિક સેક્ટર ઇન ઇન્ડિયા" વિષયક બીજા એક લેખમાં, જેનો ઉલ્લેખ શ્રી કે. આર. ગુપ્તા દ્વારા લખાયેલ "ઇશ્યૂઝ ઇન પબ્લિક એન્ટરપ્રાઇઝ" માં કરવામાં આવ્યો છે, ડૉ. રાવનું નીચે મુજબનું કથન ઉદ્ધૃત કરવામાં આવ્યું છે (પૃષ્ઠ ૮૪ પર):

... મૂલ્યનિર્ધારણની નીતિ એવી હોવી જોઈએ કે જે રાષ્ટ્રીય આવકના વિકાસને અને તે વિકાસની દરને પ્રોત્સાહન આપે ... જાહેર ઉપક્રમોએ નફો કરવો જ જોઈએ અને તમામ ઉપક્રમોમાં જાહેર ઉપક્રમોનો જેટલો મોટો હિસ્સો હોય, તેટલી જ વધારે તેમને નફો કરવાની જરૂરિયાત હોય છે. નફો એક તરફ બચત અને રોકાણ માટે ઉપલબ્ધ વધિયારો રચે છે અને બીજી તરફ રાષ્ટ્રીય સામાજિક

કલ્યાણ કાર્યક્રમમાં ફાળો આપે છે; અને જો જાહેર ઉપક્રમો નફો ન કરે, તો રોકાણની દર વધારવા તથા સામાજિક કલ્યાણમાં વૃદ્ધિ માટે ઉપલબ્ધ રાષ્ટ્રીય વધિયારમાં તદ્દનુરૂપ ઘટાડો થશે;.... તેથી આ અતર્કસંગત માન્યતા ત્યજી દેવાની જરૂર છે કે જાહેર ઉપક્રમ સ્વભાવતઃ નફારહિત ધોરણે ચલાવવો જોઈએ.

૯૬. વીજળી (પુરવઠા) અધિનિયમ, ૧૯૪૮ હેઠળ દરનિર્ધારણ વિષયક પ્રશ્નનો વિચાર કરતાં, આ અદાલતે હિન્દુસ્તાન ઝિંક લિ. (ઉપરોક્ત) મામલે એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે બોર્ડ તેની જાહેર ઉપયોગિતા તરીકેની પ્રકૃતિનો ત્યાગ કરીને ખાનગી વેપારી તરીકે કાર્ય કરતાં હોય તેવી રીતે દર નક્કી કરી શકતું નથી. એમ અવલોકિત કરવામાં આવ્યું હતું :

અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, જો નફો માત્ર નફા માટે જ કરવામાં આવ્યો ન હોય, પરંતુ બોર્ડ દ્વારા તેની બાધ્યતાઓનું વધુ સારું નિર્વહન કરવાના હેતુસર કરવામાં આવ્યો હોય, તો એવું કહી શકાય નહીં કે જાહેર ઉપક્રમે પોતાની સત્તાની હદ બહાર કાર્ય કર્યું છે

૯૭. ડૉ. પી. નક્ષા થમ્પી થેરા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, ૧૯૮૩ જ એસ.સી.સી. ૫૯૮ માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું :

૨૫. અમે અગાઉ જણાવ્યું છે કે રેલવે એક જાહેર ઉપયોગિતા સેવા છે, જે એકાધિકારના આધારે ચલાવવામાં આવે છે. કારણ કે તે જાહેર ઉપયોગિતા છે, તેથી તેને માત્ર નફો કમાવાના હેતુથી વ્યાપારી સાહસ તરીકે ચલાવવા માટે કોઈ ન્યાયસંગતતા નથી. અમે જાણતા નથી, અને કોઈપણ સ્થિતિમાં આ બાબત અહીં વિચારણા માટે ઉદ્ભવેતી નથી, કે એકાધિકાર આધારિત જાહેર ઉપયોગિતા

કચારેય રાજ્યની સામાન્ય આવકને ટેકો આપવા માટે રચાયેલ વ્યાપારી સાહસ હોવી જોઈએ કે નહીં; પરંતુ એટલું કહેવામાં અમને જરાય સંકોચ નથી કે સામાન્ય માણસનું પરિવહનનું સાધન, જે તેના મૂળભૂત અધિકારના નિર્વિદ્ધ ઉપયોગ સાથે ઘનિષ્ઠ રીતે જોડાયેલું છે, એવું ન હોવું જોઈએ.

૯૮. એમ/એસ એસ.એન. ગોવિંદ પ્રભુ એન્ડ બ્રધર્સ (ઉપરોક્ત) મામલામાં, આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું કે નફાને તિરસ્કૃત કરવો નહીં, પરંતુ બોર્ડની કાર્યવાહીનું માર્ગદર્શન સેવા દ્વારા થવું જોઈએ, નફા દ્વારા નહીં. આગળ એમ પણ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું :

અમે એવું માનતા નથી કે વિદ્યુત મંડળનું જાહેર ઉપયોગિતા ઉપક્રમ તરીકેનું સ્વરૂપ અથવા વિદ્યુત પુરવઠા અધિનિયમની જોગવાઈઓ મંડળને તેના કાર્યોનું સંચાલન મજબૂત વાણિજ્યિક ધોરણે, ભલે નફાખોરીની તૃષ્ણા વિના હોય, કરવાની મનાઈ કરે છે

૯૯. કિંમત નિશ્ચયના ન્યાયિક પુનર્વિલોકનની મર્યાદા બાબતે, આ અદાલતના બંધારણીય પીઠના શ્રી સીતારામ સુગર કંપની લિ. વિ./વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, ૧૯૯૦ ૩ એસસીસી ૨૨૩ ના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કર્યા બાદ, આ અદાલતે ઓઈલ એન્ડ નેચરલ ગેસ કમિશન અને અન્ય વિ./વિ. એસોસિએશન ઓફ નેચરલ ગેસ કન્ઝ્યુમિંગ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ ઓફ ગુજરાત અને અન્ય, ૧૯૯૦ સપ્લિમેન્ટ એસસીસી ૩૯૭ માં આ મુજબ અવલોકન કર્યું :

તથાપિ, અહીં આ તથા પૂર્વવર્તી કેસોની ચર્ચામાં પ્રવેશ કરવો આવશ્યક નથી, કારણ કે તે કેસોનો મુખ્ય સંબંધ આ પ્રશ્ન સાથે હતો કે જાહેર હિતમાં આવશ્યક

ચીજવસ્તુઓના ભાવ નક્કી કરવા અંગેના સંબંધિત કાયદાના આવશ્યકતાઓને અનુરૂપ ભાવનિર્ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું કે કેમ અને આ માટે પણ કે ઓ.એન.જી.સી. એ નકારી કાઢતું નથી કે, રાજ્યની એક સાધનસામગ્રી તરીકે, તેનું ભાવનિર્ધારણ સંબંધિત સામગ્રી પર આધારિત હોવું જોઈએ અને તે ન્યાયસંગત તથા યુક્તિસંગત હોવું જોઈએ. આ પૈકી કોઈપણ નિર્ણય એવો ઠેરવતો નથી કે ખર્ચ-ઉપરાંત પદ્ધતિ જ ભાવનિર્ધારણ માટેની એકમાત્ર સંબંધિત પદ્ધતિ છે. તેના વિરુદ્ધ, કેટલાક ચુકાદાઓમાં એવા સંકેતો મળે છે કે ન્યૂનતમ નહીં પરંતુ યુક્તિસંગત નફાની મર્યાદા સ્વીકાર્ય છે. રાજ્ય વીજળી બોર્ડ્સ જેવી જાહેર ઉપયોગિતા સંસ્થા અંગે પણ, જ્યાં તેની એકાધિકારી સ્થિતિનો દુરુપયોગ કરીને અતિરિક્ત નફો ન કમાવાની ફરજ સ્પષ્ટ છે

૧૦૦. તેથી, આવશ્યક જથ્થાબંધ માલના ભાવના નિર્ધારણ બાબતમાં પણ રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવતી કાર્યવાહીનું વિવિધ દૃષ્ટિકોણોથી અવલોકન કરવું આવશ્યક છે, જેમાંથી કેટલાક તરફ અમે અનુવર્તી ભાગમાં ઉલ્લેખ કરીશું.

૧૦૧. સંસાધનોના સમાનતાપૂર્ણ વિતરણને સુનિશ્ચિત કરવાની આવશ્યકતા દર્શાવવા માટે બંધારણમાં અનુચ્છેદ ૩૮(બી) નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૦૨. કર્ણાટક રાજ્ય અને અન્ય વિ. શ્રી રંગનાથા રેડ્ડી અને અન્ય, ૧૯૭૭ જ એસ.સી.સી. ૪૭૧ માં, આ અદાલતે બંધારણની કલમ ૩૮(બી) માં સમાવિષ્ટ બંધારણીય જોગવાઈઓનું વિશ્લેષણ કરતાં આ મુજબ જણાવ્યું :

મુખ્ય શબ્દ "વિતરણ કરવું" છે અને, જો અમને એમ કહેવાની મંજૂરી હોય તો, આ અનુચ્છેદની મૂળ પ્રતિભાને પૂર્ણ અવકાશ આપવો જ પડે, કારણ કે તે આર્થિક વ્યવસ્થાના પુનર્ગઠનના મૂળ હેતુને સિદ્ધ કરે છે. આ અનુચ્છેદમાં આવેલ દરેક શબ્દની વ્યૂહાત્મક ભૂમિકા છે અને સમગ્ર અનુચ્છેદનું એક સામાજિક ધ્યેય છે. તે સમુદાયના સમગ્ર ભૌતિક સંસાધનોને આવરી લે છે. તેનો કાર્ય આવા સંસાધનોનું વિતરણ કરવાનું છે. તેનું લક્ષ્ય એવું છે કે આવું વિતરણ એવી રીતે હાથ ધરવામાં આવે કે જે સર્વોત્તમ રીતે સામાન્ય હિતને સાધે. તે આવા વિતરણ દ્વારા માલિકી અને નિયંત્રણનું પુનર્ગઠન કરે છે.

"સંસાધનો" એક વ્યાપક અર્થ ધરાવતો શબ્દ છે અને તે માત્ર નગદ સંસાધનો જ નહીં પરંતુ ઋણ મેળવવાની ક્ષમતા (ક્રેડિટ સંસાધનો) ને પણ આવરી લે છે. બ્લેક્સ લીગલ ડિક્શનરીમાં તેને અપાયેલો અર્થ આ મુજબ છે:

નાણાં અથવા એવી કોઈપણ મિલ્કત જેનો પુરવઠામાં રૂપાંતર કરી શકાય; નાણાં અથવા પુરવઠો એકત્ર કરવાની સાધનસામગ્રી; સંપત્તિ ઉપાર્જન કરવાની અથવા આવશ્યક જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાની ક્ષમતાઓ; કોઈપણ પ્રકારનાં ઉપલબ્ધ સાધનો અથવા ક્ષમતા.

અને રાષ્ટ્રીય અર્થવ્યવસ્થાના પુનર્ગઠનના સંદર્ભમાં સમુદાયના ભૌતિક સંસાધનોમાં સમગ્ર રાષ્ટ્રીય સંપત્તિનો સમાવેશ થાય છે, માત્ર કુદરતી સંસાધનોનો જ નહીં; ભૌતિક જરૂરિયાતોની પૂર્તિ માટેના તમામ ખાનગી અને જાહેર સ્ત્રોતોનો સમાવેશ થાય છે, માત્ર જાહેર માલિકીના સાધનોનો જ નહીં. ભૌતિક જગતમાં મૂલ્યવાન અથવા ઉપયોગી એવી દરેક વસ્તુ ભૌતિક સંસાધન

છે અને વ્યક્તિ, સમુદાયનો સભ્ય હોવાને કારણે, તેના સંસાધનો સમુદાયના સંસાધનોનો ભાગ બને છે.

૧૦૩. કોલસા, ભારતીય ઉદ્યોગો અને સામાન્ય જનતા માટે એટલું જીવનાવશ્યક ઉત્પાદન હોવાથી, બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૮(બી) માં સમાવિષ્ટ આદર્શોની સાકારતા માટે કોલસાનું રાષ્ટ્રીયકરણ આવશ્યક હતું.

૧૦૪. સંજીવ કોક મેન્યુફેક્ચરિંગ કંપની વગેરે વિ./સ. એમ/સ ભારત કોકિંગ કોલ લિમિટેડ અને અન્ય વગેરે, ૧૯૮૩ ૧ એસ.સી.સી. ૧૪૭ માં, આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું :

કોયલો, નિઃસંદેહ, ઊર્જાના જાણીતા સ્ત્રોતોમાંનો એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ સ્ત્રોત છે અને તેથી તે રાષ્ટ્રનો અતિમહત્વપૂર્ણ સંસાધન છે. ઘણી બધી ઉદ્યોગો માટે ઊર્જાના સ્ત્રોત તરીકે કોયલો જરૂરી છે, તેમ છતાં દેશના નિર્ણાયક લોખંડ અને સ્ટીલ ઉદ્યોગ માટે કોકિંગ કોયલો અનિવાર્ય છે. તેથી, સંસદે કોકિંગ કોયલાને પ્રથમ પ્રાથમિકતા આપી. પ્રથમ, કોકિંગ કોયલા ખાણો સંબંધિત કાયદેસર જોગવાઈ કરવામાં આવી અને ત્યારબાદ તમામ કોયલા ખાણો, એટલે કે કોકિંગ તથા નોન-કોકિંગ બંને, સંબંધિત કાયદેસર જોગવાઈ કરવામાં આવી. કોકિંગ કોયલા ખાણો (રાષ્ટ્રીયકરણ) અધિનિયમ દ્વારા દેશની અંદર અસ્તિત્વમાં હોવાનું જાણીતું તમામ કોકિંગ કોયલા ખાણોનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવામાં આવ્યું. આ રીતે રાષ્ટ્રીયકૃત થયેલી કોકિંગ કોયલા ખાણોના ભાગરૂપે રહેલા, તેમજ ખાણમાલિકોની માલિકીમાં આવેલા અથવા તેમને સંબંધિત કોક ઓવન પ્લાન્ટોનું પણ આપોઆપ રાષ્ટ્રીયકરણ થયું. અન્ય એવા કોક ઓવન પ્લાન્ટો,

જે ખાણમાલિકોની માલિકીમાં ન હતા, પરંતુ જે રાષ્ટ્રીયકૃત કોકિંગ કોયલા ખાણોની આસપાસ સ્થિત હતા, તેઓને પણ તે હેતુસરની સ્પષ્ટ જોગવાઈ દ્વારા ઓળખી તેમનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવામાં આવ્યું. રાષ્ટ્રીયકરણના તે તબક્કે અને કોયલા ખનન ઉદ્યોગના રાષ્ટ્રીયકરણના તે સમયે, દેખીતી રીતે એવું જરૂરી અને પૂરતું માનવામાં આવ્યું કે એવા જ કોક ઓવન પ્લાન્ટોનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવામાં આવે, જે રાષ્ટ્રીયકૃત કોકિંગ કોયલા ખાણોમાં આવેલા હતા અથવા તેમને સંબંધિત હતા અથવા જેમને રાષ્ટ્રીયકૃત કોકિંગ કોયલા ખાણોની નજીક આવેલ તરીકે ઓળખવામાં આવ્યા હતા, અને બાકીના બધા કોક ઓવન પ્લાન્ટોને બહાર રાખવામાં આવે.

કોકિંગ કોલસાની ખાણો અને કોક ઓવન પ્લાન્ટોનું રાષ્ટ્રીયકરણ "લોખંડ અને સ્ટીલ ઉદ્યોગની વધતી જતી જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરવા માટે જરૂરી કોકિંગ કોલસાના સ્રોતોના સંરક્ષણ, જતન અને વૈજ્ઞાનિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવાના હેતુસર આવી ખાણો અને પ્લાન્ટોનું પુનર્ગઠન અને પુનર્નિર્માણ કરવા માટે તથા તે સાથે સંબંધિત અથવા અનુસંગિક બાબતો માટે" કરવામાં આવ્યું હતું. અમને આ બાબતે અલ્પતમ પણ શંકા નથી કે ઉપરોક્ત હેતુ માટે કોકિંગ કોલસાની ખાણો અને નિર્દિષ્ટ કોક ઓવન પ્લાન્ટોનું રાષ્ટ્રીયકરણ તે સુનિશ્ચિત કરવા તરફ હતું કે "સમુદાયના ભૌતિક સ્રોતોની માલિકી અને નિયંત્રણ એવા રીતે વહેંચાયેલાં હોય કે તે સર્વોત્તમ રીતે સામાન્ય હિતને સાધે."

૧૦૫. ભારતના બંધારણની કલમ ૩૭માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે ભારતના બંધારણના ભાગ ૪માં સમાવાયેલ જોગવાઈઓ કોઈપણ અદાલત દ્વારા

અમલપાત્ર રહેશે નહીં અને તે રાજ્ય પર કાયદા બનાવતી વખતે આ ભાગની જોગવાઈઓ લાગુ કરવાનો બાંહેધરો મૂકે છે।

૧૦૬. એ નોંધવું કેટલીક હદે રસપ્રદ છે કે જ્યારે ભારતના બંધારણના ભાગ ૪ હેઠળ પરિકલ્પિત રાજ્યની નીતિના નિર્દેશક સિદ્ધાંતોમાં નિર્ધારિત જોગવાઈઓને અનુરૂપ રાજ્ય દ્વારા કોઈ કાર્યવાહી કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેવી કાર્યવાહી વાજબી કાર્યવાહી ગણવામાં આવે છે.

૧૦૭. એમ.આર.એફ. લિ. વિ./એસ. ઇન્સ્પેક્ટર, કેરળ સરકાર અને અન્ય, ૧૯૯૮ ૮ એસ.સી.સી. ૨૨૭ માં એવો પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો કે કેરળ ઔદ્યોગિક સંસ્થાઓ (રાષ્ટ્રીય અને તહેવારી રજાઓ) (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૯૦ ની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતાં, જેના દ્વારા રાષ્ટ્રીય રજાઓની સંખ્યા વધારવામાં આવી હતી, અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) હેઠળ ઔદ્યોગિક એકમોના અધિકારો અસરગ્રસ્ત ગણવા જેવી સ્થિતિ ઉપસ્થિત થાય છે કે નહીં. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૩ ને ધ્યાનમાં રાખીને, આ પ્રતિબંધો વાજબી પ્રતિબંધો હોવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું અને તેમ જણાવ્યું હતું:

કલમ ૧૪ હેઠળની દલીલ પણ સ્વીકારવામાં આવી શકતી નથી. રાષ્ટ્રીય અને તહેવારી રજાઓમાં વધારો કરવા માટે વિધાનિક સુધારા દ્વારા લેવાયેલો નિર્ણય સરકાર દ્વારા વિચારવામાં આવેલ સંબંધિત સામગ્રીના આધારે છે, જેમાં આ હકીકતનો પણ સમાવેશ થાય છે કે કેન્દ્રીય સરકાર અને અન્ય જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમોમાં મંજૂર કરવામાં આવતી રજાઓની સંખ્યા અધિનિયમ હેઠળ નિર્ધારિત સંખ્યાથી ઘણી વધુ હતી. અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબ, આ અધિનિયમ બંધારણની

કલમ ૪૩ માં સમાવાયેલ રાજ્યની નીતિનિર્દેશક તત્વોને અમલમાં મૂકવા માટેનું એક સામાજિક વિધાન છે. આમ બનાવાયેલ કાયદાને મનસ્વી કહેવાઈ શકે નહીં અને બંધારણની કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરવાના આધાર પર તેને રદ પણ કરી શકાય નહીં.

૧૦૮. તેમાં પણ નોંધવામાં આવ્યું હતું :

કાયદાકીય જોગવાઈની ચુકિતસંગતતાની તપાસ કરતી વખતે, તે સંવિધાનના ભાગ ૪ માં સમાવાયેલ રાજ્યની નીતિના દિશાનિર્દેશક તત્વોને અવગણી શકાય નહીં કે તે અનુચ્છેદ ૧૯ હેઠળ બાંધારાયેલ મૂળભૂત અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરે છે કે નહીં, જેમ કે આ અદાલતે સઘીર અહમદ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય તેમજ મોહમ્મદ હનીફ કુરેશી વિ. બિહાર રાજ્ય મામલામાં નિર્ધારિત કર્યું હતું.

૧૨. આ સિદ્ધાંતનું અનુસરણ લક્ષ્મી ખાંડસરી કેસમાં પણ કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં કલમ ૧૯ હેઠળ ઉપલબ્ધ મૂળભૂત હકો પર લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધોની વાજબીપણાની તપાસ અન્ય આધારોથી ઉપરાંત આ આધાર પર પણ કરવામાં આવી હતી કે તેઓ રાજ્યની નીતિના નિર્દેશક તત્વોનું ઉલ્લંઘન કરતા નહોતા."

૧૦૯. એવું કહેવું શક્ય છે કે બંધારણના ભાગ ૪ ની જોગવાઈઓ સાથે સુસંગત ન હોય તેવી દરેક કાર્યવાહી અતિઅધિકારક્ષેત્રની ગણાય, તે કદાચ યોગ્ય ન હોય; પરંતુ આ બાબતમાં કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે તેમાં સમાવિષ્ટ સિદ્ધાંતો આવશ્યક ચીજવસ્તુના ભાવનિર્ધારણ સંબંધિત પ્રશ્ન નક્કી કરતી વખતે સંબંધિત વિચારણા તરીકે કાર્ય કરશે. રાજ્યની નીતિના દિશાનિર્દેશક તત્વો નાગરિકના

મૂળભૂત અધિકારો તેમજ વૈધાનિક અધિકારોના અર્થઘટન માટે માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે.

૧૧૦. અમે અગાઉ અહીં નોંધ્યું છે કે કોલસાનું રાષ્ટ્રીયકરણ કોકિંગ કોલ માઈન્સ (રાષ્ટ્રીયકરણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૨ અને કોલ માઈન્સ (રાષ્ટ્રીયકરણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૩ હેઠળ કરવામાં આવ્યું હતું. અમે એ પણ નોંધ્યું છે કે ઉક્ત અધિનિયમો ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૯(બી) માં સમાવિષ્ટ બંધારણીય હેતુને પૂર્ણ કરવા માટે ઘડવામાં આવ્યા હતા.

૧૧૧. રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમોના અર્થમાં નિર્વિવાદ રીતે કોલસા કંપનીઓ તથા ભારત સંઘ બંને એ હેતુ અને ઉદ્દેશની સિદ્ધિ માટે, જેના માટે કોકિંગ કોલસા ખાણો અને કોલસા ખાણોનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવામાં આવ્યું હતું, તે કાર્યને આગળ વધારવા માટે પગલાં લેવા બંધાયેલ હતા. સંસદે કોલસા ખાણો (રાષ્ટ્રીયકરણ) સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૭૬ પણ ઘડ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૭૬માં તમામ કોલસા ખાણોના ખનન ભાડાપટ્ટાઓ પણ રદ કરવામાં આવ્યા હતા. ૧૯૭૬ના સુધારા અધિનિયમની બંધારણીય માન્યતા આ અદાલતે તારા પ્રસાદ સિંહ અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય, ૧૯૮૦ ૪ એસ.સી.સી. ૧૭૯ માં, નીચે મુજબ એવું જણાવીને ચથાવત રાખી હતી કે રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમ કલમ ૩૯(બી) ને આગળ વધારવા માટે ઘડવામાં આવ્યો હતો:

૩૫. નેશનલાઈઝેશન સુધારા અધિનિયમને પ્રસ્તાવનાની જરૂર નથી, વિશેષ કરીને જ્યારે તેને હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનનો આધાર પ્રાપ્ત છે. સામાન્ય રીતે, જે અધિનિયમમાં સુધારો કરવામાં આવે છે તે મૂળ અધિનિયમના હેતુને, જે

તે અધિનિયમની પ્રસ્તાવનામાં પ્રતિબિંબિત થાય છે, આગળ વધારવા માટે સુધારા અધિનિયમ પસાર કરવામાં આવે છે. આ ચાદ રાખવું જોઈએ કે કોલસાની ખાણોનું અધિગ્રહણ પોતે અંતિમ હેતુ નથી, પરંતુ તે માત્ર એક હેતુ સિદ્ધ કરવા માટેનું સાધન છે. નેશનલાઈઝેશન અધિનિયમ તેમજ નેશનલાઈઝેશન સુધારા અધિનિયમનો મૂળભૂત હેતુ એવી પરિસ્થિતિ ઊભી કરવાનો છે જે ખાણોના નિયમન અને ખનિજ વિકાસ માટે અનુકૂળ હોય.

૧૧૨. બજારની શક્તિઓને ધ્યાનમાં રાખીને કિંમતો નિર્ધારિત કરવી આવશ્યક છે, તે સત્ય હોઈ શકે છે. કિંમતના નિર્ધારણ સંબંધે માંગ અને પુરવઠો સંબંધિત પરિબળ છે. મુક્ત અર્થવ્યવસ્થાથી શાસિત એવા બજારમાં, જ્યાં સ્પર્ધા મુખ્ય સૂત્ર છે, ઉત્પાદકો પોતાની કિંમત પોતે નક્કી કરી શકે છે. તેમ છતાં, રાજ્યની સાંવિધાનિક ફરજો અને મુક્ત અર્થવ્યવસ્થા તરફ દોરી જતાં સિદ્ધાંતોને એક જ સમયે અમલમાં મૂકવું મુશ્કેલ છે. નવી અર્થવ્યવસ્થાને અમલમાં લાવવા માટે સમાન સ્પર્ધાત્મક પરિસ્થિતિ મુખ્ય પરિબળ છે. આવી સમાન સ્પર્ધાત્મક પરિસ્થિતિ ત્યારે હાંસલ કરી શકાય, જ્યારે પુરવઠાકર્તાઓની સંખ્યા અનેક હોય અને બજારમાં સ્પર્ધકો હાજર હોય, જેથી ઉપભોક્તા માલસામાનની ખરીદીના હેતુસર પોતાની પસંદગીનો ઉપયોગ કરી શકે. જો ખુદા બજારની નીતિ હાંસલ કરવી હોય, તો ઉપભોક્તાના હિતને રાજ્યએ સર્વોપરી રાખવું આવશ્યક છે.

૧૧૩. શું ઉપભોક્તા તરફથી એકાધિકારી સંસ્થા પાસેથી આવો કોઈ લાભ પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષા રાખી શકાય? શું આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ એવી સંકર સ્થિતિ તરફ દોરી જશે કે જેમાં કોલસા કંપનીને તેની પોતાની કિંમત નક્કી કરવાની મંજૂરી

આપવામાં આવે, જે કદાચ વાજબી કિંમત ન હોય? આવશ્યક ચીજવસ્તુની કિંમત નક્કી કરવાની નીતિ ઘડતા પહેલાં કોલસા કંપનીઓએ મનમાં રાખવાની આવશ્યકતા રહેલા કેટલાક પ્રશ્નો આ છે.

૧૧૪. રાજ્ય જ્યારે આવશ્યક ચીજવસ્તુના સંબંધમાં ભાવ નિર્ધારણની પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે તેની ભૂમિકા ભિન્ન હોય છે. આવા ભાવ નિર્ધારણનો હેતુ એ જોવાનો હોય છે કે અંતિમ ઉપભોક્તાઓને આવશ્યક ચીજવસ્તુ વાજબી ભાવે પ્રાપ્ત થાય અને તે હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે ઉત્પાદક/નિર્માતાનો નફાનો હિસ્સો અત્યંત ન્યૂનતમ સ્તરે રાખવામાં આવી શકે. એવો વાજબી ભાવ કડક અર્થમાં કેવી રીતે નિર્ધારિત કરવો તેનો પ્રશ્ન વર્તમાન કેસમાં ઊભો થતો નથી, જે નીચે કરવામાં આવેલી ચર્ચાઓ પરથી સ્પષ્ટ થશે, કારણ કે અહીં કેન્દ્ર સરકારે કોઈ ભાવ નિર્ધારિત કર્યો નથી. તેણે આ બાબત કોલસા કંપનીઓ ઉપર છોડી દીધી હતી. કોલસા કંપનીઓએ પણ ઈ-હરાજીની પદ્ધતિ અપનાવતા કોઈ ભાવ નિર્ધારિત કર્યો નહોતો. તેમણે માત્ર એવી કાર્યપદ્ધતિ અપનાવી હતી કે જેના કારણે કોલસાનો ભાવ પરિવર્તનશીલ બન્યો. તેનો એકમાત્ર હેતુ એ હતો કે કોલસાનો શક્ય તેટલો મહત્તમ ભાવ પ્રાપ્ત થાય. અપીલકર્તાઓ કોલસા કંપનીઓના કોલસાનો ભાવ નિર્ધારિત કરવાની હકદારી પર પ્રશ્ન ઉઠાવતા નથી. આવા ભાવ અગાઉના પ્રસંગોએ પણ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા હતા, જેના માટે કાનૂની રીતે અથવા અન્યથા કેન્દ્ર સરકાર પોતાની મંજૂરી આપતી હતી. કેન્દ્ર સરકારે ૧૯૪૫ના આદેશ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને ભાવ નિર્ધારણ કરવાની પ્રક્રિયા ૧૯૯૬થી ૨૦૦૪ સુધી ચાલુ રાખી હતી.

૧૧૫. શું ઈ-હરાજી અંતે કિંમતોના નિર્ધારણ તરફ દોરી જાય છે – ઉક્ત પ્રશ્નનો જવાબ સ્પષ્ટ અને દઢ રીતે 'ના' એવો જ આપવો પડે, કારણ કે તેનાથી કોલસા કંપનીઓને પણ ખબર ન પડે કે કોલસાની વિવિધ જાતોની કિંમત શું રહેશે. આ પ્રશ્નનો નિર્ધારણ એ દષ્ટિકોણથી કરવો જરૂરી છે કે શું કોલસા કંપનીઓને, તેમની એકાધિપત્યવાળી સ્વભાવલક્ષી સ્થિતિ હોવા છતાં અને તેઓ 'રાજ્ય' હોવા છતાં, એવી કિંમત નિશ્ચિત કરવાની મંજૂરી આપી શકાય કે જે અન્યથા અયોગ્ય અથવા અતર્કસંગત હોય.

૧૧૬. રાજ્ય અથવા જાહેર ક્ષેત્રનું ઉપક્રમ સમાજમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તેમની પાસેથી એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તેઓ દરેક ક્ષેત્રમાં ન્યાયસંગત અને વાજબી રીતે વર્તે; ભલે તે ભાડે અપાયેલ પરિસરના માલિક તરીકે હોય કે અન્ય કોઈપણ હેસિયતમાં.

૧૧૭. ઈ-હરાજી કિંમત નક્કી કરવાની પદ્ધતિ નથી. તે માત્ર સર્વોચ્ચ કિંમત મેળવવાની એક પદ્ધતિ છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, કોલસાના વેચાણ દ્વારા શ્રેષ્ઠતમ લાભ પ્રાપ્ત કરવો એ હેતુ છે. આપું કરતાં રાજ્યએ કિંમત નિર્ધારણના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવું આવશ્યક નથી. તેના પ્રભાવ અંગે મનન કરવું પણ તેની માટે આવશ્યક નથી. તે કોલસાને અન્ય કોઈપણ માલવસ્તુની જેમ ગણે છે. તે પોતાની જાતને ખાનગી વેપારી સમાન ગણે છે. જ્યારે રાજ્ય બજારમાં સ્પર્ધક તરીકે કોઈ વિશેષાધિકાર અથવા રાજ્યકૃપાનું વિતરણ કરવા ઇચ્છે છે અને જ્યારે તેના પાસેથી બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૯(બી) હેઠળ સંવિધાનમાં અંતર્નિહિત

તેના બંધારણીય હેતુની પૂર્તિ કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે, ત્યારે આ બંને સ્થિતિઓ વચ્ચેનો ભેદ ધ્યાનમાં રાખવો આવશ્યક છે.

૧૧૮. રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમની જોગવાઈઓના અર્થમાં કોલસા કંપનીઓ એકાધિકાર ધરાવતી સંસ્થાઓ છે. ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૯ ની કલમ (૬) ની જોગવાઈઓના અર્થમાં તેઓને એકાધિકાર ધરાવતી સંસ્થાઓ ગણવામાં આવશે. આ અદાલતના અકાદાસી પ્રધાન વિ. ઓરિસ્સા રાજ્ય, ૧૯૬૩ સપિલ. ૨ એસ.સી.આર. ૬૯૧, અને રાજસ્થાન રાજ્ય વિ. મોહન લાલ વ્યાસ, ૧૯૭૧ ૩ એસ.સી.સી. ૭૦૫ માં આપેલા બે નિર્ણયો તરફ અમારું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે.

૧૧૯. અકાદાસી પ્રધાન (ઉપરોક્ત) માં એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે અનુચ્છેદ ૧૯ની ઉપકલમ (૬) ના સંદર્ભમાં એકાધિકાર સર્જવામાં આવે છે, ત્યારે એવી કોઈ એજન્સીની નિમણૂક કરી શકાતી નથી કે જે મુખ્ય અને પ્રતિનિધિના વર્ણનને અનુરૂપ ન આવે. એકાધિકાર ધરાવતી સંસ્થાનો પ્રતિનિધિ, એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું, તેની પોતાની રીતે નિમણૂક પામી શકતો નથી અથવા કાર્ય કરી શકતો નથી.

૧૨૦. મોહન લાલ વ્યાસ (ઉપરોક્ત) માં એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું કે ભારતના બંધારણના ઉદ્દેશ્યમાં કોઈ કાનૂન હોઈ શકતું નથી અને બંધારણ હેઠળ કોઈ નાગરિકને એકાધિકારનો હક આપવામાં આવી શકતો નથી, તેમજ તે હેઠળ તેનો ન્યાયસંગત ઠરાવ પણ કરી શકાય તેમ નથી.

૧૨૧. કોલસો એક આવશ્યક ચીજવસ્તુ છે. કોલ ઈન્ડિયા લિમિટેડ અને તેની સહાયક કંપનીઓએ તેના ઉત્પાદન, વિતરણ અને વેચાણ પર એકાધિકાર ભોગવ્યો હતો. વિચારણા માટે ઉદ્ભવતો પ્રશ્ન એ છે કે ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિમાં, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થમાં આવતું રાજ્ય, આ દેશની બંધારણીય યોજનાને અનુરૂપ ન હોય તેવી ઈ-હરાજીની પદ્ધતિનો આશ્રય લેવા માટે પરવાનગી પામી શકે કે નહીં.

૧૨૨. કોલસાની કેટલીક કંપનીઓ નિર્વિવાદ રીતે આર્થિક મુશ્કેલીઓ હેઠળ સંઘર્ષ કરી રહી હતી. તેમાંની ત્રણ બીમાર ઔદ્યોગિક ઉપક્રમો બની ગઈ હતી અને તે અંગે બીઆઈએફઆર સમક્ષ સંદર્ભ મોકલવામાં આવ્યો હતો. ભારત સંઘે તેના પ્રતિવાદી સોગંદનામામાં જણાવ્યું છે કે એવી રીતે ઈ-હરાજીનો આશરો લેવાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો કે જેથી બીમાર કોલસા કંપનીઓ પુનઃસ્થાપિત થઈ શકે.

૧૨૩. ભારત સંઘ અને કોલસા કંપનીઓ એ વાતનો ઇનકાર કરતી નથી કે તેમની એકાધિકાર સ્થિતિ છે. તેઓ એ વાતનો ઇનકાર કે વિવાદ પણ કરતી નથી કે તેઓ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થમાં 'રાજ્ય' છે. તેમણે એ બાબતે કોઈ દલીલ પણ ઉઠાવી નથી કે અનુચ્છેદ ૩૯(બી) ની દૃષ્ટિએ રહેલી બંધારણીય ફરજોનું પાલન કરવું આવશ્યક નથી.

૧૨૪. આ બાબત વિવાદિત નથી કે અંદાજે ૯૪ થી ૯૫% કોલસો મુખ્ય ક્ષેત્રને અધિસૂચિત કિંમતે ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવે છે. અમે આ પણ નોંધ્યું છે કે એન.સી.સી.એફ. તેમજ વિવિધ કેન્દ્રીય સરકાર અને રાજ્ય સરકારની

સંસ્થાઓને પણ આધાર કિંમત + તેના ૨૫% દરે કોલસો મળવાનો હતો. ઉદાહરણરૂપે નોંધવાનું કંઈક મહત્વપૂર્ણ છે કે જ્યાં મુખ્ય ક્ષેત્રને પ્રતિ મેટ્રિક ટન રૂ. ૧૧૫૫.૦૦ ની કિંમતે કોલસો મળે છે, ત્યાં એન.સી.સી.એફ., બી.સી.સી.એલ. અને ઝારખંડ રાજ્ય મિનરલ્સ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશનને તે જ કોલસો પ્રતિ મેટ્રિક ટન રૂ. ૧૩૮૬.૦૦ ની કિંમતે મળશે, પરંતુ અન્ય ગૈર-મુખ્ય જોડાયેલા ગ્રાહકો અને વેપારીઓએ, ઈ-હરાજીમાં કિંમતની લવચીકતાને ધ્યાનમાં લેતા, પ્રતિ મેટ્રિક ટન રૂ. ૧૬૬૦.૦૦ થી રૂ. ૧૮૦૦.૦૦ જેટલી રકમ ચૂકવવાની રહેશે.

૧૨૫. સંલગ્ન ઉપભોક્તાઓ કુલ ઉત્પાદનના અંદાજે ૧% જેટલા બને છે. ગૈર-મુખ્ય ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓને સંબંધિત હોય તેટલા પ્રમાણમાં, લિંકેજ પદ્ધતિ ૧૯૭૩ થી અમલમાં રહી છે. આ પદ્ધતિના લાભાર્થીઓ મુખ્યત્વે હાર્ડ કોક, સ્મોકલેસ ફ્યુઅલ અને અન્ય એવા ઉત્પાદનોના ઉત્પાદકો છે, જેમના માટે કોલસા આવશ્યક કાચો માલ છે. ખુદ્દી વેચાણ યોજના, જે વેપારીઓ માટે નિર્ધારિત હતી, તે અંગે કોલસા કંપનીઓના મૂળ નીતિ-નિર્ણયને ધ્યાનમાં લેતાં, ઈ-હરાજી વેપારીઓ માટે લાગુ કરવાની હતી, જેમના માટે ખુદ્દી વેચાણ યોજના લાગુ પડતી હતી. તેમ છતાં, તેમાં કોઈ વિવાદ નથી કે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કોલસા કંપનીઓને આપવામાં આવેલા નિર્દેશોને ધ્યાનમાં લેતાં, તમામ ઉપભોક્તાઓ, ભલે તેઓ મુખ્ય ક્ષેત્ર અથવા ગૈર-મુખ્ય ક્ષેત્રના સંલગ્ન ઉપભોક્તાઓ હોય કે ન હોય, ઈ-હરાજીમાં ભાગ લેવા હકદાર હતા. સામાન્ય રીતે, લિંકેજ યોજનાની બહાર આવેલા વેપારીઓ ઈ-હરાજીમાં ભાગ લેવા હકદાર

હોય છે. કોલસા કંપનીઓ દ્વારા અજમાવવામાં આવેલી વિવિધ પદ્ધતિઓ, જેમાં ખુદ્દી વેચાણ યોજનાઓ અને એમ.પી.ક્યુ.નો સમાવેશ થાય છે, એક અથવા બીજા કારણસર નિષ્ફળ ગઈ હતી, તે આધાર પર કથિત રીતે ઇ-હરાજીનો આશ્રય લેવાયો હતો. કેન્દ્રીય સતર્કતા આયોગે પણ, ઓ.એસ.એસ. મારફતે કોલસાના વેચાણના મામલે થયેલી અનિયમિતતાઓને ધ્યાનમાં લેતાં, વધુ પારદર્શિતા લાવવા અને ગેરરીતિઓ પર નિયંત્રણ લાવવા માટે, તા. ૧૮.૧૨.૨૦૦૩ના પત્ર અનુસાર, ટેન્ડરની જાહેરખબર વેબસાઈટ મારફતે કરવાની ભલામણ કરી હતી. કોલસા કંપનીઓ જાણાવે છે કે એવો નિર્દેશ ૨૦૦૩ના સી.વી.સી. અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(એચ) મુજબ આપવામાં આવ્યો હતો. જ્યાં જ્યાં તે શક્ય અને વ્યવહારુ હોય ત્યાં સંસ્થાએ અંતે ઇ-પ્રાપ્તિ/ઇ-વેચાણની પ્રક્રિયા તરફ વળવું જોઈએ એવી ભલામણ કરવામાં આવી હતી. તેમ છતાં, એવું જાણવા મળે છે કે આ નિર્દેશો સામાન્ય સ્વરૂપના છે અને ૨૦૦૩ના સી.વી.સી. અધિનિયમની કલમ ૮(૧)(એચ) મુજબ કોલસા કંપનીઓને કોઈ વિશિષ્ટ નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો નહોતો, જોકે એવો નિર્દેશ કાયદા અનુસાર અન્યથા અનુમત્ય છે.

૧૨૬. એવું હોઈ શકે કે ઇ-માર્કેટિંગ અને/અથવા ઇ-જાહેરાત અને/અથવા ઇ-કારારની પ્રથા વિશ્વના વિવિધ ભાગોમાં પ્રવર્તમાન હોય, પરંતુ ઇ-હરાજી, જેની સંકલ્પના ભિન્ન છે, તેની તેની સાથે સમકક્ષા કરી શકાતી નથી.

૧૨૭. આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમની કલમ ૩(૧)ના અર્થમાં કોલસો એક આવશ્યક ચીજવસ્તુ છે. કોલિયરી કંટ્રોલ ઓર્ડર, અન્ય બાબતો સાથે,

આવશ્યક ચીજવસ્તુનું સમાન વિતરણ અને ઉપલબ્ધતા તથા યોગ્ય ઊંચા ભાવની સુનિશ્ચિતતા માટે બનાવવામાં આવ્યો હતો. તેથી, કોલસા કંપનીઓ તેમજ કેન્દ્રીય સરકાર પર બંધારણીય અને કાનૂની ફરજનું પાલન કરવાની જવાબદારી હતી. એટલા માટે, એકાધિકારી સત્તાનો ઉપયોગ કરતી કોલસા કંપનીઓએ કોલસાનું સમાન રીતે અને વાજબી ભાવેથી વિતરણ કરવું આવશ્યક હતું.

૧૨૮. તારાપ્રસાદ સિંહ (ઉપરોક્ત) મામલામાં, આ અદાલતે સંસદે રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમ શા માટે ઘડવો યોગ્ય માન્યો, તે બાબતનું સ્પષ્ટપણે વિચારણા કર્યું છે; એટલે કે રાજ્યમાં નિક્ષેપિત સાધનોનું વિતરણ સામાન્ય હિતની સેવા માટે કરવું. રાજ્ય, આ તો સુસ્થાપિત છે, સમાનતાપૂર્વકના વિતરણના હેતુસર કે અન્યથા ભાવ નિર્ધારિત કરતી વખતે માત્ર નફાખોરીના હેતુથી પ્રેરિત રહી શકતું નથી. તે પોતાની ફરજો એવી રીતથી બજાવી શકે નહીં કે વિશાળ નફો કમાવાનો આશય રાખે, ખાસ કરીને કોલસા જેવી એકાધિકારવાળી વસ્તુના પુરવઠા માટે તેના ઉપર સંપૂર્ણપણે નિર્ભર રહેલાં લોકોના ભોગે. એવો કાયદો હોઈ શકે નહીં કે જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમો આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ વેચતી વખતે નુકસાન જ સહન કરે. એવો કાયદો પણ નથી કે જાહેર ક્ષેત્રના ઉપક્રમોએ સહાયધનનું વિતરણ કરવું જ પડે, પરંતુ ભારતના બંધારણની કલમ ૩૯(બી) અને કલમ ૧૪ હેઠળ પરિકલ્પિત બંધારણીય યોજનાના અનુસંધાનમાં જે આવશ્યક છે તે એ છે કે ઉક્ત આવશ્યક ચીજવસ્તુ વાજબી કિંમતે ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવે. તેમ છતાં,

આ કેસના હેતુસર, આવશ્યક ચીજવસ્તુ તરીકે કોલસાના ભાવ નિર્ધારણના સિદ્ધાંત અંગે કે અન્યથા, અમારે વિશદ ચર્ચા કરવી જરૂરી ન હોય શકે.

૧૨૯. અમારી સમક્ષ પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલોએ આવશ્યક ચીજવસ્તુઓની કિંમત નક્કી કરવાની પ્રક્રિયામાં, જેના ઉપર એકાધિકાર હકનો ઉપયોગ થાય છે, વિચારવિમર્શ કઈ રીત અને પદ્ધતિથી કરવામાં આવ્યો હતો તે બાબતે આ અદાલતના વિવિધ નિર્ણયો પર આધાર રાખ્યો હતો. અમને આ અદાલતના પદ્ધતિ રિક્કેક્ટરીઝ (ઉપરોક્ત) કેસના તાજેતરના નિર્ણયનો પણ સંદર્ભ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. ઈ-હરાજીના પરિણામે કોઈ નિશ્ચિત કિંમત નક્કી થતી નથી, કારણ કે તે એક બોલીથી બીજી બોલી મુજબ બદલાતી રહે છે. કોલસાનું વેચાણ ઈ-હરાજી દ્વારા દર મહિને ઓછામાં ઓછી બે વાર કરવામાં આવે છે. વિવિધ સ્થળોએ એકસાથે ઈ-હરાજી યોજવામાં આવે છે. ઈ-હરાજીમાં કોલસાની જથ્થા અને ગુણવત્તા, તેની ગ્રેડ, કદ અને જે કોલિયરીમાંથી તે કાઢવામાં આવ્યો હોય તે મુજબ, નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે છે. આવી સ્થિતિમાં, સમાન ગુણવત્તાવાળા કોલસાની કિંમત અનિવાર્ય રીતે ઘણીઘણી બદલાઈ જાય છે, કારણ કે બોલીદાતાઓ પોતાની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને બોલી મૂકે છે. પુનરાવર્તિત બોલીઓની મંજૂરી આપવાથી, આવશ્યક ચીજવસ્તુની જરૂરિયાત ધરાવતો વ્યક્તિ તે જ મેળવવામાં સક્ષમ રહેશે જ એવું સાબિત કરી શકશે નહીં અને તેની અનુપલબ્ધતા ઉત્પાદન બંધ થવામાં પરિણામિત થઈ શકે છે, જેનાથી વિવિધ જટિલતાઓ ઊભી થશે. તેથી, તે નિરાશાજનક પરિસ્થિતિમાં ધકેલાઈ

જશે. ઈ-હરાજી માટે જે એકમાત્ર કિંમત નક્કી કરવામાં આવે છે તે આરક્ષિત કિંમત છે, જે જાહેર કરેલી કિંમત કરતાં ૨૫% વધુ છે.

૧૩૦. આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમની જોગવાઈઓના અનુસંધાને ન્યાયસંગત અને વાજબી ભાવ નક્કી કરતી વખતે (ભલે ભાવ દ્વિપ્રકારનો ન હોય), તે આવશ્યક છે કે ભાવ વાસ્તવમાં નક્કી કરવામાં આવે. એવો ભાવ નિર્ધારણ કરવું એ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં આવશ્યક બને છે કે કોલસો એક આવશ્યક ચીજવસ્તુ છે. તેથી, ભાવ વાસ્તવમાં નક્કી કરવામાં આવે અને તેને પરિવર્તનશીલ રાખવામાં ન આવે, તે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. કોલસાના ભાવનું નિર્ધારણ સર્વોચ્ચ આવશ્યકતા ધરાવે છે, કારણ કે તે રાષ્ટ્રીય મહત્વ ધરાવતું અતિ મહત્વનું ખનિજ છે. કોલસાની અપ્રાપ્યતા અને પરિણામે અન્ય ઉત્પાદનોની અપ્રાપ્યતા નાગરિકોના એક વર્ગ માટે મુશ્કેલી ઊભી કરી શકે છે. તે કારખાનાઓ અને અન્ય ઉદ્યોગો બંધ થવાનું કારણ બની શકે છે, જેનાથી રાજ્યના ખજાનાને નુકસાન થશે; કારણ કે તે તેના કરવેરાથી વંચિત રહેશે. તે મોટી સંખ્યામાં કર્મચારીઓના રોજગારના નુકસાન તરફ દોરી જશે અને નાના પાયાના ઉદ્યોગોને પ્રોત્સાહન આપવા અંગે કેન્દ્રીય સરકારના ઘોષિત હેતુને પ્રતિકૂળ રહેશે.

૧૩૧. કોલસો પોતે જ એક કેન્દ્રીય ક્ષેત્ર તરીકે ગણવામાં આવે છે. ઔદ્યોગિક (વિકાસ અને નિયમન) અધિનિયમ, ૧૯૫૧ ની જોગવાઈઓ અનુસાર, સંસદ કેન્દ્ર સરકારને એવા પગલાં લેવા આવશ્યક બનાવે છે કે જેથી એસ.એસ.આઈ. એકમો પોતાની કાર્યક્ષમતા અને શક્તિ જાળવી રાખી શકે, જેથી તેઓ નીચેના

બાબતોમાં અસરકારક બની શકે: (૧) દેશની ઔદ્યોગિક અર્થવ્યવસ્થાને સુસંગત રીતે પ્રોત્સાહિત કરવામાં અને રોજગારીની સમસ્યા હળવી કરવામાં; (૨) સમુદાયના દ્રવ્યસંપત્તિના માલિકી હક અને નિયંત્રણને એવી રીતે સુનિશ્ચિત કરવામાં કે તે સર્વસામાન્ય હિતની પૂર્તિ માટે વિતરિત થાય.

૧૩૨. ઈ-હરાજનો પ્રભાવ કોલસાના ભાવ પર તેમજ ગેર-મુખ્ય ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓને તેની ઉપલબ્ધિ પર બંને રીતે પડે છે. તેમની ઉપલબ્ધિ ઉપભોક્તાઓની સફળ બોલીઓ પર નિર્ભર રહેશે. તે એક નિશ્ચિત હેતુસર, એટલે કે, તેને ગેર-મુખ્ય ક્ષેત્ર અને વેપારીઓ સુધી મર્યાદિત રાખવા માટે અમલમાં મુકવામાં આવી હતી. તેમાંથી મોટા પ્રમાણમાં વિચલન કરવામાં આવ્યું છે. હજી પણ મુખ્ય ક્ષેત્રો ઈ-હરાજમાં ભાગ લઈ રહ્યા છે, પરંતુ આ બાબતમાં કોઈ પગલું લેવામાં આવ્યું નથી.

૧૩૩. તેમ છતાં, કેન્દ્ર સરકારએ તાજેતરમાં સંલગ્ન ઉપભોક્તાઓને કોલસાની ઉપલબ્ધતા સુનિશ્ચિત કરી છે, પરંતુ તેમને સરેરાશ ભારિત ભાવ ચૂકવવો પડે છે.

૧૩૪. તા. ૦૮.૦૪.૨૦૦૫ના તેના પત્ર દ્વારા, કેન્દ્રીય સરકારે કોલ ઇન્ડિયા લિમિટેડના અધ્યક્ષને જાણ કરી હતી કે ગેર-મુખ્ય ક્ષેત્રના જોડાયેલા ઉપભોક્તાઓને કોલસાનો પુરવઠો એમ.પી.ક્યૂ.ના આધારે ચાલુ રાખવામાં આવશે. તેમ છતાં, આવા પુરવઠા માટેની કિંમત સરેરાશ ઈ-હરાજના આધારે ગણવામાં આવવાની છે, એમ જણાવતાં :

એમપીક્યુના આધાર પર બિન-કોર લિંકડ ઉપભોક્તાને પુરવઠો કરાયેલ કોલસાનો પુરવઠો ચાલુ રહેશે. તેમ છતાં, આવા પુરવઠા માટેની કિંમત તે

મહિનામાં સરેરાશ ઈ-હરાજી દરના આધાર પર ગણવામાં આવશે. એનસીસીપી દ્વારા નાના ઉપભોક્તાઓને કોલસાના વીસ લાખ ટનના વેચાણને પણ ચાલુ રાખવામાં આવશે. તેમ છતાં, ઉપર જણાવ્યા મુજબ, એનસીસીપીને કોલસાના પુરવઠા માટેની કિંમત પણ ઈ-હરાજીના ભાવોના આધાર પર નિયંત્રિત કરવામાં આવશે.

૧૩૫. આ તબક્કે, ભારત સંઘ તરફથી રજૂ કરવામાં આવેલ ઈ-હરાજીના કથિત લાભોનો અમે ઉલ્લેખ કરી શકીએ છીએ.

૧) ઈ-હરાજીની પદ્ધતિ સરળ, સહેલાઈથી સુલભ, પારદર્શક છે તથા તમામ કોલસા ગ્રાહકો/અભિપ્રેત ખરીદદારોને સમાન તક પણ પ્રદાન કરે છે.

૨) ભારતનો કોઈપણ નાગરિક દેશના કોઈપણ ભાગમાંથી પોતાના ઘર/કાર્યાલયમાં બેસીને ઈ-હરાજી દ્વારા કોલસાની ખરીદીમાં ભાગ લઈ શકે છે અને કોલસો ખરીદી શકે છે.

૩) બોલીદારે લાઈસન્સ/ક્વોટા/પ્રાયોજન/લિન્કેજ વગેરે મેળવવા જેવી કોઈપણ ઔપચારિકતાઓ પૂર્ણ કરવાની આવશ્યકતા નથી અને તેવી કોઈપણ ઔપચારિકતાઓ પૂર્ણ કરવી તેની પાસેથી અપેક્ષિત નથી.

૪) વીજળી/કમ્પ્યુટર વિના ભારતના દૂરસ્થ વિસ્તારમાં આવેલ ખરીદદાર પણ નજીકના ગામ/શહેરમાં સાયબર કેફે સુધી પહોંચવા માટે સ્વતંત્ર છે અને ઓએસએસ હેઠળ અગાઉ જેમ કોલસા કંપની/કોલફીલ્ડ ખાતે આવવાની જરૂરિયાત વિના ઈ-હરાજીમાં ભાગ લઈ શકે છે

૫) એક બોલીદારને માંગ અને પુરવઠાના આધારે તેના દ્વારા નિર્ધારિત કરવામાં આવેલી કિંમતે કોલસાનો સ્ત્રોત/ગુણવત્તા/જથ્થો પસંદ કરવાની અને ખરીદવાની સ્વતંત્રતા છે.

૬) કોલસો ખરીદવા માટે ખરીદદારે દલાલો/મધ્યસ્થીઓ પર નિર્ભર રહેવાની જરૂર નથી અને તે ઇ-હરાજી દ્વારા સીધી ખરીદી કરી શકે છે. આથી કાળાબજારીની શક્યતાઓ, જો સંપૂર્ણપણે નાબૂદ ન પણ થાય, તો પણ ઘટશે.

૭) ખરીદદાર વચોટિયાના કમિશન તથા અન્ય આનુષંગિક ખર્ચાઓમાં બચત કરે છે.

૮) આકસ્મિક લાભ કોયલા કંપની દ્વારા પણ વધેલાં વળતરના સ્વરૂપે વહેંચવામાં આવે છે, અર્થાત્ મધ્યવર્તીના હિસ્સાને કોયલા કંપનીઓ તરફ વાળવાથી.

૯) નાનાં ઉપભોક્તાઓ માટે મોટી સંખ્યામાં વેચાણ-કેન્દ્રો ઉપલબ્ધ છે, જેના કારણે તેઓ અગાઉની યોજનાઓમાં જેવી સ્થિતિ હતી તેવી મર્યાદિત વેચાણ-કેન્દ્રો/કોલસા કંપનીઓને બદલે કોઈપણ કંપનીઓ/સ્ત્રોતોમાંથી પોતાના કોલસાના પુરવઠાનો ઉપાડ કરી શકે છે.

૧૦) હરાજીમાં વેચાણ દૂરસ્ત વિસ્તારોમાં પણ યોજવામાં આવે છે, તેથી તે અસામાજિક તત્વોની કોઈપણ છેડછાડ/પ્રભાવને આધીન રહેતું નથી.

૧૧) આ પ્રણાલી એવા તમામ વર્ગના ખરીદદારોને, કોઈ વર્ગીકરણ વિના, સત્તાવાર પુરવઠા માર્ગની જોગવાઈ કરે છે, જે અન્યથા ગોણ બજાર (કાળાબજાર) પર નિર્ભર હતા

૧૨) જૂની પદ્ધતિ હેઠળનું પ્રીમિયમ અનૈતિક તત્વો દ્વારા હસ્તગત કરવામાં આવતું હતું, તે બાબત પર નિયંત્રણ મૂકાયું/મર્યાદિત કરવામાં આવ્યું.

૧૩) એસ.એસ.આઈ. એકમો સહિત બિન-મૂળ ક્ષેત્ર હેઠળ કોલસાના કોઈપણ ખરીદદારને સૂચિત કિંમત કરતાં થોડું વધુ ચુકવીને આ તકનો લાભ મેળવવો શક્ય છે. ઈ-હરાજની પ્રણાલીનો હેતુ ઊંચી કિંમત મેળવવાનો નથી, પરંતુ બિન-મૂળ ક્ષેત્રના ખરીદદારો વચ્ચે સમાન તક ઊભી કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

૧૩૬. જોકે, અમે નોંધ લઈ શકીએ છીએ કે ભારત સંઘ અથવા કોલસા કંપનીઓનો ઉક્ત દાવો ન્યાયસંગત નથી. કેન્દ્ર સરકારનો ઉપરોક્ત દાવો ગ્રાહકો દ્વારા એ કહીને ખંડિત કરવામાં આવ્યો છે કે ભારત સંઘે આપેલા આંકડા ભ્રામક છે. તમામ સહાયક કંપનીઓની કિંમતોની શ્રેણી, સહાયક-કંપનીવાર આંકડા લેવાના બદલે, સંકલિત રીતે લેવામાં આવી છે. વિદ્યુત, સ્ટીલ, લોખંડ અને રાસાયણિક વગેરે જેવા મુખ્ય ક્ષેત્રોના ગ્રાહકો ગ્રાસિમ, હિન્ડાલ્કો, જિંદાલ અને હલ્દિયા સ્ટીલ જેવી મોટી કંપનીઓ છે, જે ઈ-હરાજમાં ભાગ લઈ રહી છે, જેના પરિણામે એસ.એસ.આઈ. એકમોના ખર્ચે કોલસાની કિંમત ઊંચી ઉછળી ગઈ છે. તેથી, મુખ્ય તથા અમુખ્ય ક્ષેત્રોના લિંક થયેલા ગ્રાહકો પણ તેમાં ભાગ લઈ રહ્યા છે. કોલસા મંત્રાલયના તા. ૦૮.૦૪.૨૦૦૫ના પત્ર પરથી સ્પષ્ટ થાય છે તેમ, ઈ-હરાજમાં મુખ્ય ક્ષેત્રની ભાગીદારી તેની પોતાની જ નીતિને ધ્વસ્ત કરનાર છે

અને તેથી, એસ.એસ.આઈ. એકમોના અસ્તિત્વનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો હોય ત્યારે, તેને નફાખોરીના આધાર પર ન્યાયસંગત ઠરાવી શકાય નહીં.

૧૩૭. જોકે કંપનીઓ દ્વારા એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે કે તેમાં વધુ ને વધુ વ્યક્તિઓ ભાગ લઈ રહી છે, તેમ છતાં ૧૬૦૦૦ ગ્રાહકોમાંથી ૧૨૦૦૦એ ભાગ લીધો છે તે વાત અમારે માટે સ્વીકારવી મુશ્કેલ છે; કારણ કે ઈ-હરાજીઓ વધુ વારંવાર યોજાતી હોવાથી, એ જ વ્યક્તિઓ વારંવાર તેમાં ભાગ લેતી હોય તેવી શક્યતા નકારી શકાય તેમ નથી.

૧૩૮. ભારત સંઘનો આ અભિપ્રાય સમજવો મુશ્કેલ છે કે ઈ-હરાજીનો આશરો વધુને વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા લેવામાં આવી રહ્યો છે અને, જો એવું હોય, તો ઈ-હરાજી દ્વારા કોયલાના ભાવમાં ઘટાડો શા માટે થયો તે માટે કોઈ કારણ ન હતું.

૧૩૯. અમારી સમક્ષ એક ચાર્ટ એ દર્શાવવાના હેતુથી દાખલ કરવામાં આવ્યો છે કે ઈ-હરાજીની યોજના અમલમાં આવ્યા બાદ અનેક કોક ઓપનને કોલસાનો પુરવઠો ઘટ્યો છે, જેના પરિણામે તેમની અંતિમ ઉત્પાદન ક્ષમતા પર અસર પડી છે. એવી આશંકાઓ વ્યક્ત કરવામાં આવી છે કે અંતે ઘણી એકમોને બંધ કરવી પડી શકે. અમારું માનવું છે કે કોલસા કંપનીઓએ એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે આવી પરિસ્થિતિ ટાળી શકાય.

૧૪૦. જોકે, તેમાં કોઈ વિવાદ નથી કે હરાજીની કિંમત ઓનલાઈન હોવાને કારણે, કોઈ અન્ય બોલીદારને બોલીદારે રજૂ કરેલી બોલીની સામગ્રીની જાણ થતી નથી. કોઈ પણ બોલીદારને ઈ-હરાજી સંબંધિત નોંધો સુધી એવી પહોંચ નહીં હોય કે જેથી કોણ સર્વોચ્ચ બોલીદાર છે અથવા સર્વોચ્ચ બોલીની કિંમત શું

છે તે નિશ્ચિત કરી શકાય; અથવા કોઈ પણ બોલીદારને કોલસાના નિર્ધારિત ગ્રેડ સામે બોલીદારો દ્વારા રજૂ કરાયેલી વિવિધ બોલીઓ અંગે એવી જાણકારી અથવા પહોંચ નહીં હોય કે જેથી તે નિર્ધારિત ગ્રેડના કોલસાની સરેરાશ ઈ-હરાજી કિંમત નિર્ધારિત કરી શકે. માત્ર એમ.એસ.ટી.સી. અને એમ.જે.સી.પી.એલ. તથા ઈ-હરાજી ચલાવતી કંપનીઓને જ બોલીદારો દ્વારા રજૂ કરાયેલી બોલીઓની વિગતો સુધી પહોંચ હશે. કોઈ પાત્રતા માપદંડ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા નથી, તેથી વેપારીઓ સહિત કોઈપણ વ્યક્તિ ઈ-હરાજીમાં ભાગ લઈ શકે છે અને બોલી મૂકી શકે છે. જણાવાયેલ યોજનાના નિયમો મુજબ, બોલીદારને કોલસાના વેચાણ/ફાળવણી માટે સર્વોચ્ચ કિંમત અને સર્વોચ્ચ જથ્થો જ એકમાત્ર પરિબળો છે; કારણ કે ઈ-હરાજીના પરિણામે વેપારીઓ કોલસાનો મોટો જથ્થો ખરીદી લે છે. પરિણામે, હાર્ડ કોક અને સ્મોકલેસ કોલસાના ઉત્પાદકો તેમજ અન્ય નાના એકમોને વેપારીઓ પાસેથી અતિશય ઊંચા દરે કોલસો ખરીદવો પડે છે. તેથી, ઈ-હરાજીના બોલીદારને કોલસાની ફાળવણી કરવાની પદ્ધતિ અસમાનતાપૂર્ણ, અતાર્કિક અને આકસ્મિક છે.

૧૪૧. આ તબક્કે કોલસાની ફાળવણી માટે અપનાવવામાં આવેલી પદ્ધતિશાસ્ત્રની પણ અમારી દ્વારા નોંધ લેવામાં આવી શકે છે :

ફાળવણી નીચેના આધાર પર ઈ-વેચાણ સોફ્ટવેર દ્વારા કરવામાં આવે છે:

ક. સર્વોચ્ચ બોલી કિંમતે પ્રથમ પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે.

બી. જો બે કે તેથી વધુ પક્ષકારોએ સમાન કિંમત માટે બોલી મૂકી હોય, તો ફાળવણી માટે પ્રાથમિકતા તે પક્ષકારને આપવામાં આવશે જેણે વધુ માત્રા માટે બોલી મૂકી હોય.

ગ. જો બે અથવા તેથી વધુ પક્ષકારોએ સમાન ભાવ અને જથ્થા માટે બોલી મૂકી હોય, તો જે પક્ષકારે પહેલાં બોલી મૂકી હોય તેને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવે છે.

૧૪૨. કારણ કે ચોક્કસ ગ્રેડ અલગ-અલગ બોલીદાતાઓને જુદી-જુદી કિંમતે ફાળવવામાં આવે છે/વેચવામાં આવે છે, ઈ-હરાજી અંતે બજારમાં કોલસાના ચોક્કસ ગ્રેડનું વેચાણ ફેરફારશીલ કિંમતો પર થવા તરફ દોરી જાય છે.

૧૪૩. ભારત સરકારના કાર્યાલય સ્મારકમાં લિન્કડ ઉપભોક્તાઓને સરેરાશ ઈ-હરાજી દરે કોલસાનું વેચાણ કરવાની ખાતરી આપવામાં આવી હોવા છતાં, લિન્કડ ઉપભોક્તાઓને વેચાણ સરેરાશ બોલી કિંમતના બદલે સર્વોચ્ચ બોલી કિંમતે કરવામાં આવી રહ્યું છે.

૧૪૪. એ સ્વીકારવામાં આવે છે કે કોલસા એક દુર્લભ જથ્થાવસ્તુ છે અને સરકારની કંપનીઓ તેની માંગ મુજબ, જે અત્યંત વિશાળ હોઈ શકે છે, કોલસાનો પુરવઠો કરવાની સ્થિતિમાં નથી, છતાં પણ એ હકીકત છે કે કોલસાની નિશ્ચિત સ્તરની આયાતને પણ અનુમતિ આપવામાં આવી છે.

૧૪૫. જોકે, પોતપોતાના સ્વરૂપે ઈ-હરાજીના લાભો અથવા તેની ગેરલાભિતાઓ નિર્ણાયક બની શકે તેમ નથી, કારણ કે આ અદાલત તેનો બંધારણીય માન્યતાનો પ્રશ્ન વિચારાધીન રાખે છે. એ ન તો નકારવામાં આવ્યું છે

કે ન તો વિવાદિત બનાવવામાં આવ્યું છે કે ઈ-હરાજના કારણે કોલસાનો ભાવ નિશ્ચિત થતો નથી. ભાવનિર્ધારણનો અભિપ્રાય એવો છે કે જે કોઈ વ્યક્તિઓને તે માલની જરૂરિયાત હોય તેઓએ તેના આધાર અથવા માપદંડ જાણી શકવા જોઈએ. જો ભાવ નિશ્ચિત કરવામાં આવે, તો તેઓ પોતાની વ્યવસાયિક નીતિ એવી રીતે ઘડી શકશે કે જેથી સ્પર્ધાના બજારમાં તેમને સમાન અવસર ઉપલબ્ધ રહે અને એવી સ્પર્ધા માત્ર તેવા વ્યક્તિઓ વચ્ચે જ ન હોય જેઓના અંતિમ પ્રકલ્પો સમાન હોય અથવા અન્ય રીતે કોલસા પર આધારિત હોય, પરંતુ તેવા લોકો વચ્ચે પણ હોય જેઓ અન્ય એવા ઉત્પાદનો ઉત્પન્ન કરે છે જે સંપૂર્ણપણે કોલસા પર આધારિત નથી. કોલસાના ભાવમાં પરિવર્તનશીલતા એવા તમામ લોકોને અસર કરશે જેઓને કોલસાપર નિર્ભર રહેવું પડે છે; ઉદાહરણરૂપે, આપણે નોંધ લઈ શકીએ કે હાર્ડ કોકને સ્ટીલની ઉત્પાદન પ્રક્રિયામાં અગત્યનું માનવામાં આવે છે. જો કોલસાનો ભાવ નિશ્ચિત ન હોય, તો હાર્ડ કોકનો ભાવ નિશ્ચિત થઈ શકશે નહીં, જેના પરિણામે સ્ટીલ અથવા ધૂમ્રરહિત કોલસાના ભાવમાં અનિશ્ચિતતા ઊભી થઈ શકે છે, જે ઘરગથ્થુ ઉપયોગ માટે તેમજ નાના હોટલો ખાતે ઉપયોગ માટે અને/અથવા ગ્રામિણ વિસ્તારોમાં ઉપયોગ માટે નાના ગ્રાહકોની જરૂરિયાતો પૂરી કરે છે. તેથી, કોલસાનો ભાવ જાહેર કરવામાં આવે તે આવશ્યક હતું. કોલસા કંપનીઓનો દાવો એવો છે કે એલ.પી.જી.ની ઉપલબ્ધિને ધ્યાનમાં લેતા, ધૂમ્રરહિત કોલસાનો હવે ઉપયોગ થતો રહ્યો નથી. પ્રથમ દ્રષ્ટિએ, ઉક્ત દલીલ અસ્વીકાર્ય છે.

૧૪૬. વધુમાં, એલપીજીના ભાવનું નિર્ધારણ પણ અન્ય દેશોમાં તેલ ઉત્પાદનોના ભાવના નિર્ધારણ પર નિર્ભર રહે છે. સામાન્ય જનતાને થનારી અસરને ધ્યાનમાં રાખીને, કેન્દ્ર સરકાર તેનાં ભાવનું નિર્ધારણ કરતા પહેલાં સર્વ પ્રકારની સાવચેતીઓ રાખે છે, તે સર્વવિદિત છે. કેન્દ્ર સરકારે ક્યારેય એલપીજીના ભાવમાં અતિશય વધારો કર્યો નથી.

૧૪૭. કોલસાના ભાવ નક્કી કરવાની પદ્ધતિ અંગે, તે સ્થિર હોય કે ચલ, નીતિગત નિર્ણય અપનાવતા સમયે કોલસા કંપનીઓ માટે આ બાબતના સામાજિક અને આર્થિક પાસાઓને ધ્યાનમાં રાખવું બંધનકારક હતું. તેઓ એવું કોઈ પગલું લઈ શકતાં ન હતા જે સંવિધાનિક લક્ષ્યને નિષ્ફળ બનાવે. મહાબીર ઓટો સ્ટોર્સ અને અન્ય વિ. ઇન્ડિયન ઓઈલ કોર્પોરેશન અને અન્ય, ૧૯૯૦ ૩ એસ.સી.સી. ૭૫૨ જુઓ.

૧૪૮. વીજળી (પુરવઠા) અધિનિયમ, ૧૯૪૮ ની કલમ ૪૯ ની જોગવાઈઓના અનુસંધાનમાં વિદ્યુત ઊર્જાના પુરવઠા માટે દરનિર્ધારણ કરવામાં આવે ત્યારે પણ, માત્ર ચુકિતસંગત નફાનો જ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે અને અતિનફાખોરીનો નહીં. જુઓ એસ.એન. ગોવિંદા પ્રભુ (ઉપરોક્ત) અને ઓએનજીસી (ઉપરોક્ત).

૧૪૯. ઉપરોક્ત કેસોમાં જે રીતે ઠરાવવામાં આવ્યું છે તે મુજબ, કિંમત માત્ર ખર્ચથી જ નક્કી થતી નથી અને તે અનેક જટિલ પરિબલોને ધ્યાનમાં લઈ નક્કી કરવી પડે છે, આ વાત સાચી હોઈ શકે; પરંતુ આ અદાલતનો કોઈપણ નિર્ણય એવો કહેતો નથી કે કિંમતનું કોઈપણ મનસ્વી નિર્ધારણ અને નિર્ધારણની

મનસ્વી પદ્ધતિ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪માં રહેલી યુક્તિયુક્તતાની કસોટી સંતોષી શકે.

૧૫૦. વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે આ અદાલતના સ્ટેટ ઓફ ઓરિસ્સા એન્ડ અધર્સ વિ. હરિ નારાયણ જૈસવાલ એન્ડ અન્ય, ૧૯૭૨ ૨ એસ.સી.સી. ૩૬, માં અપાયેલા નિર્ણય પર દૃઢ નિર્ભરતા મૂકી, જેમાં આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું :

કલમ ૨૨ અને ૨૯ હેઠળ સરકારને પ્રદાન કરાયેલ સત્તાથી પણ અલગ રીતે જોવામાં આવે તો, તા. ૬.૦૧.૧૯૭૧ ના તેના આદેશના ખંડ (૬) હેઠળ સરકારે પોતાના પાસે અનામત રાખેલી સત્તાને કેવી રીતે અસંવિધાનિક ગણાવી શકાય તે અમે સમજવામાં અસક્ષ્મ રહીએ છીએ. કૂવરજી બી. ભરુચા મામલામાં આ અદાલતે જે રીતે ઠરાવ્યું છે તે મુજબ, દારૂના થોક અથવા ચીલ્લા વેચાણનો એકમાત્ર હક વેચવાનો એક મહત્વનો હેતુ આવક ઉપજાવવાનો છે. આબકારી આવક દરેક રાજ્યની આવકનો એક મહત્વનો ભાગ બને છે. સરકાર રાજ્યની નાણાકીય વ્યવસ્થાની સંરક્ષક છે. રાજ્યના નાણાકીય હિતનું સંરક્ષણ કરવાની તેમાંથી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ, વિધાનમંડળે સરકારને તેની આવકમાં કોઈ લીકેજ ન થાય તે જોવાની સત્તા આપી છે. હરાજી વેચાણમાં રજૂ થયેલ કિંમત પૂરતી છે કે નહીં તે નક્કી કરવાનું કાર્ય સરકારનું છે. કોઈ બોલી સ્વીકારતી કે નકારી કાઢતી વખતે, તે માત્ર કાર્યપાલક કાર્ય જ બજાવે છે. તેના તારણની શુદ્ધતા ન્યાયિક પુનર્વિચાર માટે ખુલ્લી નથી. આ કેસોમાં અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) અથવા અનુચ્છેદ ૧૪ ના ભંગનો દાવો કેવી રીતે

ઉદ્ભવી શકે તે અમે સમજવામાં અસક્ષ્મ રહીએ છીએ. કલમ ૨૨ માં નિર્ધારિત વિશિષ્ટ વિશેષાધિકારો વેચવાની સરકારની સત્તાનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો નહોતો. તે પણ વિવાદાસ્પદ નહોતું કે તે વિશેષાધિકારો જાહેર હરાજી દ્વારા વેચી શકાય. શ્રેષ્ઠ શક્ય કિંમત મેળવવા માટે જાહેર હરાજીઓ યોજવામાં આવે છે. એક વાર આ પાસાંઓ માન્ય કરવામાં આવે પછી, જે વિશેષાધિકારોનો માલિક તેને વેચવા આગળ આવ્યો હોય તે, જો તેને રજૂ થયેલ કિંમત અપૂરતી લાગે, તો સર્વોચ્ચ બોલી સ્વીકારવાનો ઇનકાર કરી શકતો નથી એવી દલીલ માટે કોઈ આધાર જણાતો નથી. બોલી સ્વીકારવામાં ન આવે ત્યાં સુધી પૂર્ણ થયેલો કરાર થતો નથી. પૂર્ણ થયેલો કરાર થાય તે પહેલાં, બોલીદારોને પોતાની બોલીઓ પાછી ખેંચવા ખુલ્લું હતું – જુઓ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિરુદ્ધ ભીમસેન વાલૈતી રામ. માત્ર બોલી આપવા માત્રથી બોલીદારોએ કોઈ સ્થાપિત હક પ્રાપ્ત કર્યા નહોતા. સરકાર વેચનાર હતી એ હકીકત, એક વાર આવા વિશેષાધિકારો સાથે વ્યવહાર કરવાનો તેનો એકમાત્ર હક સ્વીકારી લેવામાં આવે પછી, કાનૂની સ્થિતિમાં કોઈ ફેરફાર લાવતી નથી. જો સરકાર આવા વિશેષાધિકારોની એકમાત્ર માલિક હોય, તો અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) અથવા અનુચ્છેદ ૧૪ પર આધાર રાખવો અગત્યહીન બની જાય છે. નાગરિકોને સરકારની માલિકીની સંપત્તિ અથવા અધિકારોમાં વેપાર કરવાનો અથવા ધંધો ચલાવવાનો કોઈ મૂળભૂત હક હોઈ શકતો નથી, તેમજ સરકાર પોતાના મૂલ્યવાન અધિકારો માટે શ્રેષ્ઠ ઉપલબ્ધ કિંમત મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે તો અનુચ્છેદ ૧૪ નો કોઈ ભંગ પણ થતો નથી. વડી અદાલતે એવું માનવામાં સંપૂર્ણપણે ભૂલ કરી હતી કે અધિનિયમની

કલમ ૨૨ અને ૨૯ નો હેતુ આવક ઉપજાવવાનો નહોતો. ફૂવરજી બી. ભરૂચા મામલામાં આ અદાલતે ઠરાવ્યું છે તેમ, આવક ઉપજાવવી આવા ઉપબંધોના મહત્વના હેતુઓમાંનો એક હતો. દેશી દારૂના વેચાણથી પ્રાપ્ત થતી કિંમત આબકારી આવક છે એ હકીકતથી હકના સ્વરૂપમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી. પ્રશ્નમાં રહેલું વેચાણ તો માત્ર આવક ઉપજાવવાનો એક પ્રકાર છે. જો માન્ય માનીએ કે આ પ્રકારના કેસમાં મનસ્વી અથવા માર્ગદર્શનવિહોણી સત્તાનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવી શકે, તો એ ભૂલવું નહીં જોઈએ કે સર્વોચ્ચ બોલી સ્વીકારવાની કે નકારવાની સત્તા રાજ્યની સર્વોચ્ચ સત્તાધિકારી સંસ્થા એટલે કે સરકારને આપવામાં આવી છે, જેણે રાજ્યની નાણાકીય વ્યવસ્થાનું સંરક્ષણ કરવાનું હોય છે. આવી સત્તાને મનસ્વી સત્તા ગણાવી શકાય નહીં. જો આ સત્તાનો ઉપયોગ કોઈ આનુષંગિક હેતુ માટે કરવામાં આવે, તો સત્તાનો એવો ઉપયોગ રદ કરવામાં આવશે. એ પણ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે અહીં અમે પ્રત્યાયોજિત સત્તા સાથે નહીં પરંતુ વિધાનમંડળ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ સત્તા સાથે વ્યવહાર કરી રહ્યા છીએ. વડી અદાલતે ભૂલથી એવું માન્યું કે બોલીદારો વચ્ચે સાઠગાંઠ હતી તે બાબતે અદાલતને સંતોષ આપવાનો બોજ સરકાર પર હતો. વડી અદાલત સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલા આદેશ સામે અપીલમાં બેસી નહોતી. બોલીદારો વચ્ચે સાઠગાંઠ હતી એવો સરકારનો અનુમાન સાચો કે ખોટો હોઈ શકે. પરંતુ, જ્યાં સુધી તે માત્ર બનાવટી હોવાનું સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી, તે ન્યાયિક પુનર્વિચાર માટે ખુલ્લું નહોતું. સરકાર દ્વારા રચાયેલ વાસ્તવિક અભિપ્રાય એ હતો કે પ્રાપ્ત થયેલી કિંમત પૂરતી નહોતી. તે નિષ્કર્ષ સરકારની અપેક્ષાઓના આધારે

લેવામાં આવ્યો હતો. સરકાર દ્વારા પહોંચાડાયેલ નિષ્કર્ષ કોઈના હકોને અસર કરતો નથી. તેથી, અમારા મત મુજબ, વડી અદાલતે બેરિયમ કેમિકલ્સ લિ. વિરુદ્ધ કંપની કાયદા બોર્ડ અને રોહતાસ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. વિરુદ્ધ એસ.ટી. અગ્રવાલ મામલાઓમાં આ અદાલતના નિર્ણયના અનુપાતનો ખોટો ઉપયોગ કર્યો હતો.

૧૫૧. નાગરિકોને સરકારની માલિકીની કોઈ વસ્તુમાં વેપાર અથવા ધંધો ચલાવવાનો કોઈ મૂળભૂત અધિકાર ન હોઈ શકે. પરંતુ તેમાં, અદાલત દારૂ અંગે સંબંધિત હતી, જેને વેપારની પરિધિની બહારની વસ્તુ માનવામાં આવતી હતી.

૧૫૨. જોકે, અમે નોંધ કરી શકીએ કે આ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ મધ્ય પ્રદેશ વિ. નંદલાલ જૈસવાલ, ૧૯૮૬ ૪ એસ.સી.સી. ૫૬૬ તેમજ ખોડે ડિસ્ટિલરીઝ લિમિટેડ અને અન્યો વિ. સ્ટેટ ઓફ કર્ણાટક અને અન્યો, ૧૯૯૫ ૧ એસ.સી.સી. ૫૭૪ માં સ્પષ્ટ રીતે ઠરાવ્યું છે કે દારૂના વેપારના સંબંધમાં પણ, અનુચ્છેદ ૧૪ લાગુ પડશે.

૧૫૩. રમણા દયારામ શેટ્ટી વિ./સ. ઇન્ટરનેશનલ એરપોર્ટ ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, ૧૯૭૯ ૩ એસ.સી.સી. ૪૮૯ માં, આ અદાલતે આ રીતે ઠરાવ્યું હતું :

શાસનની લોકશાહી પદ્ધતિ એવી લેવડદેવડોમાં સમાનતા તથા મનસ્વીપણું અને ભેદભાવનો અભાવ માંગે છે. . . સરકારની પ્રવૃત્તિઓમાં જાહેર તત્વ રહેલું હોય છે અને તેથી તેમાં ન્યાયસંગતતા અને સમાનતા હોવી જોઈએ. રાજ્યને કોઈપણ વ્યક્તિ સાથે કોઈ કરારમાં પ્રવેશવાની ફરજ નથી, પરંતુ જો તે આવું કરે, તો તે ભેદભાવ વિના અને અન્યાયી પ્રક્રિયા વિના, ન્યાયસંગત રીતે જ કરવું જોઈએ".

આ સિદ્ધાંત જાહેર જનતા સાથે સરકાર દ્વારા થતી તમામ લેવડદેવડના કિસ્સાઓમાં, જ્યાં સંરક્ષણ મેળવવા માંગાતો હિત વિશેષાધિકારરૂપ હોય, ત્યાં સમાન રીતે લાગુ પડશે. તેથી, આ જ કાયદો માનવો જોઈએ કે જ્યાં સરકાર જાહેર જનતા સાથે વ્યવહાર કરતી હોય, ભલે તે નોકરીઓ આપવાના સ્વરૂપે હોય કે કરારોમાં પ્રવેશવાના સ્વરૂપે હોય કે ક્વોટા અથવા પરવાના જારી કરવાની બાબત હોય કે અન્ય પ્રકારની અનુગ્રહસ્વરૂપ સવલતો આપવાની બાબત હોય, ત્યાં સરકાર પોતાની મનગમતી ઈચ્છા મુજબ મનસ્વી રીતે વર્તી શકતી નથી અને ખાનગી વ્યક્તિની જેમ પોતાની પસંદગીની કોઈપણ વ્યક્તિ સાથે વ્યવહાર કરી શકતી નથી, પરંતુ તેની કાર્યવાહી એવા ધોરણો અથવા માપદંડો અનુસાર હોવી જોઈએ, જે મનસ્વી, અતાર્કિક અથવા અસંગત ન હોય

૧૫૪. વધુમાં, આ કેસ કસ્તુરી લાલ લક્ષ્મી રેડ્ડી, તેના ભાગીદાર શ્રી કસ્તુરી લાલ દ્વારા પ્રતિનિધિત, વોર્ડ નં. ૪, પેલેસ બાર, પૂંચ, જમ્મુ અને અન્ય વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય અને અન્ય, ૧૯૮૦ ૪ એસ.સી.સી. ૧, જે મામલા પર ફરીથી વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે એવો આધાર રાખ્યો હતો કે સરકાર એવી રીતે વર્તી શકતી નથી કે જેથી કોઈ એક પક્ષને લાભ થાય, તેવા કેસ જેવો નથી; પરંતુ જ્યારે રાજ્ય એક ઈજારેદાર તરીકે આવશ્યક ચીજવસ્તુ સાથે વ્યવહાર કરતું હોય ત્યારે ઉક્ત નિર્ણય લાગુ પડતો નથી.

૧૫૫. એક ઈજારાશાહી સાહસનો હેતુ પ્રજાના તમામ વર્ગોની જરૂરિયાતો પૂર્ણ કરવાનો હોય છે. જ્યાં મૂળ ક્ષેત્રની માંગને અગ્રતા આપવી આવશ્યક છે, ત્યાં કેન્દ્ર સરકાર તેમજ ૧૯૪૫ના આદેશના અર્થમાં કોલ નિયંત્રકે પણ ધૂમ્પરહિત

કોલસો ઉત્પન્ન કરતી ઉદ્યોગોને કેટલીક પ્રાથમિકતા આપવાની વિચારણા કરી હતી. ધૂમ્રરહિત કોલસાના ઉત્પાદકોએ કેન્દ્રીય ઇંધણ સંશોધન સંસ્થા, જે વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક સંશોધન પરિષદની એક એકમ છે, તેમજ કોલ માઇનિંગ એન્ડ પ્લાનિંગ ડેવલપમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા, જે કોલ ઇન્ડિયા લિ.ની એક અનુગામી કંપની છે, દ્વારા વિકસાવવામાં આવેલી નવી તકનીકના આવિષ્કારના આધારે તેનું ઉત્પાદન શરૂ કર્યું.

૧૫૬. અમે અગાઉ અહીં નોંધ્યું છે કે જ્યારે કોલસા કંપનીઓએ પોતે જ ઘરેલુ ગ્રાહકો માટે કોકનું ઉત્પાદન કર્યું હતું, ત્યારે તેનાથી આરોગ્ય માટે જોખમો ઊભા થતા હતા. તેઓ સોફ્ટ કોકના ઉત્પાદનનું કાર્ય બહાર સોંપવા ઇચ્છતા હતા; જેના માટે તેમણે બિહાર અને પશ્ચિમ બંગાળની સરકારોને કોલસાનો પુરવઠો સુનિશ્ચિત કરવાની ખાતરી સાથે ધૂમ્રરહિત કોલસા એકમોની સ્થાપનાને પ્રોત્સાહન આપવા જણાવ્યું હતું. તેથી, આવી લિંકેજ પ્રણાલી વિકસાવવામાં આવી છે, જેના હેઠળ ગ્રાહકોને નિર્દિષ્ટ ખાણો સાથે જોડવામાં આવે છે, જ્યાંથી તેઓને દર મહિને નિર્ધારિત માત્રામાં અને નિર્ધારિત ગ્રેડનો કોલસો મળતો હતો.

૧૫૭. ખાસ કરીને, કોક ઓવન એકમોને ગેર-મૂળ ક્ષેત્રના ડબ્લ્યુ-૨, ડબ્લ્યુ-૩ અને ડબ્લ્યુ-૪ માં જોડાણ આપવામાં આવેલ છે. ઈ-હરાજનો આશરો લેવાયો હોવા છતાં જોડાણ પ્રણાલીની મહત્વતા ત્યારબાદ ભારત સરકારે તેની તારીખ ૧૯.૦૪.૨૦૦૫ની ચિઝીમાંથી સ્પષ્ટ થાય તે રીતે માન્ય કરી છે. જ્યારે હાર્ડ કોકના ઉત્પાદકોને કોકિંગ કોલસાની જરૂર પડશે, ત્યારે અન્યને માત્ર નોન-કોકિંગ કોલસાની જ જરૂર પડશે.

૧૫૮. કોલસાની નિશ્ચિત કિંમત હોવાની આવશ્યકતાને એમ.એમ.આર.ડી. અધિનિયમ, ૧૯૫૭ ની કલમ ૮ ની ઉપકલમ (૩) દ્વારા આધાર મળે છે, જેમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે રોયલ્ટીનો દર ત્રણ વર્ષના ગાળામાં સુધારવામાં આવશે નહીં. અનુસારે તે ત્રણ વર્ષનો ગાળો બદલીને ચાર વર્ષનો ગાળો કરવામાં આવ્યો છે. તે પહેલાં તેના માટે પાંચ વર્ષનો ગાળો નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો હતો. કેન્દ્રીય સરકારે પણ ૧૩.૧૦.૨૦૦૧ ના રોજ યોજાયેલી બેઠકમાં કોલસાની નિશ્ચિત કિંમત હોવાની આવશ્યકતા પર ભાર મૂક્યો હતો અને એ હકીકતની નોંધ લીધી હતી કે કિંમતવધારો નાના પાયાના ઉદ્યોગોને અતિશય મુશ્કેલી ઊભી કરી શકે, જે તેમના વિકાસને અસર પહોંચાડી શકે; અને તે દૃષ્ટિએ, એવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો કે નોન-કોર ક્ષેત્ર માટે ભાવવધારો એક વર્ષના ગાળામાં એકથી વધુ વખત કરવામાં ન આવે.

૧૫૯. આવા પ્રશ્નનો વિચાર કરતી વખતે અદાલત આ હકીકતને પણ નજરઅંદાજ કરી શકતી નથી કે આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ, ૧૯૫૫ સિવાય, ભારતના બંધારણની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૫૪ તેમજ યાદી ૧ ની પ્રવેશ ૫૨ મુજબ કોલસાનો સંપૂર્ણ નિયંત્રણ અને વિનિયમન કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા પોતાના હાથમાં લેવામાં આવ્યો છે. આવી સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં સંસદે ઔદ્યોગિક (વિકાસ અને વિનિયમન) અધિનિયમ, ૧૯૫૧ તથા ખાણો અને ખનિજો (વિનિયમન અને વિકાસ) અધિનિયમ, ૧૯૫૭ ઘડ્યા હતા. તેથી, સ્વયંમાં સતત બદલાતો ભાવ, ઉક્ત અધિનિયમ હેઠળ ઘોષિત નીતિઓના વિરુદ્ધ હોવાને કારણે, અયોગ્ય અને અન્યાયી હોવાનું જણાય છે.

૧૬૦. અમે એવો સૂચન કરતા નથી કે લિંકેજ પ્રણાલીનો કદી અંત લાવવામાં આવી શકે નહીં, પરંતુ લિંકેજ પ્રણાલી જાળવી રાખતાં હોવા છતાં, તેમાંથી મળતા લાભથી તેમને પરોક્ષ રીતે કેવી રીતે વંચિત કરી શકાય; અને તેમની સાથે અન્ય વેપારીઓ સમાન રીતે કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ, તે સમજણમાં આવતું નથી. વેપારીઓને નિર્વિવાદ રીતે કોલસાની જરૂર પડશે, પરંતુ પોતાના સ્વખપત માટે નહીં. તેઓ કોઈપણ કિંમતે કોલસો ખરીદે તો તે જ કોલસો વધુ કિંમતે વેચશે. કોલસાની કિંમતમાં આવતી અસ્થિરતાનો તેમને નિશ્ચિતપણે વિચાર રહેશે, કારણ કે તેમના અંતિમ ઉત્પાદનોની કિંમતનો તે સાથે સંબંધ રહેશે. વધુમાં, જો વેપારીઓ કોલસો મેળવવા માટે વધુ કિંમત ચૂકવે, તો સામાન્ય ગ્રાહકોને વધુ ચૂકવવું પડશે. તેથી, જેઓ લિંક થયેલા ગ્રાહકો છે અથવા જેઓ નાના વેપારીઓ છે, તેઓ અલગ સ્થિતિમાં આવે છે. જે વેપારીઓ પાસે ખરીદી કરવાની ક્ષમતા નથી, એવા વેપારીઓને નફા માટે માત્ર વેચાણ કરવું બજારની પરિસ્થિતિઓ દ્વારા મર્યાદિત અથવા નિયંત્રિત થતું નથી, જ્યારે લિંક થયેલા બિન-મૂળ ક્ષેત્ર માટે એવું છે. વેપારીઓ પોતે જ બજારની પરિસ્થિતિઓ ઊભી કરે છે અને તેને નિયંત્રિત કરે છે.

૧૬૧. મોહદ. ઉસ્માન વિ./એસ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૧ એસ.સી. ૧૮૦૧ માં, આ અદાલતે આ મુજબ ઠરાવ્યું હતું :

કાયદાનો આ પ્રસ્તાવ કે સમાનતાનો સિદ્ધાંત માત્ર ત્યારે જ આકર્ષિત થતો નથી જ્યારે સમાનોને અસમાન તરીકે વર્તવામાં આવે, પરંતુ ત્યારે પણ જ્યારે અસમાનોને સમાન તરીકે વર્તવામાં આવે, અને કલમ ૧૪નો ભંગ ત્યારે પણ

થાય છે જ્યારે જ્યાં કોઈ ભિન્નતા ન હોય ત્યાં ભિન્નતા માનવામાં આવે તથા જ્યાં ભિન્નતા હોય ત્યાં કોઈ ભિન્નતા ન કરવામાં આવે, તે નિર્વિવાદ છે. પરંતુ સમાનતાનો નિયમ ભેદભાવ ટાળી ન્યાયની પ્રગતિ કરવા માટે અભિપ્રેત છે.

મોટર જનરલ ટ્રેડર્સ વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય, ૧૯૮૪ ૧ એસીસી ૨૨૨, ઈન્ડ્રા સાહી-૨ વિ. ભારત સંઘ, ૨૦૦૦ ૧ એસીસી ૧૬૮, ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વિ. જોહરી મલ, ૨૦૦૪ ૪ એસીસી ૭૧૪ અને ઈ.વી. ચિન્નૈયા વગેરે વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય વગેરે, ૨૦૦૫ ૧ એસીસી ૩૯૪.

૧૬૨. બિજોય કુમાર પોદ્ધારના કેસમાં સિવિલ અપીલ નં. ૫૫૪૭ ઓફ ૨૦૦૪ માં કોલ કંપનીઓએ પોતે જ આ ભેદરેખાને ઉજાગર કરી હતી. તેમ છતાં, અમે ઉક્ત મુદ્દાનો અલગથી વિચાર કરવાની જરૂર માનતા નથી, કારણ કે ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રશ્નો અન્ય મુદ્દાઓ સાથે પરસ્પર સંબંધિત છે. આ તબક્કે અમે એટલું નોંધીએ કે જોડાયેલા ક્ષેત્રને કોલનો પુરવઠો જાળવી રાખવાની આવશ્યકતા કોલ કંપનીઓએ પોતે જ આ અદાલત સમક્ષ દાખલ કરેલી તેમની વિશેષ અનુમતિ અરજીઓમાં ઉજાગર કરી હતી.

૧૬૩. એ સાચું હોઈ શકે છે કે સંલગ્ન ઉપભોક્તાઓને કોલસા મેળવવાની બે તકો મળે છે; એકવાર ઈ-હરાજી દ્વારા અને ફરી એકવાર સરેરાશ ભારિત કિંમત ચૂકવીને; પરંતુ એમ.પી.ક્યુ.ની સંકલ્પનાને ધ્યાનમાં લેતાં, તેમને તેમની માંગ મુજબ સંપૂર્ણ પુરવઠો મળશે નહીં, એવું નિર્વિવાદ રીતે સ્વીકારાયેલ હોવાને કારણે, કોલસાની ઉપલબ્ધિ પોતે જ નિશ્ચિત નથી. અન્યથા પણ, ઉપભોક્તાઓ અને વેપારીઓ વચ્ચે ભેદ કરવામાં આવવો જોઈએ અને તેથી

ઉપભોક્તાઓને એક વર્ગ તરીકે અને વેપારીઓને ભિન્ન વર્ગ તરીકે માનતાં, તેમની માટે જુદી જુદી કિંમત-વ્યવસ્થાઓની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે.

૧૬૪. ઇ-હરાજીની મૂળ યોજના માત્ર જોડાયેલા બિન-મૂળ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓ અને વેપારીઓ પર જ લાગુ કરવામાં આવવાની હતી. તેથી, જોડાયેલા ઉપભોક્તાઓએ પોતે જ એક અલગ વર્ગ રચવો જોઈએ એવી નીતિને ત્યજી દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. તેમ છતાં, અમે ઉપર નોંધ્યું છે કે કેન્દ્રીય સરકારના હસ્તક્ષેપને ધ્યાનમાં લેતાં, કોલસા કંપનીઓએ ઉક્ત યોજનાથી વિમુખતા દર્શાવી અને બિન-મૂળ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓને પણ એક અલગ વર્ગ તરીકે ગણ્યા; કારણ કે તેઓને માત્ર વેપારીઓ સાથે ઇ-હરાજીમાં ભાગ લેવાનો હક જ મળ્યો નહોતો, પરંતુ તેમની પોતાની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને ગુણવત્તા અને જથ્થા બંને બાબતમાં, અલબત્ત, સરેરાશ ભારિત કિંમત ચૂકવવાની શરતે, કોલસાના પુરવઠાની ખાતરી આપવાનો પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. કલકત્તા વડી અદાલત સમક્ષ તેમજ આ અદાલત સમક્ષ કોલસા કંપનીઓએ લીધેલો અભિપ્રાય માત્ર તે પરિપ્રેક્ષ્યમાં જ મહત્વ ધરાવે છે. જોકે, હવે એવું પ્રતીત થાય છે કે કોલસા કંપનીઓએ ઇ-હરાજીની મૂળ યોજનાને સંપૂર્ણપણે ત્યજી દીધી છે, કારણ કે તેમાં માત્ર વેપારીઓ અથવા બિન-મૂળ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓને જ નહીં, પરંતુ મૂળ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓને પણ ભાગ લેવા દેવામાં આવ્યા હતા. તેથી, કોઈપણ વર્ગમાં આવતો કોલસાનો ઉપભોક્તા તેમજ પોતાની વ્યક્તિગત વપરાશ માટે કોલસા ખરીદવા ઈચ્છતો વ્યક્તિ પણ ઇ-હરાજીમાં ભાગ લેવા પાત્ર બનશે. જ્યારે મૂળ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓને માત્ર

કોલસા કંપનીઓ દ્વારા નિર્ધારિત કિંમતે કોલસાનું ફાળવણી મેળવવાનો જ હક નહીં હોય, પરંતુ તેઓને ઇ-હરાજીમાં ભાગ લેવાનો પણ હક રહેશે. બિન-મૂળ ક્ષેત્રના ઉપભોક્તાઓ, જોડાયેલા ઉપભોક્તાઓ તરીકે વેપારીઓની સરખામણીએ એક અલગ અને વિશિષ્ટ વર્ગ રચતા હોવા છતાં, તેઓ નિશ્ચિત કિંમતે કોલસા મેળવવાના લાભ માટે પાત્ર નહીં બને. ઉપભોક્તાના બે વર્ગો વચ્ચેના ભેદભાવનો પ્રશ્ન તેથી કેટલીક હદે મહત્વનો બને છે.

૧૬૫. પરિણામ એ છે કે આજે, જ્યારે મુખ્ય ક્ષેત્ર (૯૨%)ને પોતાના બળે અને ગેર-મુખ્ય ગેર-જોડાયેલ એસ.એસ.આઈ./ટાઈની એકમોને (એન.સી.સી.એફ./અન્ય એજન્સીઓ મારફતે) (૧%) નિશ્ચિત કિંમતે કોલસો પુરો પાડવામાં આવી રહ્યો છે, ત્યારે બીજી તરફ ગેર-મુખ્ય જોડાયેલ એસ.એસ.આઈ./ટાઈની એકમો (૪%)ને કોઈ ચુકિતસંગત વર્ગીકરણ વિના ભિન્ન વર્તનનો ભોગ બનાવવામાં આવી રહ્યા છે, કારણ કે પાછળોક્ત એકમોને વેપારી-નિયંત્રિત ઇ-હરાજીની પ્રક્રિયા દ્વારા નક્કી થનારી કિંમતે કોલસો પુરો પાડવામાં આવે છે અને આ રીતે અરજદાર-એકમોને વેપારીની સમકક્ષ સ્થિતિમાં મૂકવામાં આવે છે. તેથી, ઇ-હરાજીની યોજના ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ની સત્તાવિરુદ્ધ છે.

૧૬૬. માનનીય વધારાના સોલિસિંટર જનરલ દ્વારા કરવામાં આવેલી એ બાબતની દલીલ કે રાજ્યનો નીતિ-નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષાનો વિષય બની શકતો નથી, તે નામંજૂર કરવામાં આવે છે એવું નોંધવામાં આવે છે.

૧૬૭. ઈ-હરાજી કેન્દ્ર સરકારનો કોઈ નીતિ-નિર્ણય નથી. કેન્દ્ર સરકારની કાર્યપાલિકા તરફથી એવો નીતિ-નિર્ણય ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૭૭ ના સંદર્ભમાં કડક રીતે અર્થઘટિત થવો જોઈએ. આવી સત્તાઓનો તેનો ઉપયોગ નીતિ દ્વારા કિંમત નિર્ધારણ સાથે કોઈ સંબંધ ધરાવતો નથી. રાજ્ય, આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ અધિનિયમ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે, અનેક પરિબલોને, ખાસ કરીને લોકોના વ્યાપક હિતને ધ્યાનમાં રાખીને, કિંમત નક્કી કરે છે. તેથી, આવશ્યક ચીજવસ્તુની કિંમતનું નિર્ધારણ જાહેર હિતની કસોટી પર કરવામાં આવે છે. એવું કરતી વખતે રાજ્યથી વાજબી અને ન્યાયસંગત પ્રક્રિયાનું પાલન કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે અને તે હેતુસર તે માહિતી એકત્રિત કરી શકે, જાહેર અભિપ્રાય મેળવી શકે, અને નિષ્ણાત સમિતિની નિમણૂક કરી શકે.

૧૬૮. તેમ છતાં, આ કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં, કોલ કંપનીઓનો અભિગમ, જેઓને ભારત સંઘના મતે કોલના ભાવ નક્કી કરવા માટે મુક્ત હસ્ત આપવામાં આવ્યો હતો, માત્ર નફો કમાવાનો જ રહ્યો છે. એ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે ભારત કોર્કિંગ કોલ લિમિટેડ (બી.સી.સી.એલ.) જેવી બીમાર કંપનીઓ રહેલી ત્રણ અનુગામી કંપનીઓ તથા કોલ ઇન્ડિયા લિમિટેડે ઈ-હરાજી શરૂ કરી છે. પોતાના આ પ્રયાસમાં તેમને નોંધપાત્ર હદ સુધી સફળતા મળી છે, કારણ કે ઉક્ત કોલ કંપનીઓ હવે બીમાર કંપનીઓ રહી નથી. તેમણે રાજ્ય તરીકે નહીં પરંતુ વેપારી તરીકે માત્ર પોતાના હિતોના સંરક્ષણ માટે જ આગળ વધ્યું છે. ઈ-હરાજીનો આશ્રય મુખ્યત્વે નફાખોરીના હેતુથી લેવામાં આવ્યો હતો. કોઈ જાહેર

મત માગવામાં આવ્યો નહોતો અને કોઈ નિષ્ણાત સમિતિની નિમણૂક કરવામાં આવી નહોતી. વૈધાનિક અને બંધારણીય ફરજો ધ્યાનમાં લેવામાં આવી નહોતી. સુવિધાજનક રીતે, ઉક્ત નીતિગત નિર્ણય લેતી વખતે, કોલ કંપનીઓએ પોતાને એ વાત યાદ કરાવી નહોતી કે તેઓ રાજ્યના સાધનરૂપ અંગો હોવાને કારણે રાજ્યના દિશાનિર્દેશક સિદ્ધાંતો તથા જે મુખ્ય હેતુ માટે રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમો ઘડવામાં આવ્યા હતા, તેનું પાલન કરવા બાંહેધરીબદ્ધ છે.

૧૬૯. સારા શાસન અને સારું નિગમ શાસન ભિન્ન અને અલગ છે. જ્યાં સારા શાસનનો અર્થ લોકોના નિર્બળ વર્ગોના રક્ષણથી થાય છે; ત્યાં સુધી સારું નિગમ શાસન સંબંધિત છે, તે બાબતમાં તેનું બહુ પ્રાસંગિક મહત્વ ન હોઈ શકે. કોલસા કંપનીઓએ પણ ઈ-ઠરાજીનો આશ્રય લેતા નિગમ સામાજિક જવાબદારીની સંકલ્પનાને અમલમાં મૂકી નહોતી.

૧૭૦. નફાખોરી શું ગણાશે તે બાબત ટી.એમ.એ. પાઈ ફાઉન્ડેશન વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, ૨૦૦૨ ૮ એસ.સી.સી. ૪૮૧; ઈસ્લામિક એકેડેમી ઓફ એજ્યુકેશન વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, ૨૦૦૩ ૬ એસ.સી.સી. ૬૯૭ અને પી.એ. ઇનામદાર વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ૨૦૦૫ ૬ એસ.સી.સી. ૫૩૭ માં નોંધવામાં આવી છે. આ નિર્ણયો માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે, શિક્ષણ ઉદ્યોગ હોવા છતાં, અને જે લોકો શિક્ષણ આપે છે તેઓ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) ના અર્થમાં પોતાના મૂળભૂત અધિકારના ભાગરૂપે એવું કરે છે, તેમ છતાં નફાખોરીનો આશરો લેવો જોઈએ નહીં.

૧૭૧. વાસ્તવમાં, ભાવ-નિર્ધારણ વિષયક આ અદાલતના નિર્ણયો પણ દર્શાવે છે કે, યથોચિત નફો માન્ય હોઈ શકે છે, પરંતુ નફાખોરી માન્ય નહીં હોય.

૧૭૨. કોલસા કંપનીઓ કિંમત નિર્ધારણની પદ્ધતિ વિકસાવે છે, પરંતુ સ્વીકાર્ય રીતે તેઓ એવું કેન્દ્રીય સરકારના કહેવાથી કરતા આવ્યા છે. કેન્દ્રીય સરકાર પોતાની વૈધાનિક સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માંગે છે. તેમ છતાં, એવી સત્તા ૨૦૦૦ના આદેશની ચાર સીમાઓ સુધી જ મર્યાદિત છે. જ્યારે કિંમત પર કોઈ નિયંત્રણ નથી, ત્યારે કેન્દ્રીય સરકારને એવો કોઈ નિર્દેશ જારી કરવાનો મનાઈ છે, જેનો તેના ઉપર પ્રભાવ પડે.

૧૭૩. તેથી, કોલસા કંપનીઓ, જે ૧૯૭૨ અને ૧૯૭૩ ના રાષ્ટ્રીયકરણ અધિનિયમોની પ્રસ્તાવનામાં સમાવાયેલ બંધારણીય યોજનાને અમલમાં મૂકવા પ્રયત્નશીલ હોય ત્યારે જાહેર સત્તાધિકારીઓ છે, તેઓ કેન્દ્રીય સરકારના કહ્યા મુજબ કાર્યરત હતા અને સંપૂર્ણપણે પોતાના મનસ્વી રીતે નહીં. હિંદુસ્તાન પેટ્રોલિયમ કોર્પન. લિ. વિ. ડેરિયસ શાપુર ચેનાઈ અને અન્ય, ૨૦૦૫ ૭ એસ.સી.સી. ૬૨૭ માં, આ અદાલતે કમિશનર ઓફ પોલીસ વિ. ગોરધનદાસ ભાનજી, ૧૯૫૨ ૦ એસ.સી.આર. ૧૩૫ અને મોહિન્દર સિંહ ગિલ વિ. મુખ્ય ચૂંટણી કમિશનર, ૧૯૭૮ ૧ એસ.સી.સી. ૪૦૫ ના નિર્ણયોનો અનુમોદન સાથે નીચે મુજબ ઉલ્લેખ કર્યો હતો :

"પોલીસ કમિશનર વિ./એસ. ગોરધનદાસ ભાંજી મામલે એવું જણાવવામાં આવ્યું છે:

અમને આ બાબતે સંપૂર્ણ સ્પષ્ટતા છે કે કાયદેસર સત્તાના પ્રયોગમાં જાહેર રીતે કરવામાં આવેલા જાહેર આદેશોનો અર્થ, તે આદેશ કરનાર અધિકારીએ ત્યારબાદ આપેલ એવી સ્પષ્ટતાઓના પ્રકાશમાં કરી શકાતો નથી કે તેનો શું અર્થ હતો, અથવા તેના મનમાં શું હતું, અથવા તે શું કરવા ઇચ્છતો હતો. જાહેર સત્તાધિકારીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા જાહેર આદેશોનો હેતુ જાહેર અસર પેદા કરવાનો હોય છે અને જેમને તે સંબોધિત કરવામાં આવ્યા હોય તેમના કૃત્યો અને વર્તનને અસર કરવાનો તેઓનો ઉદ્દેશ હોય છે, અને તેથી આવા આદેશોનો અર્થનિર્ણય નિષ્પક્ષ રીતે, આદેશમાં જ ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલી ભાષાના સંદર્ભ સાથે, કરવો આવશ્યક છે.

ફરી એક વખત મોહિંદર સિંહ ગિલમાં આ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું:

બીજો તેટલો જ સંબંધિત મુદ્દો એ છે કે જ્યારે કોઈ વૈધાનિક અધિકારી ચોક્કસ આધારોથી કોઈ આદેશ કરે છે, ત્યારે તેની માન્યતા તે રીતે દર્શાવાયેલા કારણોના આધારે જ પરખવી જોઈએ અને તેને સોગંદનામું અથવા અન્ય કોઈ રીતે નવા કારણો ઉમેરીને પૂરક બનાવી શકાતી નથી. અન્યથા, જે આદેશ શરૂઆતથી જ દોષપૂર્ણ હોય તે પડકારને કારણે અદાલત સમક્ષ આવે ત્યાં સુધીમાં, પછીથી રજૂ કરાયેલા વધારાના આધારો દ્વારા માન્ય ઠરી શકે. અહીં અમે ગોર્ડનદાસ ભાનજી પ્રકરણમાં બોઝ, જે. ના અવલોકનો તરફ ધ્યાન દોરવા માંગીએ છીએ:

ગોર્ડનદાસ ભાનજીનો ઉલ્લેખ કરતાં આગળ નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું:

આદેશો જૂના દ્રાક્ષાસવ જેવા નથી કે તેઓ જૂના થતા જતા વધુ સારા બનતા જાય.

૧૭૪. તેથી, કિંમતના નિર્ધારણ અથવા તે સંબંધિત અન્ય બાબતો અંગે કેન્દ્ર સરકારને કોઈ કહેવું નહોતું. કોલિયરી કંટ્રોલ ઓર્ડર ૨૦૦૦ હેઠળ કેન્દ્ર સરકારની સત્તા માત્ર પુરવઠાનું નિયમન કરવાની છે, કિંમતનું નિયમન કરવાની નથી; નોંધનીય છે કે કોલસાની કિંમતનું નિયંત્રણમુક્તિકરણ કરવામાં આવ્યું હતું.

૧૭૫. કોલિયરી કંટ્રોલ ઓર્ડર, ૨૦૦૦ ના વ્યાપક્ષેત્રમાં આવતો કોલસાનો પુરવઠો અને/અથવા નિકાલ, તેથી, તેની વ્યાપ્તિમાં માત્ર આ બાબતોને જ આવરી લેશે : પુરવઠો કોને કરવામાં આવશે, કેટલી માત્રામાં કરવામાં આવશે, પુરવઠાની રીત, અવધિ અથવા સ્ત્રોત શું રહેશે. દિશાનિર્દેશો જારી કરવાની આવી સત્તામાં ભાવ નક્કી કરવાનો સમાવેશ થતો નથી. ઇ-હરાજી કોલસાના પુરવઠા અંગેની નીતિ સાથે સંબંધિત નથી. તે મૂળભૂત રીતે તેના બદલાનો ભાવ છે. કેન્દ્રીય સરકાર, બાબતના આ દૃષ્ટિકોણથી, કોલિયરી કંટ્રોલ ઓર્ડરની કલમ ૬ સાથે કલમ ૮ વંચાતા હેઠળની પોતાની સત્તાનો આભાસપૂર્વક ઉપયોગ કરતી વખતે, સીધે અથવા પરોક્ષ રીતે, કોલસાનો ઇ-હરાજી દ્વારા નિકાલ કરવાની આડમાં કોઈ દિશાનિર્દેશ જારી કરી શકતી નહોતી. કેન્દ્રીય સરકાર પોતે જ કહે છે કે તેણે કોલસા કંપનીઓને પોતાનો સ્વતંત્ર ભાવ નક્કી કરવાની મંજૂરી આપી હતી; જો એવું હોય, તો કાનૂની જોગવાઈઓના આધારે તે એવો કોઈ દિશાનિર્દેશ જારી કરી શકતી નહોતી, જેનો કોલસાના ભાવ પર સીધો અથવા પરોક્ષ પ્રભાવ પડે. તેણે, જેમ અગાઉ અહીં દર્શાવવામાં આવ્યું છે તેમ, ૧૦ લાખ એમ.ટી. કોલસો ઇ-હરાજી દ્વારા વેચવાનો દિશાનિર્દેશ આપ્યો હતો; પરંતુ એવું કરતાં, કડક અર્થમાં, કોલસાના પુરવઠાને નિયમિત કરવાની તેની સત્તા અને

નિયંત્રણનો એ અર્થમાં ઉપયોગ કરી શકાય તેમ નહોતો. ઉપર નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, એમાં પુરવઠાના લક્ષણો સંતોષાતા નથી તે બાબતથી આગળ વધીને, કોલસાનો પુરવઠો પોતે જ તેના વ્યાપક્ષેત્રમાં લાવવામાં આવ્યો નથી. વધુમાં, કોલસાના પુરવઠાને નિયમિત કરતી કોઈ અધિસૂચના કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા જારી કરવામાં આવી નથી.

૧૭૬. ૧૦ લાખ એમ.ટી. કોયલા અંગે ઈ-હરાજીની મંજૂરી આપવાથી, તે માત્ર વેચવાના આવશ્યક રહેલા કોયલાની માત્રા નક્કી કરી હતી. કંપનીઓને મૂલ્યવાન ભાવ પ્રાપ્ત થાય તે માટે ઈ-હરાજીની પદ્ધતિનો આશરો લેવો તેના વ્યાપમાં આવતો ન હતો. કોલિયરી નિયંત્રણ આદેશની કલમ ૬ તેમાં એવું અનુમાન કરતી નથી.

૧૭૭. અમે ઉપરોક્ત રીતે નોંધ્યું છે કે ધુમાડાવિહિન કોલસાના સંચાલકોએ કોલસા કંપનીઓની પ્રેરણાથી તેમની એકમો સ્થાપી હતી. જેઓએ તત્કાલીન બિહાર રાજ્ય અને પશ્ચિમ બંગાળમાં પોતાની એકમો સ્થાપી હતી, તેમણે સ્પષ્ટપણે કંપનીઓની પ્રેરણાથી અને તે માટે પ્રોત્સાહિત થયા બાદ એવું કર્યું હતું. આ કામ નાના ઉપભોક્તાઓને નરમ કોલ પુરો પાડવાના કોલસા કંપનીઓના ભારને વહેંચવા માટે કરવામાં આવ્યું હતું. તેથી, વચનાધારિત નિષેધનો સિદ્ધાંત લાગુ પડશે.

૧૭૮. સંબંધિત રાજ્યોનો એવો પણ આશય હતો કે એવા ઔદ્યોગિક એકમોને વેચાણ કરની ચુકવણીમાંથી મુક્તિ અને/અથવા તેની ચુકવણી મુલતવી રાખવાના માર્ગે પ્રોત્સાહનો આપવામાં આવે, જેના માટે વેચાણ કરના નિયમોમાં

નિયમ રટએ દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. રાજ્યો દ્વારા અમલમાં મુકવામાં આવેલા વેચાણ કરના કાયદાઓમાં રાજ્યને આવી મુકિત આપવા સશક્ત બનાવતી જોગવાઈ સમાવિષ્ટ છે.

૧૭૯. અધિનિયમની સંબંધિત જોગવાઈઓ અને તેના હેઠળ બનાવાયેલા નિયમો નિર્વિવાદ રીતે રાજ્યની ઔદ્યોગિક નીતિને ધ્યાનમાં રાખીને બનાવવામાં આવ્યા હતા. આવી ઔદ્યોગિક નીતિઓ, કાયદેસર જોગવાઈ દ્વારા હોય કે અન્યથા, અને નિશ્ચિતરૂપે કાયદાની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, અન્ય અનેક રાજ્યો દ્વારા પણ ઘડવામાં આવી છે.

૧૮૦. એમ/એસ. મોતીલાલ પડમપત શુગર મિલ્સ કો. લિ. વિ./સ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, ૧૯૭૯ ૨ એસસીસી ૪૦૯ માં, આ અદાલતે રાજ્યની આ દલીલ નકારી કાઢી હતી કે યુ.પી. વેચાણવેરા અધિનિયમની કલમ ૪-એ હેઠળ કોઈપણ અધિસૂચના બહાર પાડવામાં આવી ન હોય તેવી સ્થિતિમાં, રાજ્યને તેમાંથી અરજદારો પર વેચાણવેરા અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ લાદવામાં આવેલી વેચાણવેરાની જવાબદારી અમલમાં મૂકવાનો અધિકાર હતો અને રાજ્ય વિરુદ્ધ વચનબંધ પ્રતિષેધ લાગુ પડી શકે નહીં જેથી તેને જાહેર હિતમાં પોતાની નીતિ ઘડવા અને અમલમાં મૂકવાથી અવરોધી શકાય.

૧૮૧. આ અદાલત સમક્ષ પૂર્ણામી ઓઈલ મિલ્સ અને અન્ય વિ. કેરળ રાજ્ય અને અન્ય, ૧૯૮૬ સપ્લીમેન્ટ એસ.સી.સી. ૭૨૮ માં આ પ્રશ્ન વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થયો હતો, જેમાં આ પ્રમાણે ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

તા. એપ્રિલ ૧૧, ૧૯૭૯ ના આદેશ હેઠળ, કેરળ રાજ્યમાં નવી લઘુ ઉદ્યોગ એકમોને તેમના ઉદ્યોગો સ્થાપવા માટે આમંત્રિત કરવામાં આવ્યા હતા અને ઔદ્યોગિકીકરણને વેગ આપવા દૃષ્ટિએ, વેચાણ કર તથા ખરીદી કરમાંથી પાંચ વર્ષના ગાળાની મુક્તિ રાહતરૂપે અપાઈ હતી અને આ પાંચ વર્ષનો ગાળો ઉત્પાદન શરૂ થયેલી તારીખથી ગણવાનો હતો. જો આવા આદેશના પ્રતિસાદરૂપે અને ઉપલબ્ધ કરાયેલ રાહતને ધ્યાનમાં લઈ, કોઈ પણ લઘુ ઉદ્યોગ સંસ્થાના પ્રોત્સાહકોએ કેરળ રાજ્યની અંદર તેમના ઉદ્યોગો સ્થાપ્યા હોય, તો જ્યારે કેરળ રાજ્ય ભિન્ન રીતે વર્તવાનો દેખાવ કરે ત્યારે તેઓ નિશ્ચિતપણે તેમના પક્ષમાં નિષેધના નિયમનો દાવો કરવા હકદાર બને. સમાન પરિસ્થિતિઓમાં નિષેધની દલીલ ઉઠાવી શકાય છે અને ઉઠાવવામાં આવી છે તે અપીલકર્તાઓના વલણના સમર્થનમાં આ અદાલતના અનેક નિર્ણયોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો અને આ મુદ્દે મુખ્ય પ્રાધિકૃત નિર્ણય એમ.પી. શુગર મિલ્સનો કેસ છે. બીજી તરફ, રાજ્ય તરફથી આ અદાલતના બકુલ કાજુ કો. વિ./એસ.ટી.ઓ. માં આવેલા એક ચુકાદા પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે. બકુલ કાજુ કો. ના કેસમાં આ અદાલતે એવું નિષ્કર્ષ કાઢ્યું હતું કે સંબંધિત વ્યક્તિઓને મંત્રી દ્વારા કોઈ નિશ્ચિત અથવા સ્પષ્ટ વચન આપવામાં આવ્યું હતું તે દર્શાવતું કોઈ સ્પષ્ટ તથ્યસામગ્રી ઉપલબ્ધ નહોતું અને પક્ષકારોએ તે પ્રતિનિધાનો પર કાર્ય કરીને પોતાની સ્થિતિમાં ફેરફાર કર્યો હતો અને કોઈ હાનિ ભોગવી હતી તેવા વલણના સમર્થનમાં પણ કોઈ સ્પષ્ટ તથ્યસામગ્રી નહોતું. આથી, હકીકતોના આધારે, નિષેધની દલીલ ઉઠાવવા યોગ્ય એવો કોઈ કેસ સ્થાપિત થયો હોવાનું માનવામાં આવ્યું ન હતું. આ

અદાલતે આ આધારે કાર્યવાહી કરી હતી કે પૂર્વપ્રભાવી અસરથી મુક્તિ આપતી જાહેરનામું તે સમયે અમલમાં રહેલી રાજ્ય વેચાણ કર અધિનિયમની કલમ ૧૦ અનુસાર ન હતું, કારણ કે પૂર્વપ્રભાવી અસરથી મુક્તિ આપવાની સત્તા નહોતી. સુધારા દ્વારા તે સત્તા અનુવર્તી રીતે પ્રદાન કરવામાં આવી છે. આ અપીલોમાં પૂર્વપ્રભાવી મુક્તિનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી. અમને એ પણ જણાય છે કે એમ.પી. શુગર મિલ્સના કેસમાં આવેલા નિર્ણયનો વડી અદાલત દ્વારા કોઈ ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો ન હતો. અમારા મત મુજબ, વર્તમાન કેસની હકીકતો પર એમ.પી. શુગર મિલ્સના કેસનો સિદ્ધાંત સીધો લાગુ પડે છે અને નિષેધની દલીલનો કોઈ જવાબ નથી.

૧૮૨. વધુ એકવાર, આસિસ્ટન્ટ કમિશનર ઓફ કમર્શિયલ ટેક્સેસ (અસિસ્ટ.) ધારવાડ એન્ડ અધર્સ વિ. ધર્મેન્દ્ર ટ્રેડિંગ કંપની એન્ડ અધર્સ, ૧૯૮૮ ૩ એસ.સી.સી. ૫૭૦ માં, આ અદાલતે, ત્યાં ઉપસ્થિત હકીકતી પરિસ્થિતિના આધારે, રાજ્યની એ દલીલ નકારી કાઢી હતી કે ત્યાંના પ્રતિવાદીએ અપાયેલ રાહતોનો કોઈ દુરુપયોગ કર્યો હતો અને તેથી રાજ્ય પોતાની આપેલી ખાતરીથી પાછું ફરી શકતું નથી.

૧૮૩. વધુમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલની આગામી રજૂઆત એ હતી કે તા. ૩૦.૬.૧૯૬૯ ના ઉક્ત આદેશથી આપવામાં આવેલી છૂટછાટોને કોઈ કાનૂની અસર નહોતી, કારણ કે એવી કોઈ ધારાસભાકીય જોગવાઈ નથી જેના હેઠળ આવી છૂટછાટો આપવામાં આવી શકતી હોય, અને તા. ૩૦.૬.૧૯૬૯ નો

આદેશ અધિકારક્ષેત્રની બહારનો તથા કાયદેસર રીતે દોષિત હતો. સેલ્સ ટેક્સના સહાયક કમિશનર અથવા ઉપ કમિશનર, જે રાજ્યના કાર્યકર્તાઓ છે, તેઓ કેવી રીતે કહી શકે કે રાજ્યએ પોતે આપેલી છૂટછાટ રાજ્યની સત્તાની બહાર હતી, અથવા રાજ્ય પોતે પણ એવું કેવી રીતે કહી શકે, તે અમે સર્વથા સમજી શકતા નથી. વધુમાં, જો વિદ્વાન વકીલની ઉક્ત દલીલ યોગ્ય હોય, તો તેનું પરિણામ એ આવશે કે તા. ૧૨-૧-૧૯૭૭ નો બીજો આદેશ પણ સમાન રીતે અમાન્ય ગણાશે, કારણ કે તે પણ રિફંડના સ્વરૂપે છૂટછાટો આપે છે, યદ્યપિ વધુ મર્યાદિત રીતે, અને એવો તો અપીલકર્તાઓનો કેસ પણ નથી.

૧૮૪. મેંગલોર કેમિકલ્સ એન્ડ ફર્ટિલાઇઝર્સ લિમિટેડ વિ./સ. ડેપ્યુટી કમિશનર ઓફ કમર્શિયલ ટેક્સેસ એન્ડ અધર્સ, ૧૯૯૨ સપ્લિમેન્ટ ૧ એસ.સી.સી. ૨૧ એવો કેસ છે જેમાં આ સર્વોચ્ચ અદાલતને એ વિચારવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો કે પાત્રતાના માપદંડોમાં થયેલો અનુવર્તી ફેરફાર અગાઉની અધિસૂચનામાં નિર્ધારિત શરત માટેની પાત્રતાને નિષ્ફળ બનાવી શકે કે કેમ, અને તેનો જવાબ નકારાત્મક આવ્યો હતો.

૧૮૫. આ અદાલતે પવન એલોય્સ એન્ડ કાર્સ્ટિંગ પ્રા. લિ., મેરઠ વિ. યુ.પી. રાજ્ય વીજળી બોર્ડ અને અન્ય, ૧૯૯૭ ૭ એસ.સી.સી. ૨૫૧ માં કાનૂની સ્થિતિને પુનઃપુષ્ટિ આપતાં આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું હતું:

આ મુદ્દાઓ અંગે ઉપરોક્ત ચર્ચાના પરિણામે એવો નિષ્કર્ષ અનિવાર્ય બને છે કે અપીલકર્તાઓ સફળ થવા હકદાર છે. એવું ઠરાવવું આવશ્યક છે કે ૩૧.૭.૧૯૮૬ની આદેશિત અધિસૂચનાનો અપીલકર્તા-નવી ઉદ્યોગોને તેમના

એકમોમાં બોર્ડ તરફથી વીજ પુરવઠો શરૂ થયેલી સંબંધિત તારીખોથી ગણતાં ૧.૮.૧૯૮૬થી આગળની બાકી રહેલી ત્રણ વર્ષની અવધિ માટે ૧૦% વિકાસ રાહત મેળવવાના હક પર કોઈ પ્રતિકૂળ અસર થશે નહીં, ત્યાં સુધી કે તેઓ દરેક માટેની સંપૂર્ણ ત્રણ વર્ષની અવધિ સમાપ્ત ન થઈ જાય. આ પરિણામ તર્કસંગત રીતે તે અપીલકર્તાઓ માટે અનુસરશે, જેમણે નિર્વિવાદ રીતે ૧.૮.૧૯૮૬ પહેલાં નવી ઉદ્યોગો તરીકે બોર્ડ સાથે પુરવઠા કરારો કર્યા હતા.

૧૮૬. આ પ્રશ્ન તાજેતરમાં આ અદાલત સમક્ષ સ્ટેટ ઓફ પંજાબ વિ. નેસ્લે ઈન્ડિયા લિ. અને અન્ય, ૨૦૦૪ ૬ એસ.સી.સી. ૪૬૫ માં વિચારણા માટે આવ્યો હતો, જેમાં આ અદાલતે ઉક્ત સિદ્ધાંતના વિકાસનું અવલોકન કર્યું હતું અને ઠરાવ્યું હતું કે તે સિદ્ધાંત વિધાનાત્મક કાર્યવાહી પર પણ લાગુ પડે છે.

૧૮૭. પ્રાકૃતિક ન્યાયનો સિદ્ધાંત તેવા કિસ્સાઓમાં લાગુ પડશે જ્યાં એવો કોઈ અધિકાર હોય કે જે પ્રશાસનિક કાર્યવાહીના કૃત્યથી અસરગ્રસ્ત થવાની શક્યતા ધરાવે છે. તેમ છતાં, સારા પ્રશાસન માટે અન્ય પરિસ્થિતિઓમાં પણ વાજબીપણાના સિદ્ધાંતનું પાલન આવશ્યક બને છે, જ્યાં નાગરિકોને યોગ્ય રીતે એવી વાજબી અપેક્ષા હોઈ શકે કે તેમની સાથે ન્યાયસંગત રીતે વર્તન કરવામાં આવશે. વાજબી અપેક્ષાનો સિદ્ધાંત પ્રાકૃતિક ન્યાયના સિદ્ધાંતોના સંદર્ભમાં વિકસાવવામાં આવ્યો છે.

૧૮૮. પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે જ્યારે અપેક્ષા ગેરકાયદેસર પ્રતિનિધિત્વ પર આધારિત હોય ત્યારે શું ન્યાયસંગત અપેક્ષાનો આશરો લઈ શકાય કે નહીં (અર્થાત્, મોટાભાગે એવું કંઈક જે સ્થાનિક સત્તાધિકારીની સત્તાની હદ બહાર

હોય). સ્ટ્રેચ વિ./સ. યુ. કે., ૨૦૦૪ ૩૮ ઈ.એચ.આર.આર. ૧૨ માં અરજદારને ૨૨ વર્ષ માટેની ભાડે આપવાની મુદત એક એવી સત્તાધિકારીએ મંજૂર કરી હતી જેને એવું કરવાની સત્તા ન હતી. ભાડે આપવાની મુદતના નવીનીકરણ સમયે જ આ બાબત અરજદારને જાણમાં આવી, તે સમયે વાટાઘાટો પહેલેથી જ પ્રગતિના અગ્રિમ તબક્કે પહોંચી ગઈ હતી. અપીલ અદાલતે ભાડે આપવાની મુદતનું નવીનીકરણ કરવાનો વિકલ્પ અમલમાં મૂકી શકાય નહીં એવી દલીલ સ્વીકારી હતી (કારણ કે તે સ્થાનિક સત્તાધિકારીની સત્તાની હદ બહાર હતું), તેમ છતાં તેણે નોંધ્યું કે આવી સત્તાધિકારીઓને તેમના પોતાના દોષનો લાભ લેવાની મંજૂરી આપવી અન્યાયી છે. જોકે, યુરોપિયન માનવ અધિકાર અદાલતે આ દલીલ સ્વીકારી ન હતી અને હાનિપૂર્તિ મંજૂર કરી હતી, કારણ કે હકીકતોના આધારે તેને એવું જણાયું હતું કે આ કાર્યવાહી કોઈ પણ રીતે જાહેર હિતના વિરોધમાં નહોતી, તેમજ તે સત્તાધિકારીની વૈધાનિક ફરજો માટે હાનિકારક પણ નહોતી.

૧૮૯. તેમ છતાં, અમે તાજેતરની એક પ્રવૃત્તિ નોંધવા યોગ્ય ગણીએ છીએ, જેમાં સંતુલનના સિદ્ધાંતનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે.

૧૯૦. રોપલેન્ડ વિ./સ. એન્વાયરન્મેન્ટલ એજન્સી, ૨૦૦૩ ૦ ઈ.ડબલ્યુ.સી.એ.સિ.વિ. ૧૮૮૫ માં થેમ્સ નદીનો એક ભાગ, જે 'હેડસોર વોટર' તરીકે ઓળખાતો હતો, સામેલ હતો, જેને સંબંધિત સત્તાધિકારીઓએ જાહેર નાવસંચલનના અધિકારોના ઉપયોગ માટે ખુલ્લો જાહેર કર્યો હતો. જોકે, પ્રારંભમાં સત્તાધિકારીઓએ નિયમિત અને સાતત્યપૂર્ણ પ્રથાના આધારે એ સ્વીકાર્યું હતું કે

આવા અધિકારો અસ્તિત્વમાં નહોતા. અપીલ અદાલતે જણાવ્યું હતું કે, અપેક્ષાઓ વૈધ હોવા છતાં, કાર્યવાહી નિષ્ફળ જ જવી જોઈએ. પીટર ગિબ્સન એલ.જે. અનુસાર, કાર્યવાહી નિષ્ફળ ગઈ કારણ કે વૈધ અપેક્ષાઓનો લાભ માત્ર કાયદેસર દાવાઓના વિરોધમાં જ આપવામાં આવી શકે. જોકે, મે એલ.જે., (મેનસ એલ.જે.ની જેમ) એ જ નિષ્કર્ષે પહોંચ્યા, તેમ છતાં તેમણે વૈધ અપેક્ષાના વિરોધમાં કાનૂની અસમર્થતાને સ્વયંસિદ્ધ જવાબ તરીકે સ્વીકારવાનો ઇનકાર કર્યો (જે પરંપરાગત અધિકાર સમકક્ષ હતું). તેમણે એક પ્રકારનું સંતુલન શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો, જેમાં હેડસોર વોટરને નાવસંચલનના અધિકારો માટે ખુલ્લું રાખતાં, તેવો ઉપયોગ સત્તાધિકારીઓ દ્વારા સક્રિય રીતે પ્રોત્સાહિત ન કરવામાં આવે.

૧૯૧. એવું ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું કે, તેમ છતાં, આવા 'સંતુલન' ને માત્ર તેવા કેસો સુધી મર્યાદિત કરવાની કોઈ જરૂર નહોતી જેમાં હક કન્વેન્શન હેઠળ સંરક્ષિત હોય. તેનો વ્યાપ એવા તમામ કેસો સુધી વિસ્તારી શકાય જ્યાં ગેરકાયદેસર કાર્યવાહી જાહેર હિતના પ્રતિકૂળ ન હોય.

૧૯૨. કોલસો અછતવાળો માલ હોવાથી, જે હેતુ માટે તેની જરૂર છે તે હેતુ માટે તેનો ઉપયોગ અતિઆવશ્યક છે. યદ્યપિ, તકનીકી દૃષ્ટિએ, કોલસા માટે કોઈ કિંમત નિશ્ચિત કરવામાં આવી નથી તે હકીકતને ધ્યાને લેતા, પરિભાષાના કડક અર્થમાં કાળાબજારી ગણાય તેવી પરિસ્થિતિ ન પણ હોય; પરંતુ આ અદાલત સામાન્ય અર્થમાં કાળાબજારીને પણ પ્રોત્સાહન આપી શકતી નથી. અછતવાળા માલ સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે કોઈને પણ અયોગ્ય લાભ લેવા દેવું જોઈએ

નહીં. કેન્દ્રીય સરકારે શ્રેષ્ઠ પ્રયત્નો કર્યા હોવા છતાં, કોલસા કંપનીઓ અમુક લોકોના વર્ગના ઉપદ્રવને નિયંત્રિત કરવામાં નિષ્ફળ ગઈ અને અન્ય સામાન્ય લોકોને તેમાંથી બહાર રાખીને કોલસાનો વેપાર થતો રહ્યો, અથવા લિન્ડેજવાળા ઉપભોક્તાઓએ તેમને કોલસાનું ફાળવણી પૂર્ણરૂપે અથવા અંશતઃ મેળવવાની પોતાની સ્થિતિનો દુરુપયોગ કર્યો, એ જ હકીકત દર્શાવે છે કે ત્રુટિઓ બંધ કરવા માટે કોઈ યાંત્રિક વ્યવસ્થા શોધવી સંપૂર્ણપણે આવશ્યક છે. ભારત સંઘ અથવા કોલસા કંપનીઓએ રાજ્ય સરકારો પ્રત્યે વિશ્વાસ ગુમાવ્યો હોય તેમ જણાય છે. તેમણે સંયુક્ત નિરીક્ષણ કર્યું હતું અને તે પ્રક્રિયામાં લિન્ડેજ પદ્ધતિ જે ઔદ્યોગિક એકમો માટે નિર્ધારિત હતી, તેમના દાવાઓની ખરાઈ અંગે તેઓ સંતોષ પર પહોંચ્યા જ હશે.

૧૯૩. અમારી સમક્ષ કોલસાનો પુરવઠો મેળવવાના હેતુથી મોટાભાગના ગ્રાહકોએ પોતાની પ્રામાણિકતા સાબિત કરવા દસ્તાવેજો રજૂ કર્યા હતા. ઉક્ત દસ્તાવેજોની કોલસા કંપનીઓના સત્તાધિકારીઓ દ્વારા તપાસ કરવામાં આવવી આવશ્યક છે. જો તેમને કોઈ શંકા હોય, તો જે કંપનીના અધિકારક્ષેત્રમાં સંબંધિત એકમ આવેલો છે તે કંપનીના ચેરમેન-કમ-મેનેજિંગ ડિરેક્ટર દ્વારા નિયુક્ત અધિકારીઓ દ્વારા નિરીક્ષણ કરવામાં આવવું જોઈએ.

૧૯૪. કાર્યક્ષમ નીતિ વિકસાવવા દૃષ્ટિએ, ભારત સંઘ દ્વારા કોલ સચિવને અધ્યક્ષ બનાવી એક સમિતિની રચના કરવી જોઈએ. આવી સમિતિમાં કોલ વિષયક એક તકનીકી નિષ્ણાતને પણ જોડવો જોઈએ, કારણ કે મોટાભાગની યોજનાઓમાં કોલના ઉપભોક્તાઓ, ખાસ કરીને હાર્ડ કોક અને સ્મોકલેસ

ફ્યુઅલના ઉત્પાદકો, સંકળાયેલા હોય છે. અમારી દૃષ્ટિએ, તેમાં ઉપયોગમાં લેવાતી તકનીકો તથા ઇનપુટ અને આઉટપુટના પ્રમાણને ધ્યાનમાં રાખીને, સમતુલા અને ૧૦% માર્જિન સાથે, આ બાબત નિર્ધારિત કરવી મુશ્કેલ ન હોવી જોઈએ. આવા નિષ્કર્ષના આધારે જ, પાંચ વર્ષોની આવશ્યકતાથી ઉપરાંત, પુરવઠો એમ.પી.ફ્યુ.ના આધારરૂપ થવો જોઈએ. તેમ છતાં, અમે તાત્કાલિક ઉમેરવું યોગ્ય સમજીએ છીએ કે કેન્દ્રીય સરકાર કોલ કંપનીઓના સહયોગથી એવી નીતિ ઘડવા માટે સ્વતંત્ર રહેશે, જે જાહેર હિતની આવશ્યકતાઓ તથા કોલના ઉપભોક્તાઓના હિત વચ્ચે સમતુલા સાધી શકે. તેઓ યોગ્ય અને સમુચિત ગણાય એવા ધોરણો નિર્ધારિત કરવા માટે અધિકૃત રહેશે. તેઓ તે માટે યોગ્ય ધોરણો નક્કી કરવા પણ અધિકૃત રહેશે. જો કોઈ ઔદ્યોગિક એકમ આ ધોરણોનું ઉલ્લંઘન કરતું જણાય, તો તેની સામે કડક કાર્યવાહી કરવી જોઈએ.

૧૯૫. હાર્ડ કોક પ્લાન્ટ્સ પણ કોલિયરી કંટ્રોલ ઓર્ડર, ૨૦૦૦ ના અર્થમાં કોલસાની ખાણો છે. હાર્ડ કોક તેનાં પ્રાવધાનોના અર્થમાં કોલસો છે. તેથી, કેન્દ્રીય સરકાર આવશ્યક જિનસ અધિનિયમ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને ધુમાડાવિહોણા કોલસાને સમાવેશ થાય તે રીતે કોલસાની વ્યાખ્યા વિસ્તૃત કરવી યોગ્ય ગણશે. અમે ઓએનજીસી (ઉપરોક્ત) માં નોંધ લઈ શકીએ છીએ કે આ અદાલતે ઠરાવ્યું છે કે સ્લરીઝ કોલસાનો એક ભાગ છે અને તેના પર માઈન્સ એન્ડ મિનરલ્સ (રિગ્યુલેશન એન્ડ ડેવલપમેન્ટ) અધિનિયમના પ્રાવધાનો લાગુ પડે છે. કોલસાની આવી વ્યાપક વ્યાખ્યા હોવા પર, ભારત સંઘ તેના પર સંપૂર્ણ નિયંત્રણ સ્થાપિત કરવા માટે યોગ્ય પગલાં કેમ લઈ શકતું નથી

તે માટે અમને કોઈ કારણ દેખાતું નથી. ખરા ઉપભોક્તાઓને ઓળખી કાઢવા માટેની કોઈપણ કડક પદ્ધતિ પ્રતિબંધાત્મક પગલાં લેવામાં અને બિનઅધિકૃત હેતુઓ માટે અસદાચારિ વ્યક્તિઓ દ્વારા કોલસાના વ્યવહારનો સામનો કરવામાં ઘણો લાભદાયક સાબિત થશે. જે લોકો આવું કરે છે, તેમની સામે કડક રીતે કાર્યવાહી થવી જોઈએ, પરંતુ તેનો અર્થ એ નહીં થાય કે ખરા ઉપભોક્તાઓને કોલસાના અભાવે કષ્ટ સહન કરવો પડે.

૧૯૬. આ કેસના વિશિષ્ટ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં, અમારો એવો મત છે કે સાચા ઉપભોક્તાઓ કોણ છે તે શોધવું કદાચ કઠિન ન બને. જ્યાં સુધી હાર્ડ કોલ ઓપનના માલિકોનો સંબંધ છે, તેઓ એસોસિએશનના સભ્યો છે અને તેમની ઓળખ સહેલાઈથી ચકાસી શકાય છે.

૧૯૭. તેમ છતાં, અહીં અગાઉ કરવામાં આવેલી ચર્ચાઓનો અર્થ એવો કદી લેવો નહીં કે કેન્દ્ર સરકાર અને તે બાબતે કોલસા કંપનીઓ તેમની નીતિગત નિર્ણયમાં ફેરફાર કરી શકતી નથી. નિઃસંદેહ તેઓ એવું કરી શકે છે; પરંતુ તે માટે માત્ર નફાખોરીના હેતુથી ભિન્ન એવું જાહેર હિત હોવું જોઈએ. સશક્ત અને માન્ય કારણોસર નીતિગત નિર્ણયમાં કરાયેલ કોઈપણ ફેરફાર કાયદેસર સ્વીકાર્ય છે; પરંતુ એવો ફેરફાર માત્ર ત્યારે જ થવો જોઈએ જ્યારે તે જરૂરી હોય, અને તે પણ સાચા કોલસા વપરાશકારોને અન્ય લોકોથી અલગ પાડવાની પ્રક્રિયા હાથ ધરીને. જો કોલસા કંપનીઓ કોઈ પગલું લેવા ઇચ્છે, તો તેઓને તે કરવા સ્વતંત્રતા હોઈ શકે છે. પરંતુ તે માટે બંધારણીય તેમજ વૈધાનિક યોજનાઓની આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ થવી જ જોઈએ; અસ્તિત્વમાં રહેલી કોઈ યોજના, ઉદાહરણ

તરીકે ખુદી વેચાણ યોજનાઓ,ના સંદર્ભમાં પણ નિર્વિવાદ રીતે કોલસા કંપનીઓ બદલાયેલી પરિસ્થિતિને અનુરૂપ નવી નીતિ ઘડવા માટે સ્વતંત્ર રહેશે. ઈ-જાહેરાત અથવા ઈ-ટેન્ડરનું સ્વાગત છે, પરંતુ તે માટે વધુ પારદર્શિતા જાળવવી જોઈએ.

૧૯૮. ઉપરોક્ત કારણોસર, સન ૨૦૦૫ની સિવિલ અપીલ ક્રમાંક ૨૯૭૨ અને ૨૯૭૫ કોઈપણ ગુણવત્તા વિનાની હોવાથી ફગાવી દેવામાં આવે છે. સન ૨૦૦૫ની એસ.એલ.પી. (સિવિલ) ક્રમાંક ૨૪૦૩૪ માંથી ઉદ્ભવેલી સિવિલ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે અને મધ્ય પ્રદેશ વડી અદાલતનો વિવાદિત ચુકાદો રદ કરવામાં આવે છે. કલકત્તા વડી અદાલતના ચુકાદા અને આદેશમાંથી ઉદ્ભવેલી સન ૨૦૦૪ની સિવિલ અપીલ ક્રમાંક ૫૫૪૭ અંગે અલગથી કોઈ આદેશ પસાર કરવાની આવશ્યકતા નથી, કારણ કે ઉક્ત મામલો પણ આ ચુકાદા દ્વારા શાસિત રહેશે. બાકીની બધી અપીલો અને હસ્તાંતરિત મામલાઓનો ઉપરોક્ત અવલોકનો અને દિશાનિર્દેશો સાથે નિકાલ કરવામાં આવે છે.

*The translation of this judgment has been provided by M/s
Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.*

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.